

[4] Innhold

Forord

317 **En usikker historie**

Artikler

321 **Putinistisk historiepolitikk: Oppussing av fortiden i Putins Russland**

Johannes Due Enstad

345 **Informell økonomi som rationell vane og statskritik – En intervjustudie kring post-sovjetisk vardagskorruption**

Mi Lennhag

369 **Hjemme blant fremmede og fremmede hjemme: russiske kvinners identitetskonstruksjoner i en flerkulturell kontekst**

Natalia Moen

Bokomtaler

387 **From Soviet Plans to Russian Reality**

Recensert av Susanne Oxenstierna

- 389 **Oligarkerna. Om snabba pengar och
förgänglig makt i kapitalismens Ryssland**
Anmeldt av Jakub M. Godzimirski
- 392 **Karelia Written and Sung. Representation of
Locality in Soviet and Russian Contexts**
Recenserad av Elena Namli
- 395 **Birobidzjan. Judiska Autonoma
Området i ryska Fjärran Östern**
Anmeldt af Samuel Rachlin
- 398 **Tjechov och friheten. En litterär biografi**
Anmeldt af Kjeld Bjørnager
- 400 **The Journal of Midshipman Chaplin. A Record
of Bering's First Kamchatka Expedition**
Anmeldt av Rune Blix Hagen
- 402 **Nordområdene – hva nå?**
Anmeldt av Bjarge Schwenke Fors
- 405 **Eastern Sámi Atlas**
Anmeldt av Mikkel Berg-Nordlie
- 408 **Estland og Norge i fortid og nåtid:
Norsk-estisk forening 25 år**
Recenserad av Anu Mai Kõll
- 410 **Norge og Polen: En historie om solidaritet**
Recenserad av Klaus Misgeld
- 415 **Nye bøker i Norden**
- 419 **Bidragstyttere**

Forord

En usikker historie

Historiske sannheter er ofte situasjonsbetinget. Som regel er det seierherrene som fører historien i pennen; det påvirker hva som blir nevnt – og ikke minst hva som blir forbigått i stillhet. Taperne – enten det er imperier eller enkeltpersoner – forvises til statistroller. Samtidig utfordres de etablerte historiene med ujevne mellomrom av statssammenbrudd og regimeendringer. Tusenårsriker blir til sidespor, gamle helter rives ned av pidestallen og nye hendelser løftes frem som definerende for den nasjonale selvforståelsen.

Det samme skjer når nye nasjoner og stater krever sin plass på den internasjonale arena. De kommer ikke uten en historisk bagasje. Det vil si, om det skulle vise seg at de faktisk gjør det – at de ikke allerede har en etablert historisk kanon å vise til, blir en sentral del av nasjonsbyggingsprosessen nettopp å «avdekke nasjonens røtter». De nasjonale entreprenørene spiller ikke bare på drømmen om en bedre fremtid for å mobilisere befolkningen, like viktig er ofte hva som på engelsk omtales som «the glorious past», betydningen av en strålende fortid. I en krevende nåtid hvor befolkningen settes på utallige prøver, skal fortellingen om fortidens storhet gi løfter om at nasjonen er eslet for en større fremtid.

Oppløsningen av de tre multinasjonale føderasjonene i Øst-Europa (Sovjetunionen, Tsjekkoslovakia og Jugoslavia) på begynnelsen av 1990-tallet representerte både regimeendringer og en intens fase av nasjons- og statsbygging. Sovjetisk historieskrivning hadde for eksempel vært dominert av en fortelling om ulike nasjoners frivillige tilslutning til først det russiske og deretter det sovjetiske statsprosjektet. Med Sovjetunionens oppløsning måtte dermed de tidligere unionsrepublikkene skape nye historiske kanoner som ikke lenger var sentrert rundt innslag av klassekamp og progres-

sive aspekter ved det sovjetiske moderniseringsprosjektet, men som i stedet løftet frem hendelser som pekte fremover mot det som nå fremsto som realiseringen av nasjonens ultimate mål: selvbestemmelse i form av en egen, uavhengig statsdannelse.

I den mest intensive nasjonsbyggingsfasen på begynnelsen av 1990-tallet var det høk over høk: «Alle» ville koble seg opp mot og monopolisere historiske statsdannelser. Kampen om hvem som var den «egentlige», opprinnelige befolkningen i regionen førte til at stadig dypere historiske røtter ble avdekket – eller i de fleste tilfeller, konstruert på mer eller mindre tvilsomt grunnlag. Kampen om å være eldst og størst, eller i alle fall i det minste en nasjon med en unik historisk misjon, gav seg til dels absurde utslag, som når det i en ossetisk historiebok fra begynnelsen av 1990-tallet ble slått fast en gang for alle at Jesus egentlig var osset.

Eiendomsretten til historien kom under press. Var for eksempel Kiev – via Moskva-fyrstedømmet, Tsar-Russland og Sovjetunionen – «the glorious past» for dagens russiske statsdannelse? Eller «tilhører» Kiev ukrainerne gjennom en alternativ historisk genealogi via fyrstedømmet Galitsj-Volynia og storhertugdømmet Litauen? Eller for å ta en parallell fra Balkan: Forsøker dagens slavisktalende make-donere å «stjele» Aleksander den store gjennom navnevalg og symbolbruk? Det hevder i alle fall grekerne, som mener å ha monopol på områdets antikke historie. Etter 20 års strid er det fortsatt ingen enighet mellom Skopje og Athen om hva den tidligere jugoslaviske republikken skal hete. Dette har stukket kjøpper i hjulene både for NATO-medlemskap og EU-forhandlinger – og en rekke stater sverger fortsatt til den ikke helt elegante kompromissnavneløsningen Den tidligere jugoslaviske republikken Makedonia.

Lenger østover har de sentralasiatiske nasjonene, som først fant sin nåværende etniske avgrensning i sovjetperioden, kunnet fråtse i tidligere statsdannelser. De eldgamle sivilisasjonene langs Silkeveien sto laglig til som orienteringspunkter for nygamle historieprosjekter – men skjerpet også rivaliseringen mellom de nye statene. Tadsjikene har for eksempel løftet frem Samanide-dynastiet, som sto for en blomstrende høykultur på 800–900-tallet, som sitt «the glorious past». Dette kobler ikke bare dagens tadsjiker til en større, fellespersisk historie, men tjener også som en konstant påminnelse om at usbekerne tilegnet seg samanidenes historiske byer – og tadsjikenes viktigste kultursentra – som en følge av sovjetstatens grensetrekninger på 1920-tallet.

I denne utgaven av *Nordisk Østforum* skal vi se nærmere på dagens russiske historiepolitikk, nærmere bestemt på Putins for-

søk på å bruke historieundervisningen i det russiske skolesystemet til å dyrke frem en ny statspatriotisme. Johannes Due Enstad har undersøkt hvordan omskrivingen av historiepensum i kombinasjon med et nytt program for patriotisk oppfostring og etableringen av en offentlig kommisjon for bekjempelse av historieforfalskning, har bidratt til fremveksten av det han kaller en «putinistisk historiepolitikk». Mens Russland i kjølvannet av imperiets oppløsning sto som mer eller mindre retningsløs og passiv tilskuer til de ulike nasjonsbyggingsprosjektene i de øvrige sovjetrepublikkene, har Kreml og historikerlauget siden årtusenskiftet i økende grad sluttet rekkene i en felles vektlegging av fedrelandets stolte historie. Enstad advarer mot konsekvensene av de blindsonene en slik tilnærming gir, ikke minst når det gjelder behovet for et oppgjør med Stalin-periodens forbrytelser mot menneskeheten.

Spørsmålet er om denne patriotiske oppblomstringen er et naturlig utslag og korrektiv til 1990-tallets normoppløsning, en nødvendig fase man må gjennom for å bearbeide tap av supermaktsstatus og imperium. Enstad synes i det minste å øyne håp i det han ser som tilløp til mer nyanserte uttalelser om den sovjetiske fortiden blant dagens ledere.

Helge Blakkisrud, redaktør

Sigvald Hauge og Iver B. Neumann

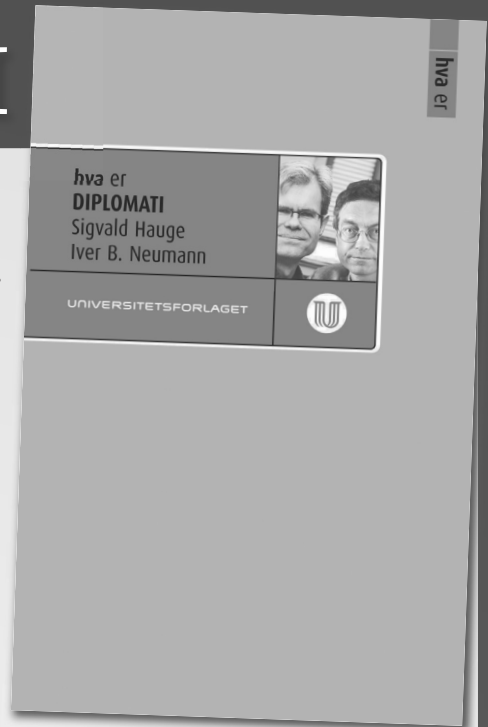
hva er DIPLOMATI

Der hvor grupper står mot hverandre, oppstår et behov for samordning og konfliktløsning. På statsnivå har det de siste fem hundre årene blitt utviklet bestemte praksiser som skal ta seg av dette.

I hva er DIPLOMATI sporer forfatterne diplomatiets historie fram til i dag, introduserer de viktigste diplomatiske praksisene og diskuterer diplomatens dilemma mellom å fremføre statens politikk på den ene siden og å komme fram til en avtale på den andre.

Kr 179,-

Kjøp boken i bokhandelen eller på:
 • bestilling@universitetsforlaget.no
 • www.universitetsforlaget.no
 • tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET

Putinistisk historiepolitikk: Oppussing av fortiden i Putins Russland

Abstract: Putinist Politics of History: Refurbishing the Past in Putin's Russia

The dissolution of the Soviet Union liberated Russian historians from the shackles of a state-directed politics of history. However, in the early 2000s, during Putin's presidency, the Russian state's drive to instrumentalize history resurfaced. Programmes for «patriotic upbringing», government-sponsored history textbooks and a presidential commission to combat «falsification of history» are indicators of this trend. The article discusses the nature and methods of Putinist politics of history, examines responses to it and assesses its causes, impact and future perspectives. It is argued that at one level, popular demands for national pride as well as domestic and foreign policy interests can explain Putinist politics of history. On a more fundamental level, a key to its understanding is held to be the relative weakness of a democratic meta-narrative in contemporary Russia.

Keywords: politics of history, collective memory, Putin, Russia, post-Soviet identity, patriotism

Den russiske regjeringen, lik et Guds forsyn i revers, skaper ikke en bedre fremtid, men en bedre fortid. Aleksandr Herzen (siteret i Ejdelman 1973: 161).

**Johannes Due
Enstad**
Doktorand ved
Institutt for arkeo-
logi, konservering
og historie, Univer-
sitetet i Oslo

Et samfunn utmeisler og definerer sin nasjonale identitet gjennom en kompleks kulturell prosess som grunnleggende innebærer historisk diskusjon og representasjon. I den grad fri utøvelse av slike aktiviteter var forbudt i Sovjetunionen, forble defineringen av sovjetisk nasjonal identitet et rent statlig anliggende. Med Mikhail Gorbatsjovs reformer og Sovjetunionens sammenbrudd forsvant sensuren, og det offentlige rom ble åsted for en mangslungen samtale om historie og nasjonal identitet. Gjennom store deler av 1990-tallet utøvde staten ikke noe omfattende påtrykk for å styre den nasjonale diskusjonen rundt russisk historie i én bestemt retning. I stedet ble oppgaven med å definere den nye nasjonale identiteten i stor grad overlatt til sivilsamfunnet. Siden Vladimir Putins overtagelse av presidentembetet i 2000 har vi imidlertid kunnet observere tilba-

kekomsten av en statlig organisert historiepolitikk og en offisiell «polering av Stalins bilde» (Adler 2005: 1094).

Denne artikkelen presenterer en analyse av det jeg vil kalle «putinistisk historiepolitikk». Etter en innledende diskusjon av begrepet «historiepolitikk» skisseres den historiske bakgrunnen for Putins historiepolitiske tiltak. Deretter presenteres tre sentrale elementer: programmet for «patriotisk oppfostring», de kontroversielle nye lærebøkene i historie og presidentkommisjonen for motarbeidelse av historieforskning. Videre diskuteres den putinistiske historiepolitikken mottagelse i det russiske samfunnet, og i avslutningen antydes denne politikkenes beveggrunner, resultater og fremtidsperspektiver.

Historiepolitikk

Hvordan bør vi forstå begrepet «historiepolitikk»? Begrepet har sitt opphav i tysk *Geschichtspolitik*, som i seg selv ikke har noen entydig definisjon.¹ Den tyske kulturviteren Aleida Assmann har hevdet at historiepolitikk beskriver en prosess hvor historieskrivning tas i bruk for å legitimere staten og støtte herskernes maktinteresser (Assmann 2006: 44). Den russiske historikeren Aleksej Miller benytter en liknende definisjon. Ifølge ham innebærer historiepolitikk at «det styrende partiet ved å nytte statens administrative og finansielle ressurser utøver ideologisk indoktrinering av samfunnet med hensyn til historisk bevissthet og kollektiv erindring» (Miller 2010: 3).

Assmann og Millers definisjoner synes imidlertid noe snevre – og har også en moraliserende slagside. For en mer åpen og nøytral definisjon kan man vende seg til den tyske historikeren Edgar Wolfrum. Han har beskrevet historiepolitikk som et «forsøk på å skape tradisjon, utforme erindringer og konstruere identiteter. (...) Historiepolitikk er et handlings- og politikkkfelt der forskjellige aktører søker å laste historien med sine spesielle interesser og å bruke den politisk» (Wolfrum 1999: 2, 25). Med «forskjellige aktører» mener ikke Wolfrum hvem som helst, han er nemlig spesielt interessert i den maktutøvende politiske eliten (ibid.: 26). Men begrepet «historiepolitikk» bør i egenskap av analysekategori ifølge Wolfrum være nøytralt og funksjonelt åpent, siden «progressive, altså opplysende og emansipatoriske etc., funksjoner er like mulige som 'regressive' – altså legitimerende og tradisjonsbindende» (ibid.: 29).

1. Historisk springer begrepet ut av den tyske diskusjonen rundt oppgjøret med nasjonal-sosialismen. For et sentralt verk i denne tradisjonen, se Frei 1996.

Med andre ord innebærer ikke historiepolitikk nødvendigvis alltid et maktovergrep, slik særlig Miller synes å legge opp til.²

Glasnost og historisk omveltning

Mikhail Gorbatsjovs glasnost-politikk avskaffet sensuren og åpnet det offentlige rom for alle slags stemmer. Dette muliggjorde den veritable eksplosjonen av offentlig interesse rundt historiske spørsmål som raskt fulgte. Det vitenskapelige, «tørre» historietidsskriftet *Voprosy istorii* gjennomgikk for eksempel en enorm opplagsøkning – fra 19 000 i 1988 til 109 000 i 1990. De store dagsavisene begynte å publisere lange artikler om Stalin, Bukharin, Trotskij, kollektiviseringen og andre former for undertrykkelse og tvang, hvilket tillot millioner av sovjetborgere å ta del i den nye granskningen av fortiden. Innen 1989 hadde de fleste presseorganene unndratt seg statlig kontroll, og i 1990 markerte nedleggelsen av det statlige sensursystemet glasnost-politikkens klimaks (Davies 1989; Davies 1997; Eklof et al. 2005).

Den store interessen for fortiden under glasnost og i de påfølgende årene var et uttrykk for samfunnets prekære behov for å finne nye historiske plattformer å orientere seg etter, bygge fremtidsvisjoner på og legitimere politiske prosjekter ut fra. Dette behovet oppsto fordi de gamle plattformene var i ferd med å rase sammen: Under de nye glasnost-vilkårene varte det ikke lenge før selve sovjetstatens historiske legitimitet ble satt på prøve og utsatt for angrep (Kolstø 1989). Journalister, historikere og andre skribenter sto nå fritt til å argumentere for at Lenins idealer og Oktoberrevolusjonen – Sovjetunionens legitimerende grunnmyter – bare var de første skritt på en vei som ledet rett inn i GULag-leirene og den stalinistiske masseterroren.

Tidligere utilgjengelige dokumenter som viste at Lenins metoder ikke var så annerledes enn Stalins, ble nå publisert (Merridale 2003: 16). Videre ble Sovjetunionens ansvar for Katyn-massakrene offisielt

-
2. Det bør bemerkes at mens historiepolitikk også kan forstås som prosesser som finner sted i sivilsamfunnet (*politics*), er jeg i denne artikkelen primært opptatt av historiepolitikk som statlig *policy*. Det bør også presiseres at enhver statlig historiepolitikk vil preges av det politiske regimet den utformes innenfor. I et demokratisk regime vil den statlige historiepolitikken ideelt dannes på bakgrunn av en fri, offentlig diskusjon der aktører og grupper med forskjellige interesser diskuterer seg frem til en historiepolitisk konsensus (jf. Fein 2000: 12). I et autoritært eller semi-autoritært regime som Putins Russland baseres utformingen av den statlige historiepolitikken i mindre grad på en slik samfunnmessig konsensus, selv om «folkemeningen» heller ikke her slutter å være en relevant faktor for politiske beslutninger.

anerkjent, og de hemmelige protokollene fra Molotov-Ribbentrop-pakten av 1939 ble publisert. Sovjetkommunismen syntes diskreditert. Ved en meningsmåling i 1992 om hvem som var Russlands viktigste statsmann gjennom tidene, svarte 15 % Lenin, og kun 6 % stemte på Stalin. Peter den store var den mest populære med 44 % av stemmene (Bagger 2007: 110–11).

Oppløsningen av de tradisjonelle historiske orienteringsplattformene skapte en kollektiv identitetskrise i Russland. En omskrivning av den kollektive selvbiografien var åpenbart nødvendig, men det var vanskelig å bli enig om en rød tråd. Mens den politiske ledelsen i de øvrige tidligere sovjetrepublikkene (særlig i de baltiske statene) kunne se tilbake på det sovjetiske imperiets oppløsning som en triumferende kulminasjon på en nasjonal fortelling om undertrykket selvstendighet, hadde man i Russland ingen tilsvarende løsning på det nasjonale spørsmålet (jf. Zajda & Zajda 2005: 707, 712). Det å være Sovjetunionens arvtakerstat var en tung og komplisert byrde å bære. Spørsmålet om hvordan den sovjetiske arven burde forvaltes ble besvart på forskjellige måter av forskjellige aktører i det postsovjetiske Russland. Det synes allikevel rimelig å foreta et skille mellom to typer av tilnærminger som snart utkrystalliserte seg i den historiepoltiske debatten: den liberale/demokratiske og den nasjonale/patriotiske.

Den liberale/demokratiske tilnærmingen var generelt antikomunistisk og pro-vestlig, og dens forkjempere var for en stor del medlemmer av den liberale intelligentsiaen. Den sovjetiske fortiden var i denne optikken noe Russland måtte distansere seg fra og definere seg i opposisjon til, samtidig som den måtte minnes, bearbeides, mestres og overvinnes. Ifølge en slik fortolking måtte Russland gjennom en kulturell og moralsk renselsesprosess for å kunne bli et levedyktig demokrati, og en slik prosess måtte begynne med anerkjennelsen av sovjetstatens, og særlig Stalin-regimets, forbrytelser. Det var ikke nok bare å fordømme Stalin: Russerne måtte, slik historikeren Mikhail Gefer formulerte det, komme «stalinismen som tok bolig i oss alle», den ennå virkende arven etter diktatorens terrorregime, til livs (sitert i Figes 2009).

Organisasjonen Memorial, som ble stiftet i 1988, var en eksemplarisk manifestasjon av denne typen fortidstilnærming. Memorial, som fra begynnelsen av var støttet av sentrale intellektuelle lederskikkelser som Andrej Sakharov, søkte å bidra til en samfunnsutvikling i retning av demokrati, rettsstat, menneske- og borgerrettigheter. Det primære moralske og politiske anliggende for Memorial var av historisk og erindringsmessig art. Foreningens første prosjekt var

å få opprettet et minnesmerke over stalinismens ofre i Moskva. Dette lyktes dem i oktober 1990, da en minnestein ble plassert foran det tidligere KGB-hovedkvarteret på Lubjanka-plassen. Syv år senere ble et museum til minne om politisk undertrykkelse og totalitarisme åpnet i Perm etter påtrykk fra Memorial (Adler 2005: 1097). Memorial er i dag fortsatt blant de fremste og mest innflytelsesrike organisasjonene av sitt slag i Russland.

Den nasjonalpatriotiske måten å tilnærme seg Russlands sovjetiske fortid på kjennetegnes derimot ved at (utvalgte biter av) landets historie og tradisjoner løftes opp som noe storslagent som man ikke skal skamme seg over, men være stolt av. Historisk var én kilde til slike holdninger miljøet rundt den fascistisk-nasjonalistiske organisasjonen Pamjat (i 1988 omdøpt til Den nasjonalpatriotiske front Pamjat).³ «Pamjat» betyr, i likhet med «Memorial», minne eller erindring. Der stopper også likhetene. Pamjat søkte ikke demokrati med basis i en anerkjennelse og bearbeiding av sovjetmaktens forbrytelser, men ønsket et autokratisk tsarvelde og beundret Stalin for hans besluttsomhet. Pamjat var også bærer av antisemittisk tankegods. Organisasjonens talspersoner siterte «Sions vises protokoller» og hevdet at jøder (eller «sionister») og frimurere sto bak alle Russlands historiske onder. Pamjat vant aldri masseoppslutning, men representerte en ekstrem variant av en bredere nasjonalistisk strømning som Vladimir Zjirinovskijs «liberaldemokratiske» parti skulle basere seg på under første halvdel av 1990-tallet (Laqueur 1993; Korey 1995: 116–46; Simonsen 1996). Et annet nasjonalpatriotisk utspring fantes hos kommunistene, som sto på linje med nasjonalistene når det gjaldt å prise den sovjetiske fortidens storhet. Med andre ord fantes nasjonalpatriotismen både til høyre og venstre i det politiske spektrum.

Mens de liberale demokratenes fortolkning av fortiden var relativt entydig og med klare politiske mål, utgjorde nasjonalpatriotene derimot ingen enhetlig leir. Det som forente nasjonalpatriotisk sinnede intellektuelle og politikere, var først og fremst en form for kollektivt *ressentiment* som ble næret av en kombinasjon av økonomisk utrygghet og såret nasjonalfølelse. Sovjetunionens sammenbrudd og den påfølgende sosioøkonomiske og politiske urotiden hadde gitt opphav til nasjonal ydmykelse og en betydelig desorientering både kulturelt og økonomisk: Sovjetiske myter var knust, landet

3. Den russiske historikeren Vladimir Pribylovskij har hevdet at populariseringen av begrepet «nasjonalpatriotisme» under perestrojka-perioden sannsynligvis har røtter i Pamjat-bevegelsen og mediens omtale av denne (Pribylovskij 2001).

hadde tapt sin supermaktstatus og sitt imperium, og det økonomiske systemet som tross alt hadde sikret en viss materiell trygghet og forutsigbarhet, var blitt avvirket. En observatør har bemerket at «patriotisk stolthet var blitt oppspist av skam» innen utgangen av 1990-tallet (Sperling 2009: 218). En meningsmåling gjennomført i 2000 forsterket dette inntrykket – den viste at 75 % beklaget at Sovjetunionen var gått i oppløsning (Levada-tsentr 2011). Det var med utgangspunkt i denne konteksten at Putins regjering iverksatte de historiepoltiske tiltak som denne artikkelen i det følgende vil analysere.

Patriotisk oppfostring og historiepoltikk

Som tidligere nevnt hadde ikke Jeltsin-administrasjonen viet patriotismespørsmålet noen spesiell oppmerksomhet; det var ingen statlige forsøk på å styre historieundervisningen på 1990-tallet (Bagger 2007: 119). Den styrende elitens politiske utsyn var riktignok antikomunistisk, men historieundervisningen ble ikke utsatt for (ensidig) ideologisk press. Tvert imot ble elever «oppfordret til å anta en kritisk historiebevissthet ved å se på hendelser fra forskjellige perspektiver» (Zajda & Zajda 2005: 711). Vladimir Putin, som tok over presidentembetet i 2000, gjorde det imidlertid raskt klart at gjenreisningen av fedrelandskjærligheten, herunder stolthet over nasjonen og dens historie, ville inngå som et viktig element i hans politiske program. Putins regjering lanserte to «femårsplaner» for «patriotisk oppfostring» (*patriotitsjeskoje vospitanije*) (2001–05 og 2006–10) med «militærpatriotisk oppfostring» som et sentralt element.⁴

Begrepene «patriotisk oppfostring» og «militærpatriotisk oppfostring» var ikke nyvinninger, de dukket opp første gang i forbindelse med Lenoid Brezjnevs militaristiske utdanningspolitikk på 1960- og 1970-tallet.⁵ Begrepene forsvant heller ikke med Sovjetunionen, men dukket opp igjen i russiske lovtekster på 1990-tallet. I mars 1998 vedtok Dumaen en lov om verneplikt som erklærte «militærpatriotisk oppfostring» for å være del av russiske borgeres «obligatoriske forberedelser til militærtjenesten» (*Rossijskaja gazeta* 2. april 1998). Det var imidlertid først under Putin-administrasjonen at den patriotiske oppfostringen ble løftet opp som en politisk prioritet.

4. I 2010, nå under Dmitrij Medvedevs presidentskap, ble en tredje femårsplan for årene 2011–15 vedtatt.

5. En lærebok fra denne perioden oppfordret elever til å utføre militærtjenesten på følgende vis: «Ingen, bortsett fra feiginger og foraktelige utskudd, nekter å gjøre tjeneste i Den sovjetiske hær» (Sperling 2009: 229).

På overordnet nivå var Putins program for patriotisk oppfostring utformet med tanke på «å danne en opphøyd patriotisk bevissthet, en følelse av lojalitet overfor ens fedreland, en beredskap til å utføre borgerplikter og den grunnlovsbestemte forpliktelsen til å forsvare moderlandets interesser» (Postanovlenije... 2001). Programmet nevner ikke bare patriotisk, men også militærpatriotisk oppfostring som et av sine sentrale elementer. Formålet med militærpatriotisk oppfostring skal være å styrke Russlands forsvarsevne ved å innprente borgerne fornyet nasjonalpatriotisk stolthet og ansvarsfølelse, hvilket i sin tur er ment å øke militærtjenestens prestisje:

Likegyldighet, egoisme, individualisme, kynisme, umotivert aggresjon og en respektløs holdning til staten og samfunnsinstitusjoner har bredt om seg i den sosiale bevisstheten. Stats- og militærtjenestens prestisje er i stadig forfall (ibid.).

For å bøte på dette er det ifølge planen nødvendig å promotere studiet av landets historie, og spesielt «de heroiske hendelsene i den nasjonale fortiden». På den annen side heter det at «forvringning og forfalskning av fedrelandets historie aktivt må forhindres» (ibid.).⁶

Femårsplanene for patriotisk oppfostring innebar altså et historiepoltisk initiativ som harmonerte med den nasjonalpatriotiske fortidstilmærmingen. Dette skulle i løpet av 2000-tallet bli tydeliggjort i form av nye, offisielle lærebøker for historie i skolen, og ikke minst i form av den såkalte «Kommisjonen for motvirkning av forsøk på historieforfalskning som er til skade for Russlands interesser».

Patriotiske historielærebøker i skolen

I 2002 satte det russiske utdanningsministeriet skrivingen av en ny lærebok i moderne russisk historie ut til konkurranse. En slik bok skulle i følge ministeriet «bidra til å nære patriotisme» og «historisk optimisme» hos elevene. Et forfatterkollektiv under ledelse av Nikita Zagladin vant konkurransen. Tendensen i konkurransevinnerens

6. I praksis blir patriotisk historieundervisning gjerne kombinert med mer fysiske former for fostring. Et eksempel på dette er gjengitt i et lokalt tidsskrift fra Pskov-regionen. Sommeren 2006 ble aktivitetene på en sommerleir for barn fra vanskeligstilte familier beskrevet på følgende måte: «Spesiell oppmerksomhet ble viet militærpatriotisk oppfostring». Ungdommene deltok i aktiviteter for å lære seg «prinsipper for nærkamp og selvforsvar», de spilte fotball og volleyball, «arbeidet med arkivmateriale og besøkte museet for militær ære» (*Sled «pantery»* 6/2006: 26).

tekst antydes ved at de stalinistiske massedeportasjonene av hele folkeslag under 2. verdenskrig overhodet ikke tas opp, hvilket leder til at et fenomen som den tsjetsjenske separatismen på 1990-tallet blir fremstilt uten forhistorie, dukkende opp ut av ingenting. Kapitlet om Den store fedrelandskrigen fokuserer på Stalins lederskap og generalenes militære evner, mens beleiringen av Leningrad og dens ofre forbigås i stillhet (jf. Sokolov 2008). En russisk historiker felte følgende dom over Zagladins bok: «En meningsløs katekisme, en ansamling av aksiomer fra Brezjnev- og Stalin-tiden» (Sokolov 2009: 93–94).

Kort tid etter at Zagladins lærebok vant offisiell anerkjennelse, ble en annen og mer kritisk lærebok fratatt det samme. Igor Dolutskijs populære lærebok i moderne russisk historie for 10. og 11. klasse (den hadde solgt i mer enn en halv million eksemplarer siden 1994) ble i desember 2003 fjernet fra utdanningsministeriets liste over godkjente lærebøker. Boken, som utmerket seg ved grundig gjennomgang av Stalin-tidens undertrykkelse (Mendelson & Gerber 2006: 6), vek heller ikke tilbake for kritikk av samtidige makthavere. I bokens syvende, reviderte utgave (2001–02) ble for eksempel elevene oppfordret til å diskutere hvorvidt Putins Russland beveget seg i retning av en autoritær politistat (*Pravda.ru* 2003).

Det er sagt om historieskrivning at dens funksjon er todelt. På den ene siden er den kritisk og analytisk – den er skeptisk til *grand narratives* og søker å bryte disse ned i deres enkelte bestanddeler. På den annen side har historieskrivningen en kreativ, konstruktiv og tradisjonsformidlende funksjon. Etter Putins syn hadde den kritiske historieskrivningen på 1990-tallet vært ødeleggende. Samfunnet behøvde nå gjenoppbygging og tradisjon. Dolutskijs bok kan ha vært dråpen som fikk begeret til å renne over; en embetsmann skal ha uttalt at boken «oppfordrer til forakt for vår fortid og det russiske folk» (Figes 2009: fotnote 10). Like før boken mistet sitt offisielle godkjent-stempel, uttalte Putin under et offentlig møte med en gruppe historielærere at historikerne tidligere hadde «vektlagt negative aspekter, siden oppgaven var å ødelegge det tidligere systemet. Nå har vi imidlertid en konstruktiv oppgave»: å gjøre ungdommen «stolte av sitt land og dets historie» (Sokolov 2008).

Lærebok-kontroversene gikk inn i en ny fase i 2007–08 da et nytt sett med lærebøker (og håndbøker for lærere) i moderne russisk historie – «Filippov-lærebøkene» etter hovedforfatteren Aleksandr Filippov – ble publisert. Disse bøkene var tydelig preget av myndighetenes historiepoltiske grep. Historikeren Jelena Zubkova hevdet i

en kommentar at Russland med dette hadde fått «en regjeringsversjon av historien laget spesielt for skolen» (Zubkova 2009: 861–62).

Hva gjorde de nye lærebøkene til en «regjeringsversjon»? Først og fremst var de etter alt å dømme bestilt av presidentadministrasjonen i samarbeid med utdanningsministeriet (Aron 2008; Figes 2009). Bøkene ble trykt i svært store opplag, ca 250 000 eksemplarer (et normalt opplag for denne type lærebøker er om lag 10 000). Aleksej Miller har påpekt at ingen forlegger ville risikert å trykke så mange eksemplarer ut fra kommersielle hensyn alene og uten å ha en garanti for avsetning (Miller 2010: 33–34). Videre ble lanseringen støttet og fulgt opp av en omfattende PR-kampanje og sterke anbefalinger fra utdanningsministeriet (Zubkova 2009: 865).

Parallelt med lanseringen uttalte Putin under en nasjonal konferanse for lærere i historie og samfunnsvitenskap i juni 2007 at det var behov for å standardisere historieundervisningen. Han beklaget seg over bruken av lærebøker som var utarbeidet ved hjelp av utenlandsk finansiering. Forfatterne av slike bøker, hevdet Putin, «danser etter andres pipe» (*oni ispolnjajut polku-babotsjku, kotoruju zakazyvajut*) (Kommersant 20. mai 2009). Selv om han vedgikk at også russisk historie omfattet problematiske sider, var han av den oppfatning at disse var mindre fremtredende enn hos andre land – Russland hadde for eksempel ikke opplevd nazisme eller «tømt kjemikalier over et lite land». Det er også verdt å merke seg Putins avsluttende bemerkning: «Vi kan ikke tillate andre å påtvinge oss skyldfølelse» (Izvestija 21. juni 2007).

Hva er så innholdet og de historiske perspektivene som preger Filippov-lærebøkene? Utlegningen av historien synes hos Filippov grunnleggende å anta ikke bare statens primat, men også styremaktens aprioriske legitimitet.⁷ I innledningen til håndboken for lærere i russisk historie for perioden 1900–45 heter det at elevenes oppmerksomhet først og fremst skal rettes mot «forklaringen av motivene og logikken bak myndighetenes handlinger» (Danilov & Filippov 2008: 5). Denne historietilnærmingen korresponderer med ideen om *gosudarstvennost* («statlighet»), som sto sentralt i Putins nasjonale strategi (Sperling 2009: 258).⁸

7. Forfatteren av en annen, svært kontroversiell lærebok i historie for studenter på universitetsnivå, Aleksandr Vdovin, har i en artikkel utdypet synet på behovet for en historie forankret i «nasjonal-statlig patriotisme» (Vdovin 2009). For mer om kontroversen rundt denne utgivelsen, se Fedor 2010.

8. For en grundig analyse av hvordan «konstruksjonen av en statsnasjon» i Russland implementeres gjennom makthavernes krav til historisk-politisk dannelse i skoleverket, se Zvereva 2009.

Problemene med en slik statssentrert tilnærming kommer tydeligst frem i behandlingen av Stalins regime. Den stalinistiske masseterroren presenteres som en pragmatisk administrasjonsmåte og et instrument for å bli kvitt opposisjonelle som ellers kunne skape politisk ustabilitet og derved hindre industrialiseringen og konsolideringen av den nye staten, en politikk som i sin tur hevdes å ha vært nødvendig gitt den store krigen som truet i horisonten. Målet helliget altså midlene. De morderiske politiske tiltakenes *rasjonalitet* understrekes; deres *moralitet* tas ikke opp (Zubkova 2009; se også Danilov & Filippov 2008: 19). Et godt eksempel er håndteringen av terroren i lærerhåndboken: Resultatene av Stalins «utrenskninger» oppsummeres ved å henvise til «dannelsen av en ny styrende klasse» som ikke bare var «skikket til moderniseringsoppgavene» som sto for døren, men som også var «betingelsesløst lojal overfor den øverste makten og uklanderlig i sin utøvende disiplin» (Danilov & Filippov 2008: 90). Forfatterne har intet å si om de millioner av uskyldige ofre for terroren, og det finnes heller ingen refleksjon rundt terrorens masse-morderiske og kriminelle karakter.

Å ta utgangspunkt i statens primat og legitimitet betyr implisitt å forsvare statens minne. Sovjetiske statlige forbrytelser presenteres følgelig ikke som sådanne, men utelates eller forskjøttes. Tvangskollektiviseringen fremstilles ikke som en villet og valgt politikk, men som «simpelthen den eneste mulige løsningen» på oppgavene Sovjetunionen var stilt overfor (ibid.: 17). Sultkatastrofen som fulgte i dens kjølvann, og som myndighetene bevisst unnlot å bekjempe blant annet ved å forby utenlandsk nødhjelp og ved å opprettholde og brutalt innkreve umulige kvoter for kornleveranser, skal Stalins regime heller ikke klandres for, ifølge forfatterne: Hungersnøden som krevde flere millioner sovjetborgeres liv, var et resultat av «værforhold» og «kollektiviseringsprosessens ufullstendighet (*nezaversjennost*)» (ibid.).

Et annet talende eksempel er utelatelsen av Katyn-massakren, hvor sovjetiske sikkerhetsstyrker våren 1940 henrettet om lag 22 000 polakker – krigsfanger, offiserer, professorer, advokater, ingeniører, lærere og andre medlemmer av den polske intelligentsiaen. Det nevnes riktignok at polske krigsfanger ble henrettet, men feilaktig at dette skjedde etter lov og dom – og det symboltunge stedsnavnet «Katyn» er ikke nevnt (Karatsuba 2009, se også Danilov & Filippov 2008: 24).

Fremstillingen av Sovjetunionens politikk overfor nabolandene i vest like før og etter andre verdenskrig ligger i det hele tatt tett opp til sovjetstatens egen narrativ; den minner mest om hvordan regimet i samtiden legitimerte sine egne overgrep. Angrepet på Polen i september 1939, sies det, «handlet (...) ikke om noe annet enn

frigjøringen av en del av Fedrelandet» (Danilov & Filippov 2008: 21), og polakkene og andre sentral- og østeuropeiske befolkninger ønsket ifølge lærebokforfatterne kommunistene velkommen til makten (ibid.: 55–56).

Kamp mot «forfalskning av historien»

Femårsplanene for patriotisk oppfostring understreket som nevnt behovet for å motarbeide «forfalskning av historien». I mai 2009 nedsatte Dmitrij Medvedev, som hadde tatt over presidentembetet året før, en egen kommisjon «for motvirkning av forsøk på historieforfalskning som er til skade for Russlands interesser» (*Kommissija po protivodejstvu popytkam falsifikatsii istorii v usztsjerb interesam Rossii*). Blant kommisjonens 28 medlemmer var et antall FSB-ansatte og andre statlige tjenestemenn, men ingen uavhengige, profesjonelle historikere (Felgenhauer 2010). Kommisjonens hovedoppgaver skal være å rapportere om «forfalskning av historiske fakta og hendelser som har til hensikt å sverte Den russiske føderasjons internasjonale prestisje» og å utarbeide strategier og konkrete forslag for å motarbeide slik forfalskning (Ukaz... 2009).

Det russiske ordet for «forfalskning» – *falsifikatsija* – bærer samtidig betydningen «falsifisering», hvilket understreker ironien ved kommisjonens benevnelse, ettersom sistnevnte betydning gjerne knytter an til oppfatningen om at en teori bare er vitenskapelig dersom den lar seg falsifisere, altså motbevise. Teorier om historiske sammenhenger må i henhold til en slik forståelse kunne la seg falsifisere for ikke å henfalle til pseudovitenskap. Presidentkommisjonen skal i utgangspunktet motarbeide forfalskning, men grensen mellom forfalskning og falsifisering kan her være flytende, og det er nærliggende å tro at det mest av alt er et ønske om å unngå at den statlig-patriotiske versjonen av historien skal motbevises, som drev Medvedev til å opprette kommisjonen: Uansett hvordan man oversetter *falsifikatsija*, er det kun det som er «til skade for Russlands interesser,» som skal motvirkes.⁹

Femårsplanene for patriotisk oppfostring, lanseringen av regjeringsstøttede lærebøker i historie og presidentens kommisjon for

9. I mai 2009, samtidig med lanseringen av kommisjonen, la partiet Det forente Russland frem et lovforslag (nr. 197582–5) for å kriminalisere «rehabilitering av nazismen» og såkalt «krenkelse av det historiske minnet om hendelser som fant sted under andre verdenskrig» (Koposov 2011). Hva «krenkelse av det historiske minnet» skulle bestå i, ble ikke nærmere definert. Lovforslaget ble i første omgang avvist, men er fortsatt under behandling: Senest i juni 2011 ble det diskutert under en sesjon i Dumaen (*Segodnia.ru* 2011).

motvirkning av forsøk på historieforfalskning viser beslutsomheten og retningen i den putinistiske historiepolitikken. I 1956 proklamerte Nikita Khrusjtsjov at «historikere er farlige folk. De er i stand til å velte om på alt. De må styres» (Baron 2000). Ekkoet av Khrusjtsjovs ord kan høres i dagens forsøk på å gjøre samfunnets historieforståelse til gjenstand for politisk styring. Bruken av begreper som *falsifikatsija istorii* og *falsifikatory istorii* – som stammer fra Stalin-tiden, hvor de ble brukt som retoriske våpen for å angripe politiske motstandere – reflekterer det faktum at russisk politisk kultur fortsatt bærer på en byrde av sovjetiske og stalinistiske tanke- og persepsjonsmønstre.

Så langt kan det konkluderes at russiske myndigheter under Putin og Medvedev har iverksatt betydelige tiltak for å forme synet på fortiden i dagens russiske samfunn – tiltak som historiepolitisk gjenspeiler det nasjonalpatriotiske historiesynet. Hvordan har så responsen vært?

Historiepolitikkenes mottagelse

Reaksjonene på innføringen av den putinistiske historiepolitikken har ikke vært entydige. De sterkeste negative reaksjonene stammer fra Memorial og tilknyttede organisasjoner, og, mer generelt, fra sjiktet av liberalt innstilte intellektuelle, politikere, journalister og kommentatorer – forkjempere for demokrati, menneskerettigheter og et dyptgående oppgjør med fortiden (se for eksempel Karpjuk 2007; Sokolov 2008; Miller 2008; Mikhaleva 2009; Miller 2010). Skarp kritikk har også blitt formulert i de store dagsavisene. *Izvestija* skrev for eksempel om femårsplanene for patriotisk oppfostring at de så ut som noe kommunistpartiets politbyrå kunne ha kommet opp med, og at de eneste regimene som praktiserte denne type «patriotisk oppfostring» var stater som Nord-Korea, Turkmenistan og Kina (Aale 2005).

I mars 2010 ble et åpent protestbrev, underskrevet av 18 offentlige aktører, menneskerettighetsaktivister og intellektuelle, publisert. Forfatterne oppfordret innstendig til «å skjerme russiske barn fra den statlige ideologien ‘militærpatriotisme’» (*Grani.ru* 2010). De hevdet videre at innføringen av «militærpatriotisk oppfostring» er i strid med grunnloven, som klart og tydelig sier at utdannings-systemet skal være fritt for enhver form for statlig ideologi. Forfatterne av protestbrevet så den militærpatriotiske oppfostringen som en ideologisk pakke ment å innprente i skoleungdommen nasjonalisme, militarisme, en ukritisk holdning til statsmakten og

et statssentrert syn på russisk historie (ibid.). Et nytt protestbrev ble publisert i forbindelse med lanseringen av presidentens kommisjon for motvirkning av historieforfalskning og det parallelle lovforslaget om å kriminalisere «krenkelse av det historiske minnet». Brevet var underskrevet av mer enn 200 historikere, samfunnsvitere, journalister og andre (*Polit.ru* 2009a).

Den russiske liberale intelligentsiaen har altså med styrke kritisert den putinistiske historierpolitikken og de nye lærebøkene i historie. En russisk kommentator observerte at omfanget av sivilsamfunnets reaksjon på Filippov-lærebøkene var uten sidestykke og understreket samtidig reaksjonenes negative karakter: «Analytikere har dekonstruert de minste detaljer i Filippovs lærebok, dissekert den og druknet den i et hav av kritikk» (Zubokva 2009: 861).¹⁰

På den annen side kan vi observere at både statlige tjenestemenn og historikere på forskjellige nivåer aktivt har tatt del i kampanjen for patriotisk oppfostring og kampen mot «forfalskning». Den putinistiske historierpolitikken har i flere sammenhenger blitt møtt – og forsterket – av initiativer nedenfra. Mest oppsiktsvekkende var kanskje avsløringen i juni 2009 av at Valerij Tisjkov, leder for historieseksjonen i Det russiske vitenskapsakademis historisk-filologiske avdeling, hadde sendt ut et rundskriv hvor han ba underordnede ledere om å bringe til veie en «annotert liste over historisk-kulturelle forfalskninger», inkludert navn på ansvarlige personer og organisasjoner (*Polit.ru* 2009b).¹¹

Våren 2010 etablerte bystyret i Moskva en egen lokal kommisjon «for å motvirke forfalskning av historien om Den store fedrelandskrigen», og i mars 2011 ble det kjent at det skulle opprettes underkommisjoner på bydelsnivå for ytterligere å styrke innsatsen mot «falsifikatører» (*RIA Novosti* 3. mars 2011). Samme måned publiserte Moskva-kommisjonen en brosjyre med tittelen *Den store fedrelandskrigen 1941–45. Myter og virkelighet* til bruk for byens historielærere. Teksten representerer den putinistiske historierpolitikens absurde høydepunkt med påstander om at begreper som «kollaboratører» og «slaget ved Rzjev»¹² er å betrakte som «forfalsk-

10. Zubkova refererer her til Filippovs lærerhåndbok i russisk etterkrigshistorie.

11. Under et intervju med *Radio Svoboda* i juli 2009 lovet en tilsynelatende ukomfortabel Tisjkov overfor journalisten å trekke rundskrivet tilbake (*Radio Svoboda* 2009).

12. Slaget ved Rzjev (*Rzjevskaja bitva*) refererer til en rekke sovjetiske offensiver 1942–43 mot tyske stillinger i Tver og Smolensk hvor opp mot en million sovjetiske soldater ble drept – dobbelt så mange som på tysk side. De enorme sovjetiske tapene ble ikke offisielt omtalt i Sovjetunionen. En russisk dokumentarfilm fra 2009 som forteller om hvordan sovjetiske soldater hensynsløst ble sendt ut i store puljer for deretter å bli meiet ned av tyskernes maskingeværer, skapte til dels sterke negative reaksjoner i Russland (Ewers 2009).

ninger» som fremmes med den hensikt «ikke bare å forringe vår Seier, men også å utslette minnet om den for således å berøve et av det 20. århundres symboler for sin konstruktive og forenende kraft» (sitert i Sokolov 2011).

Akademikere og høyeregradsstudenter ved universitetene har også kommet den patriotiske historiepolitikken i møte. Den daværende lederen for Institutt for russisk historie ved Det russiske vitenskapsakademiet, Andrej Sakharov, gav følgende vurdering av de nye lærebøkene i historie:

Den historiske flerstemmigheten har forhindret folkets enhet og skapt forvirring i samfunnsorienteringen; den ble til et våpen i politiske kamper. Politiske virvelvinder blåste gjennom lærebøkens sider. Tiden er kommet for objektivt å undersøke den egne historien, for å bygge den historiske kunnskapen inn i bevisstheten til nasjonen som er i ferd med å reise seg (*vstroit istoritsjeskije znanija v soznanije podnimajusjsjejsia natsii*) (Izvestija 1. oktober 2007).

I 2010 utkom den svært kontroversielle boken *Russlands historie 1917–2009*, forfattet av to historieprofessorer ved Det statlige universitetet i Moskva, Aleksandr Barsenkov og Aleksandr Vdovin.¹³ Hvor nær forfatterne la seg opp til den putinistiske historiepolitikken, er tydelig ut fra innledningen, der Putins formaning fra 2007 om ikke å tillate at Russland «påtvinges skyldfølelse» gjengis som et slags metodologisk utgangspunkt. Videre hevdes det at lærebøker i historie «må unngå eksesser som fornærmer det historiske minnet og nasjonalfølelsen» (Barsenkov & Vdovin 2010: 10). I et annet tilfelle presenterte forskere ved Sjolokhov-universitetet i Moskva en søknad om statlige prosjektmidler til et prosjekt som gikk ut på «å produsere en annotert liste over historieforskere». Søknaden ble imidlertid avvist (Kurilla 2009: 4). Sammendrag av russiske master- og doktorgradsavhandlinger fra perioden 2000–10 viser at også mange historiestudenter har valgt å presentere sine studier som eksplisitte bidrag til patriotisk og militærpatriotisk oppfostring, først og fremst i tilknytning til temaer knyttet til «heroiske sider»

13. Bokens innhold ble sterkt kritisert – ikke bare som i Filippovs tilfelle for en ambivalent holdning til stalinismen – men også for antisemittiske tendenser og «kildekritisk barbari» (jf. Svetova 2010; Sokolov 2010). Videre ble boken gjort til gjenstand for debatt i Samfunnskammeret (*Obsjtsjestvennaja palata*), som vedtok å bringe den inn for historieforskningskommisjonen. Det har ikke lyktes å spore opp noen uttalelse om boken fra kommisjonens side, men i november 2010 besluttet det historiske fakultet ved Det statlige universitetet i Moskva at boken var uegnet for bruk i undervisningen (*Regnum.ru* 2010).

av historien, slik som partisanbevegelsen under Den store fedrelandskrigen (se f. eks. Korovin 2008; Spiridonov 2009; Dikij 2009).

Avhandlinger som omhandler den militærpatriotiske oppfostringens egen historie har også dukket opp. I sammendraget av en slik doktoravhandling fra 2009 fremholdes det som et argument for studiens relevans at «det å finne nye metoder for militærpatriotisk oppfostring er gjort til et primært anliggende i hele landet. Behovet for å styrke Russlands makt (*mogusjtsjestvo*) krever ytterligere forbedring av den militærpatriotiske oppfostringen og at det dannes en moralsk-psykologisk beredskap for å forsvare fedrelandet» (Galdobina 2009). Forfatterne av denne type studier frasier seg slik sin uavhengige rolle som historikere i det de lar forskningen underordnes den pågjeldende statlige politikk for økt patriotisme.

Med utgangspunkt i de eksemplene jeg har skissert her, synes det tydelig at den putinistiske historiepolitikken har møtt både begejstret tilslutning, opportunistisk tilpasning og hardnakket motstand. Utvilsomt har mange aktører på det historiske feltet simpelthen fortsatt sin virksomhet uten hensyn til patriotiske femårsplaner eller kommisjoner mot historieforfalskning.¹⁴ To mye omtalte hendelser har imidlertid gitt grunn til å tro at historikere og andre personer eller organisasjoner som arbeider med politisk sensitive emner, og som ikke retter seg etter den patriotiske historiepolitikken, kan risikere å utsettes for press.

For det første ble i desember 2008 organisasjonen Memorials kontorer i St. Petersburg utsatt for en aksjon der representanter for påtalemyndigheten sammen med maskerte politimenn konfiskerte tolv harddisker fulle av digitaliserte historiske dokumenter relatert til sovjetisk statlig undertrykkelse og terror, samlet inn over en periode på 20 år. Myndighetene begrunnet aksjonen med en mistanke om at Memorial hadde forbindelser til en obskur antisemittisk lokalavis som var nedlagt året før. Bevis for dette fantes ikke, og en lokal domstol fant senere aksjonen ulovlig. Harddiskene ble levert tilbake i mai 2009.

Det andre eksemplet er den såkalte Arkhangelsk-affæren, som ble innledet i september 2009 da historieprofessor Mikhail Suprun ved Det statlige Pomoruniversitetet i Arkhangelsk ble hentet inn for avhør hos FSB. Suprun ble anklaget for brudd på personvernlov-

14. Bøker, artikler, filmer og TV-serier som tar for seg «upatriotiske sannheter» har fortsatt å komme ut i Russland gjennom 2000-tallet. Et godt eksempel er filmen *Pop* (Presten), som tar for seg samarbeidet mellom representanter for den russisk-ortodokse kirken og den tyske okkupasjonsmakten i Russland under Den store fedrelandskrigen. Se også Jahn 2010: 128–29.

givningen i forbindelse med å ha samlet inn arkivmateriale relatert til sovjetiske forbrytelser mot etniske tyskere og tyske krigsfanger på 1940-tallet.¹⁵ Samtidig ble Aleksandr Dudarev, en tjenestemann med ansvar for Innenriksministeriets arkiv i Arkhangelsk fylke og som hadde gitt Suprun tilgang til dokumentene, siktet for kriminelle handlinger. Saken mot de to pågår fortsatt. Suprun og Dudarev hevder selv at FSB har fabrikkert anklagene som et ledd i en større plan om å hindre kritisk forskning rundt Stalin-tidens forbrytelser (*Ekho Severa* 2011).

Bevegrunner, resultater og fremtidsperspektiver

Den putinistiske historiepolitikken oppsto ikke i et vakuum. Sosio-ologen Boris Dubin har snakket om et «sug nedenfra» som oppsto i det postsovjetiske samfunnet i kjølvannet av 1990-årenes sosio-økonomiske omveltninger. «Suget» bunnet i en folkelig etterspørsel etter igjen å føle seg som del av en stormakt (*velikaja derzjava*) med en stolt og storslagen fortid rensert for historiske mørke flekker som GULag og statlig masseundertrykkelse (*Ekho Moskvy* 2011). De historiepolitiske tiltakene beskrevet her kan i den forstand sees som en statlig respons på et folkelig ønske om en mer harmonisk fortelling om den sovjetiske fortiden.¹⁶ Samtidig spiller også negative motiver en rolle: Mange russere har av forskjellige årsaker ønsket å unngå en konfrontasjon med og anerkjennelse av den smertefulle fortiden (Adler 2005: 1113–14).

Dubin synes å ha rett i at historiepolitikken besvarte et nasjonalpatriotisk folkelig krav, men andre hensyn og interesser ligger også bak. Innenrikspolitisk er det åpenbart et ønske om å styrke den russiske staten. Kultivering av en statslojal patriotisme er ment å tjene dette formål. Videre er utenrikspolitiske implikasjoner tydelige. Anklager om «historieforfalskning» er ofte blitt rettet mot de

15. Suprun står siktet for brudd på straffelovens paragraf 137, «ulovlig innsamling av personlig informasjon». Ved hjelp av det innsamlede materialet skulle Suprun i samarbeid med tyske Røde Kors publisere en såkalt *Kniga pamjati* (minnebok). Siden begynnelsen av 1990-tallet har det blitt publisert en lang rekke slike minnebøker med biografisk informasjon om ofrene for politiske undertrykkelser.

16. I essayet *Mythistory* har historikeren William H. McNeill understreket den harmoniske mytens individuelle og kollektive nødvendighet: «Belief in the virtue and righteousness of one's cause is a necessary sort of self-delusion for human beings, singly and collectively. A corrosive version of history that emphasizes all the recurrent discrepancies between ideal and reality in a given group's behavior makes it harder for members of the group in question to act cohesively and in good conscience. That sort of history is very costly indeed. No group can afford it for long» (McNeill 1986: 14).

baltiske statene og Ukraina. En særlig kilde til misnøye har vært den ukrainske fortolkningen av Holodomor, den massive hungersnøden i Ukraina i 1932–33, som et resultat av en genocidal politikk rettet mot ukrainske bønder. I 2008 vedtok det russiske parlamentet en resolusjon som erklærte at Holodomor ikke var et folkemord. Det er sannsynlig at russiske myndigheter anser slike fortolkninger som farlige – ikke bare fordi de virker negativt på Russlands omdømme, men også fordi de kan føre til erstatnings- og kompensasjonskrav fra personer og grupper som ble undertrykket av sovjetmakten.

For en mer abstrakt og overordnet forståelse av den putinistiske historiepolitikken og dens innvirkning, kan det være nyttig å se på hvilket historisk metanarrativ som nyter kulturell legitimitet og dominans. I den vestlige kultursfære har, tross en viss skepsis til *grand narratives* i kjølvannet av «den postmoderne vendingen», fortellingen om demokratiet (i vid forstand) bevart sin legitimitet (Hall et al. 1992: 41). Demokratiet som metanarrativ handler om borgernes kamp for politisk innflytelse og rettigheter og minoritetenes kamp mot diskriminering. Den demokratiske fortellingen tjener et oppbyggelig og samlende formål, samtidig som den tjener til å marginalisere konkurrerende metanarrativer som illegitime (for eksempel sosialdarwinistiske fortellinger om rasens kamp for overlevelse). Også i Russland finnes det demokratiske metanarrativet, men det har ikke en liknende dominant plass i kulturen. Det får stadig sterk konkurranse fra fortellingen om en sterk og mektig stat – en stat som tar vare på sine undersåtter, beskytter dem mot ytre fiender, hindrer kaos og sikrer stabilitet. Gitt den århundrelange autokratiske tradisjonen som Russlands historie preges av, er det ikke overraskende at fortellingen om den sterke staten fortsetter å strukturere russiske forestillinger om fortiden.

Det er imidlertid vanskelig å bedømme hvorvidt forsøket på å forme russiske borgeres kollektive erindring har vært vellykket. En årsak til dette er at kollektiv erindring er en abstrakt, lite håndgripelig og vanskelig målbar størrelse. Erindringen er heller ikke monolittisk, men fragmentert og uensartet. Det er likevel nødvendig å gjøre et forsøk på en generalisering. Memorial-medarbeider Irina Sjtsjerbakova har siden årtusenskiftet organisert den årlige konkurransen «Mennesket i historien. Russland og det 20. århundre», der skoleelever konkurrerer om å forfatte en historisk undersøkelse basert på sin egen familiehistorie. Ifølge Sjtsjerbakova skjedde det et merkbart skifte etter 2005: «Etter dette kom en ganske betydelig strøm av patriotiske arbeider. Det var mer av den offisielle patriotismen, som [elevene] i virkeligheten fyller med svært lite reelt innhold» (*RIA Novosti* 5. mai

2011). Dette antyder at den offisielle patriotiske oppfostringen er i ferd med å finne større klangbunn blant russisk ungdom.

Videre kan russeres oppfatning av Stalin være en nyttig tilgang for å antyde endringer i samfunnets erindringsmønstre. Riksdekkende meningsmålinger har vist at andelen som forholder seg positivt til diktatoren har sunket noe etter at Putin kom til makten, fra 38 % i 2001 til 32 % i 2010. Samtidig har imidlertid andelen som forholder seg negativt til Stalin gått kraftig ned: fra 43 % til 24 % – og andelen «likegyldige» vokst fra 12 % til hele 38 % (Levada-tsentr 2010). Det er ellers interessant å bemerke at det i første halvdel av 2000-tallet bredte seg en grunnleggende ambivalens blant russiske unge i møte med dette spørsmålet: Ifølge en undersøkelse foretatt i juni 2005, svarte over halvparten i aldersgruppen 16–29 år at Stalin «gjorde mer godt enn vondt». Bare litt under halvparten hevdet at de ville «avvise kategorisk» å stemme på diktatoren dersom han skulle ha stilt til valg (Mendelson & Gerber 2006: 4).

Det er ikke slik at putinistisk historiepolitikk og «patriotisk oppfostring» har forvandlet unge russere til stalinister. Men det å forholde seg likegyldig til Stalin, eller å mene at han «gjorde mer godt enn vondt», er bare mulig i en atmosfære med få minnesmerker og lite offentlig diskusjon om stalinismens ofre. Russland er i dag i ferd med å bli et sted uten levende vitner til Stalins terror. Dersom dette tomrommet fylles av «patriotisk oppfostring» snarere enn av symboler, minnesmerker, bøker, filmer og politikk for å bevare og beskytte minnet om ofrene, risikerer man et historisk hukommelsestap som vil kunne svekke russiske borgeres moralske kapasitet til å foreta en grundig og kritisk evaluering av den sovjetiske fortiden.

Er den putinistiske historiepolitikken på hell?

Diskusjonen om Russlands fortid som oppsto under glasnost, synes fortsatt i grove trekk først og fremst å stå mellom en nasjonalpatriotisk og en liberal/demokratisk tilnærming. Det er tydelig at den putinistiske historiepolitikken siden årtusenskiftet har promotert den nasjonalpatriotiske versjonen. Det finnes imidlertid tegn på at denne politikken er i ferd med å endre retning.

En politisk vilje til det som på tysk kalles *Vergangenheitsbewältigung*¹⁷ – å mestre landets vanskelige fortid gjennom et grundig og gjennomgripende oppgjør med den – har i den senere tid kunnet

17. For en russisk historikers syn på Tysklands omgang med sin nasjonalsosialistiske fortid, se Boroznjak 2006.

spores både i Kreml og hos innflytelsesrike politiske rådgivere. Det at både Medvedev og Putin har begynt å beskrive sovjetsystemet som «totalitært», et adjektiv som tidligere ble vurdert som et vestlig ideologisk våpen knyttet til Den kalde krigen – og som Filippovlærebøkene eksplisitt avviste – signaliserer et skifte i den politiske diskursen (Sherlock 2011: 99). Medvedevs åpent positive holdning til Mikhail Gorbatsjov, som fortsatt er upopulær i store deler av den russiske befolkningen, står i sterk kontrast til den putinistiske historiepolitikken – og til Putins eget utsagn om at Sovjetunionens oppløsning var det 20. århundres største geopolitiske katastrofe. I mars 2011 ble Gorbatsjov tildelt Russlands høyeste utmerkelse, St. Andreas-ordenen, «som et symbol på statens respekt for hans arbeid som statsleder» (*BBC News* 2. mars 2011). Slike historiepolitiske tiltak kan tyde på at den liberale/demokratiske fortidstilnærmingen er i ferd med å vinne terreng blant Russlands politiske elite.

Noe som forsterker inntrykket av et skifte i liberal og demokratisk retning, er at Presidentrådet for utvikling av det sivile samfunn og menneskerettigheter, under ledelse av den liberalt innstilte jusprofessoren Mikhail Fedotov, i 2011 begynte å arbeide med et program for «å foreviggjøre minnet om ofrene for det totalitære regimet». Planleggingen foregår i samarbeid med organisasjonen Memorial, og programmet forespeiler blant annet etableringen av minnesmerker og museer, økning av sosiale ytelser til ofre for undertrykkelse og forbedret tilgang til arkivmateriale (Ukaz... 2011). Under Presidentrådets konferanse i Jekaterinburg i februar 2011, der også Medvedev deltok, uttalte Sergej Karaganov, et av rådets medlemmer, at Russland må gå i rette med det «selvpåførte folkemord» (*samo-genotsid*) som borgerkrigen, kollektiviseringen og den stalinistiske terroren utgjorde. Karaganov argumenterte i kraftige ordelag for at det russiske folk umulig kan respektere hverken seg selv eller andre så lenge den fulle og hele sannheten om sovjetregimets masseterror ikke kollektivt anerkjennes. Han ble fulgt opp av Arsenij Roginskij, en av Memorials grunnleggere, som sa at det kollektive minnet om rettsløshet og ufrihet, kombinert med en forståelse av årsakene til denne rettsløsheten og ufriheten, er en forutsetning for dannelsen av rettsstaten og den frie borger (*Prezident Rossii* 2011).

Et kollektivt moralsk oppgjør med fortiden er en omfattende kulturell prosess – det kan ikke innføres gjennom politiske vedtak og tiltak. Sivilsamfunnets rolle er avgjørende. Politisk vilje til å konfrontere stalinismens arv er nok likevel en nødvendig forutsetning for at et oppgjør skal skje. Utviklingen beskrevet over kan gi grunn til forsiktig optimisme i så måte.

Litteratur

- Aale, Per Kristian (2005) Putin vil ha patriotisme. *Aftenposten* 27. mai.
- Adler, Nanci (2005) The Future of the Soviet Past Remains Unpredictable: The Resurrection of Stalinist Symbols Amidst the Exhumation of Mass Graves. *Europe-Asia Studies* 57 (8): 1093–19.
- Aron, Leon (2008) The Problematic Pages. *The New Republic* 24. september. Tilgjengelig på www.aei.org/article/28586. Lesedato 19. oktober 2011.
- Assmann, Aleida (2006) *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Beck.
- Bagger, Hans (2007) The Study of History in Russia during the Post-Soviet Identity Crisis. *Scando-Slavica* 53 (1): 109–25.
- Baron, Nick (2000) History, Politics and Political Culture: Thoughts on the Role of Historiography in Contemporary Russia. *Cromohs* 5. Tilgjengelig på www.cromohs.unifi.it/5_2000/baron.html. Lesedato 20. mai 2011.
- Barsenkov, A.S. & A.I. Vdovin (2010) *Istorija Rossii. 1917–2009*. Moskva: Aspekt Press.
- Boroznjak, Alexander (2006) *Erinnerung für Morgen. Deutschlands Umgang mit der NS-Vergangenheit aus der Sicht eines russischen Historikers*. Gleichen/Zürich: Muster-Schmidt Verlag.
- Danilov, A.A. & A.V. Filippov (red.) (2008) *Istorija Rossii, 1900–1945 gg. Kniga dlja utschitelja. 11 klass*. Moskva: Prosveschtsjenije.
- Davies, R. W. (1989) *Soviet History in the Gorbachev Revolution*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Davies, R. W. (1997) *Soviet History in the Yeltsin Era*. Houndmills: Macmillan.
- Dikij, Aleksandr V. (2009) *Partizanskoje dvizjenije v Leningradskoj oblasti v period Velikoj Otetsjestvennoj vojny (1941–1944 gg.): Istoriografitsjeskije i istotsjnikovedtsjeskije aspekty* [sammendrag av doktoravhandling]. St. Petersburg. Tilgjengelig på www.spbu.ru/files/upload/disser/history/2009/dikoi.pdf. Lesedato 5. august 2011.
- Ejdelman, N. Ja. (1973) *Gertsen protiv samoderzjavija*. Moskva: Izdatelstvo «Mysl».
- Ekho Moskvy* (2011) Tsena Pobedy: Pamjat o vojne ili pamjat o pobede. 7. mai. Tilgjengelig på www.echo.msk.ru/programs/victory/768168-echo. Lesedato 5. august 2011.
- Ekho Severa* (2011) Genprokuratura utverdila obvinenije. 21. juli. Tilgjengelig på <http://echosevera.ru/news/2011/07/21/1879.html>. Lesedato 19. oktober 2011.
- Eklof, Ben, Larry E. Holmes & Vera Kaplan (red.) (2005) *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. London: Frank Cass.
- Ewers, Justin (2009) Film Spurs Russia to Squelch Criticism of Soviet War Tactics. *HistoryNet.com* 22. mai. Tilgjengelig på www.historynet.com/film-spurs-russia-to-squelch-criticism-of-soviet-war-tactics.htm. Lesedato 26. juli 2011.

- Fedor, Julie (2010) First Test Case for Russian Anti-Falsification Commission? *Memory at War: Blog*. Tilgjengelig på <http://cambridgeculturalmemory.blogspot.com/2010/09/first-test-case-for-russian-anti.html>. Lesedato 29. juni 2011.
- Fein, Elke (2000) *Geschichtspolitik in Russland: Chancen und Schwierigkeiten einer demokratisierenden Aufarbeitung der sowjetischen Vergangenheit am Beispiel der Tätigkeit der Gesellschaft MEMORIAL*. Hamburg: LIT.
- Felgenhauer, Pavel (2010) Medvedev Forms a Commission to Protect Russian History. *The Jamestown Foundation/Eurasia Daily Monitor* 21. mai. Tilgjengelig på [www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=35018](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=35018). Lesedato 24. mai 2011.
- Figes, Orlando (2009) Putin vs. the Truth. *New York Review of Books* 56 (7). Tilgjengelig på www.nybooks.com/articles/archives/2009/apr/30/putin-vs-the-truth. Lesedato 5. august 2011.
- Frei, Norbert (1996) *Vergangenheitspolitik: die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*. München: Beck.
- Galdobina, Svetlana V. (2009) *Vojenno-patriotitsjeskoje vospitanije naselenija SSSR v 1946–1991 gg.: istoriografitsjeskoje issledovanije* [sammendrag av doktorgradsavhandling]. Tilgjengelig på www.dissercat.com/content/voenno-patrioticheskoe-vospitanie-naseleniya-sssr-v-1946-1991-gg-istoriograficheskoe-issled-0. Lesedato 5. august 2011.
- Grani.ru* (2010) Pravozasjtsjtniki: vojenno-patriotitsjeskoje vospitanije nedopustimo. 10. mars. Tilgjengelig på www.grani.ru/Politics/Russia/m.175736.html. Lesedato 8. august 2011.
- Hall, Stuart, David Held & Anthony McGrew (red.) (1992) *Modernity and its Futures*. Cambridge: Polity Press.
- Izdatelstvo Prosvesjtsjenije (2009) *Dmitrij Zelenin: «Istoritsjeskoje obrazovanije sjkolnikov dolzjno sposobstvovat konsolidatsii obsjtsjestva»*. Tilgjengelig på http://history standart.edu.ru/info.aspx?ob_no=18311. Lesedato 5. august 2011.
- Jahn, Peter (2010) «Patriotismus, Stalinismuskritik und Hollywood» i Beate Fieseler & Jörg Ganzenmüller (red.) *Kriegsbilder. Mediale Repräsentationen des Grossen Vaterländischen Krieges*. Essen: Klartext Verlag (115–30).
- Karatsuba, Irina (2009) «Utjsebnik Filippova»: prodolzjenije posledovalo. *Uroki istorii* 28. oktober. Tilgjengelig på <http://urokiistorii.ru/current/view/2009/10/uchebnik-filippova>. Lesedato 25. juli 2011.
- Karpjuk, Anna (2007) Utsjebnaja trevoga. *Grani.ru* 22. juni. Tilgjengelig på www.grani.ru/Society/History/m.123805.html. Lesedato 4. august 2011.
- Kolstø, Pål (1989) *På vei mot av-leninisering? Sovjetisk historierevisjon under Gorbatsjov*. Oslo: Institutt for forsvarsstudier.
- Koposov, Nikolay (2011) «The Armored Train of Memory»: the Politics of History in Post-Soviet Russia. *Perspectives on History* 49 (1). Tilgjengelig på www.historians.org/Perspectives/issues/2011/1101/1101int1.cfm. Lesedato 4. august 2011.

- Korey, Willam (1995) *Russian Antisemitism, Pamyat, and the Demonology of Zionism*. Chur: Harwood Academic Publishers.
- Korovin, Vladimir V. (2008) *Organizatsija soprotivlenija v tylu nemetsko-fasjistskikh vojsk na territorii oblastej Tsentralnogo Tsjernozemja v gody Velikoj Otetsjestvennoj vojny* [sammendrag av doktoravhandling]. Kursk. Tilgjengelig på www.dissercat.com/content/organizatsiya-soprotivleniya-v-tylu-nemetsko-fasjistskikh-voisk-na-territorii-oblastei-tsent. Lesedato 5. august 2011.
- Kurilla, Ivan I. (2009) Memory Wars in the Post-Soviet Space. *PONARS Eurasia Policy Memo* 63. Tilgjengelig på www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/pepm_063.pdf. Lesedato 20. mai 2011.
- Laqueur, Walter (1993) *Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia*. New York: HarperCollins.
- Levada-tsentr (2010) *Rossijane o Staline*. 5. mars. Tilgjengelig på www.levada.ru/press/2010030507.html. Lesedato 5. august 2011.
- Levada-tsentr (2011) *O raspade SSSR*. 11. april. Tilgjengelig på www.levada.ru/press/2011041103.html. Lesedato 5. august 2011.
- McNeill, William H. (1986) *Mythistory and Other Essays*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mendelson, Sarah E. & Theodore P. Gerber (2006) Failing the Stalin Test. *Foreign Affairs* (85) 1: 2–8.
- Merridale, Catherine (2003) Redesigning History in Contemporary Russia. *Journal of Contemporary History* 38 (1): 13–28.
- Mikhaleva, Galina (2009) Preodolenije totalitarnogo prosjlogo: zarubezjnij opyt i rossijskije problem. *Neprikosnovennyj zapas* 6 (68). Tilgjengelig på <http://magazines.russ.ru/nz/2009/6/mi15.html>. Lesedato 4. august 2011.
- Miller, Aleksej (2008) «Istoritsjeskaja politika» v Vostotsjnoj Evrope: plody vovletsjennogo nabljudenija. *Polit.ru* 7. mai. Tilgjengelig på www.polit.ru/article/2008/05/07/miller. Lesedato 4. august 2011.
- Miller, Alexej (2010) Russia: Power and History. *Russian Politics and Law* 48 (4): 8–34.
- Polit.ru* (2009a) «V demokratitsjeskom obsjtsjestve svoboda istorii – eto svoboda vsekh». 1. juni. Tilgjengelig på www.polit.ru/article/2009/06/01/let. Lesedato 8. august 2011.
- Polit.ru* (2009b) V akademii nauk zaprosili spisok falsifikatorov. 1. juli. Tilgjengelig på www.polit.ru/news/2009/07/01/falselist. Lesedato 8. august 2011.
- Postanovlenije Pravitelstva Rossijskoj Federatsii ot 16 fevralja 2001 g. N 122*. Tilgjengelig på www.rg.ru/oficial/doc/postan_rf/122_1.shtm. Lesedato 4. august 2011.
- Pravda.ru* (2003) Putin: «Utsjebniki ne dolzjnij stanovitsja plosjtsjadkoj dlja polititsjeskoj borby». 27. november. Tilgjengelig på www.pravda.ru/news/politics/27-11-2003/13300-0/. Lesedato 19. oktober 2011.
- Prezident Rossii* (2011) Stenografitsjeskij ottsjet o zasedanii Soveta po razvitiju grazjdanskogo obsjtsjestva i pravam tsjeloveka. 2. februar. Tilgjengelig på <http://kremlin.ru/transcripts/10194>. Lesedato 19. oktober 2011.

- Pribylovskij, Vladimir (2001) *Die Rechtspopulisten in Russland*. Innlegg på konferansen «Rechtspopulismus in Europa», Karl-Franzens-Universität, Graz, 30.–31. mars. Tilgjengelig på www-gewi.uni-graz.at/rpop/material/prib.pdf. Lesedato 6. august 2011.
- Radio Svoboda (2009) Valerij Tisjkov: Ja professionalno v nasjem soobsjtsjestve zlobnykh falsifikatsij ne vizju. 2. juli. Tilgjengelig på www.svobodanews.ru/content/backgroundunderfullpage/1767923.html. Lesedato 19. oktober 2011.
- Regnum.ru (2010) «Delo istorikov»: Posobije Vdovina i Barsenkova bylo iziato iz utsjebnogo protsessa. 24. november. Tilgjengelig på <http://pda.regnum.ru/news/1349755.html>. Lesedato 19. oktober 2011.
- Segodnja.ru (2011) Dumtsy skhlestnulis s reabilitatsiej fasjizma. 10. juni. Tilgjengelig på http://segodnia.ru/index.php?pgid=2&partid=56&new_sid=14161. Lesedato 19. oktober 2011.
- Sherlock, Thomas (2011) Confronting the Stalinist Past: the Politics of Memory in Russia. *The Washington Quarterly* 34 (2): 93–109.
- Simonsen, Sven Gunnar (1996) *Politics and Personalities: Key Actors in the Russian Opposition*. Oslo: PRIO.
- Sokolov, Boris (2011) Novyje mify o vojne ili Borba s falsifikatsiej po-rossijski. *Uroki istorii* 27. april. Tilgjengelig på <http://urokiistorii.ru/current/view/1539>. Lesedato 26. juli 2011.
- Sokolov, Nikita (2008) Vek surka, ili Kratkaja istorija kolovrasjtsjenija rossijskikh utsjebnikov istorii. *Polit.ru* 15. oktober. Tilgjengelig på www.polit.ru/analytics/2008/10/15/history.html. Lesedato 4. august 2011.
- Sokolov, Nikita (2009) Der ewige Karamzin. *Geschichtsideologie aus dem Lehrbuch. Osteuropa* 59 (1): 83–95.
- Sokolov, Nikita (2010) Kak sjkolniku dratsja s otbornoj sjpanoj? *Polit.ru* 13. september. Tilgjengelig på www.polit.ru/article/2010/09/13/shpana. Lesedato 6. august 2011.
- Sperling, Valerie (2009) «Making the Public Patriotic. Militarism and Anti-militarism in Russia» i Marlène Laruelle (red.) *Russian Nationalism and the National Reassertion of Russia*. London: Routledge.
- Spiridonov, A. V. (2009) *Partizanskij otrjad LGU v gody Velikoj Otetsjestvennoj vojny* [diplomarbeid]. St. Petersburg. Tilgjengelig på www.edu-sok.ru/upload/Spiridonov.pdf. Lesedato 5. august 2011.
- Svetova, Zoja (2010) Spetsifitsjeskaja istorija. Utsjebnik kak posobije po ksenofobii. *The New Times* 21 (21. juni). Tilgjengelig på <http://newtimes.ru/articles/detail/23445>. Lesedato 6. august 2011.
- Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federatsii ot 15 maja 2009 g. N 549. Tilgjengelig på www.rg.ru/2009/05/20/komissia-dok.html. Lesedato 4. august 2011.
- Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federatsii ot 1 fevralja 2011 g. N 120. Tilgjengelig på www.rg.ru/2011/02/04/sovet-dok.html. Lesedato 19. oktober 2011.
- Vdovin, Aleksandr I. (2009) Novejsjaja istorija Rossii s pozitsij natsionalno-gosudarstvennogo patriotizma. *Slovo: Pravoslavnyj obrazovatelnyj*

portal 1. september. Tilgjengelig på www.portal-slovo.ru/history/41326.php?PRINT=Y. Lesedato 29. juni 2011.

Wolfrum, Edgar (1999) *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Zajda, Joseph & Rea Zajda (2005) «The Politics of Rewriting History: New School History Textbooks in Russia» i Joseph Zajda (red.) *International Handbook on Globalisation, Education and Policy Research*. Dordrecht: Springer (693–716).

Zubkova, Elena (2009) The Filippov Syndrome. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 10 (4): 861–68.

Zvereva, Galina (2009) «Die Konstruktion einer Staatsnation: Geschichtslehrbücher für das neue Russland» i Lars Karl & Igor J. Polianski (red.) *Geschichtspolitik und Erinnerungskultur im neuen Russland*. Göttingen: V&R Unipress (87–118).

Informell ekonomi som rationell vana och statskritik – En intervjustudie kring post-sovjetisk vardagskorruption

Abstract: Informal Economy as Rational Habit and State Criticism – An Interview Study on Post-Soviet Petty Corruption

This article examines continuity, change and adaptation of *blat*, a Soviet-time informal economic transaction network, in today's Ukraine and Belarus. The analysis is based on 33 in-depth interviews, and the main focus is the descriptions, justifications and explanations of *on-going* informal participation in contemporary forms of *blat*. Theories on informal institutions, path dependence and the relationship between individuals and the post-Soviet state are elaborated to highlight the characteristics of contemporary *blat* transactions. The continued presence of *blat*, re-adapted to the new socio-economic circumstances, is highlighted – for instance the increased use of money in *blat* transactions and the growing number of autonomous bribe collectors demanding bribes in interaction with civil servants. Today's *blat* is a channel for giving bribes and a guarantee for good social services. Individuals justify their participation in these informal activities by placing the blame on dysfunctional laws, heavy bureaucracy, lack of state control, illicit acts by other citizens or state officials, and on low identification with an (immoral) state. Respondents also display a preference for informal solutions, which are seen as a better way of solving many everyday problems.

Keywords: Informal economy, corruption, *blat*, transition, Soviet inheritance, Ukraine, Belarus

Mi Lennhag
Doktorand vid
Statsvetenskap-
liga institutionen,
Lunds universitet

Nästan 20 år har förflutit sedan Sovjetunionens slutliga sönderfall. En ny marknadsbaserad samhällsordning har i olika omfattning introducerats i efterföljarstaterna. Sociologen Alena Ledeneva beskrev 1998 det sovjetiska fenomenet *blat* som en ekonomisk – men i huvudsak icke-monetär – nätverksbaserad kanal för transaktioner, som hade existerat parallellt med den sovjetiska staten från 1930-talet (Ledeneva 1998). Trots nya ekonomiska rutiner och den inte helt försumbara tid som passerat sedan sovjetsystemets

kollaps, kan man undra över beständigheten i arvet efter 70 år av tidskrävande, informella ekonomiska strategier som i stor utsträckning både dominerade och var en förutsättning för att klara den sovjetiska vardagen. Under våren 2009 undersökte jag det här fenomenet i Ukraina och Vitryssland. Fältstudien syftade till att besvara två frågor: Huruvida det sovjetiska fenomenet blat har försvunnit, förändrats eller kanske anpassats i en post-sovjetisk kontext, och vilka förklaringar vanliga medborgare gav för beständighet eller förändring i sitt vardagliga informella agerande. Det insamlade intervjumaterialet ligger till grund för den här artikeln.

De två fallen – Ukraina och Vitryssland – delar visserligen en sovjetisk historia, men är samtidigt väldigt olika vad gäller politik, ekonomi, demokrati, transparens och kontakter med övriga Europa. Syftet i denna artikel är ändå inte att göra en komparation; snarare ville jag pröva en hypotes om att blat fortlever i de båda, relativt olika, länderna. Fokus kommer ligga på de övergripande likheterna och de återkommande berättelserna. Artikeln inleds med ett avsnitt om blat som fenomen och forskningsobjekt, samt ett teoretiskt resonemang om informell ekonomi och identitet. Därefter följer två stycken som korresponderar mot de två ovan nämnda frågeställningarna, innan en slutlig sammanfattande diskussion förs.

Blat som begrepp och forskningsfält

Ledeneva definierade 1998 blat som »the use of personal networks and informal contacts to obtain goods and services in short supply and to find a way around formal procedures» (Ledeneva 1998: 1).¹ En av mina egna respondenter beskriver blat som »att få någonting utan konkurrens, utan att stå i en officiell kö», vilket illustrerar hur blat existerar parallellt med – och med andra regler än – den formella ekonomin.

Vanligt är att betrakta blat som en reaktion på den icke-fungerande formella ekonomin. Blat blev en »naturlig följd» av sovjet-systemet och sovjetstatens agerande. Rasma Karklins talar om blat som »a response to the inadequacies of the formal political and economic system» (2005: 79), Ledeneva om »the 'reverse side' of an overcontrolling centre» (1998: 3) och Leslie Holmes om en »second economy» (2006: 26). Blat nyttjades för att få tillgång till främst

1. För andra beskrivningar av sovjettidens blat se Wendel (1986); Zimmerman (1987); Easter (1999: 52–53); Fitzpatrick (1999); Humphrey (2002); Karklins (2005: 77–80) och Holmes (2006).

vardagliga varor (mat, märkeskläder), periodiska varor (såsom tåg-biljetter eller semester på Krim) eller livscykelbehov (förlossningsvård, dagisplats, utbildning, lägenhet, etc.) (Ledeneva 1998: 1–2; Humphrey 2002: 138–39; Borén 2003: 35–36).

Pengar stod dock inte i fokus och pengabrist var heller inte problemet för sovjetmedborgaren. Istället var det viktigt att ha vänner på strategiska positioner i samhället, eller att ha ett arbete som innebar kontroll över distribution av eftersträfvansvärda tillgångar. Blat baserades på kontakter bortanför de personer man umgicks med, i en typ av utvidgad bekantskapskrets. Människor »samlade» ständigt på, och höll kontakt med, potentiellt användbara kontakter, vilket var både tidskrävande och nödvändigt för att klara vardagen. Några forskare väljer därför att betrakta blat som inte enbart ett ekonomiskt, utan även ett socialt och kulturellt fenomen. Blat-relationerna var ofta icke-hierarkiska och tilliten och förtroendet avgörande, vilket kan sägas vara en av flera egenskaper som skiljer den här »grå» ekonomin från den »svarta». Vänskap talade man om i termer av »usefulness» (Borén 2003: 25), »functional friendship» (Karklins 2005: 79) eller »useful people» (Ledeneva 2008: 121). Vänskapen drevs därför även av egenintresse och ömsesidig nytta.

Individer associerade sina blat-transaktioner med svåra omständigheter som tvingade dem till informellt utbyte, vilket i förlängningen även blev ett sätt att ursäcka det egna beteendet. Samtidigt skedde transaktionerna på bekostnad av staten, eftersom den vänskapliga »hjälpen» ofta innebar att någon »gav bort» statliga varor eller tjänster som kunde tillgås genom en statlig anställning. Blat kan sägas ha gjort sovjetssystemet uthärdligt, samtidigt som unionen på detta sätt hölls vid liv genom informella lösningar på distributionsproblem, och statens legitimitet därmed undergrävdes. Det »förbjudna» informella agerandet blev som en öppen hemlighet, eftersom staten faktiskt var beroende av informella lösningar.

Sovjettidens blat särskiljs ofta från korruption som något som iallafall delvis hade positiva följder för samhället, och som inte alltid direkt stred mot lagen. Uppfattningarna kring vad som hänt med blat i en post-sovjetisk kontext skiljer sig. Vissa betraktar blat som en utdaterad term ersatt av korruption, medan andra öppnar för möjligheten att det skett en transformation av fenomenet. Existerande forskning om blat behandlar främst sovjetisk tid eller perioden strax efter självständigheten, och i huvudsak det ryska fallet (Ledeneva 1998; Rose 1999; Piirainen 2000). Mer dagsaktuell forskning om Östeuropas informella ekonomi fokuserar snarare på företagsmutor eller politisk korruption (Lovell et al. 2000; Wästerfors 2004; Kark-

lins 2005; Johnston 2005; Ledeneva 2006), medan den så kallade vardagskorruptionen (*petty corruption*) allt oftare lämnas därhän. Samtidigt har vårt vardagliga informella agerande stor betydelse, både genom att begränsa statens faktiska handlingsutrymme och genom att på längre sikt påverka utformningen av formella regler.²

En av mina teoretiska utgångspunkter i den här artikeln är att informalitet till stor del vidmakthålls av individers attityder, normer och åsikter om vad som är rationellt och moraliskt motiverat. Artikelns fokus på individers beskrivningar, förklaringar och rättfärdiganden av fortsatt informellt agerande fångar en viktig aspekt för förståelsen av den informella vardagskorruptionen. Jag presenterar alltså inte »objektiva sanningar» som förklarar den informella ekonomin, utan letar efter respondenternas återkommande, subjektiva förklaringar som berör både strukturer och aktörer.

Intervjuer och urval

Urvalet av respondenter för de kvalitativa, semistrukturerade intervjuerna var strategiskt styrt i syfte att tala med människor från olika yrkeskategorier, med olika social bakgrund (inklusive föräldrarnas yrken under sovjettiden), i olika åldrar (18–60) och med skiftande grad av omvärldskontakt. Jag intervjuade inte en bekantskapskrets (som skulle kunna tänkas representera en gemensam norm kring korruption) utan talade med individer jag kom i kontakt med på en rad olika sätt.³ Alla intervjupersoner var bosatta i huvudstäderna. Respondenterna fick välja intervjuans språk, och i de fall där ryska, ukrainska och vitryska talades användes utbildad tolk. Intervjuer på tyska och engelska genomförde jag själv. Intervjuerna spelades in och transkriberades i sin helhet, varefter berättelserna kring den informella ekonomin grupperades under olika teman. Totalt djupintervjuades 33 individer, vilket var mer än väl för att uppnå »mättnad» med avseende på de berättelser som framfördes. Frågorna kretsade kring vad blot innebar under sovjettiden och vad som är annorlunda idag (i termer av vilka varor och tjänster som byts, vilka

2. En omfattande och parallellt med staten bestående informell sektor kan även betraktas som ett tecken på att en stat är för svag för att inkorporera eller åtminstone beakta medborgarnas sociala och kulturella rutiner och normer, för inte att tala om att utöva kontroll eller implementera nya fungerande samhällsrutiner.
3. Såsom genom svenska föreningar med östeuropakontakt, svensk universitetspersonal med bakgrund eller kontakter i regionen och svenska företag verksamma på plats – men också genom till exempel Kievs och Minsk universitet, journalistförbund, idrottsföreningar, mina tolkar, de svenska ambassaderna, samt människor jag mötte på kaféer och i tunnelbanan.

som interagerar informellt, ifall man kan klara sig utan att delta i den informella ekonomin, och så vidare).

Ett antal etiska dilemman följer på att intervjua om i vissa fall illegala ekonomiska transaktioner och att därmed komma i besittning av för enskilda individer potentiellt skadlig information. Alla mina intervjuer var därför strikt konfidentiella – vilket också var en väg för att skapa förtroende – och alla respondenter var informerade om syftet med intervjuerna och min studie. Jag frågade därtill aldrig om den enskilda individens agerande, utan om vad som ansågs vara vanligt beteende på till exempel hennes arbetsplats eller i hennes generation.

Det informellas uppkomst och beständighet

Informella strukturer tenderar i många situationer att vara långlivade och svårföränderliga. En beständighet i post-sovjetiskt, informellt ekonomiskt agerande kan ses som ett suboptimalt jämviktsläge som »egentligen» borde upphört, förutsatt att en införd marknads ekonomi faktiskt är fullt ut gällande. För institutionella teoretiker, såsom Douglass North (till exempel 1991: 72–73), är institutioner mänskligt skapade, sociala ramar som både definierar, begränsar, möjliggör och förenklar beslutsfattande. Gretchen Helmke och Steven Levitsky definierar *informella* institutioner som »socially shaped rules, usually unwritten, that are created, communicated, and enforced outside of officially sanctioned channels» (Helmke & Levitsky 2004: 727). Informella institutioner uppstår enligt Helmke och Levitsky när 1) formella institutioner är inkompatibla, 2) informella institutioner är »näst bäst» för aktörer som skulle föredra, men inte kan finna, formella lösningar, eller som saknar makt att förändra de formella institutionerna, eller 3) när formella institutioner är ineffektiva eller saknar trovärdighet.

Genom social interaktion och upprepade handlingar genereras ordning, rutiner och reducerad osäkerhet vid olika former av utbyte. Vi tenderar över tid att bli alltmer benägna att följa de informella institutioner som uppstått, eftersom vi som aktörer investerat tid och energi i att anpassa oss till de informella spelreglerna: Det är inte rationellt att vara den första aktören som avviker, även om man förnuftsmässigt kan inse att alla skulle tjäna på en övergång till ett annat ekonomiskt arrangemang. Gemensamma förväntningar kan dessutom över tid ha skapat en ömsesidig tillit som gjort utbyte smidigt och tidseffektivt. Vägberoendet blir därmed allt starkare, motståndet mot förändring större, och de informella institutionerna nästan självförstärkande. North argumenterar för att just informella

institutioner förblir stabila även om de formella förändras, och att de är mycket mer motståndskraftiga mot intentionella politiska beslut, eftersom de finns så djupt inbäddade i vårt beteendemönster (North 1990: 6; North 1991: 36).

Olivier Williamson – som vidareutvecklade Norths neoklassiska kritik genom att peka på hur avgörande det är att vi inkluderar underliggande sociala och legala normer som påverkar ekonomisk aktivitet – gör en uppdelning i fyra analysnivåer (Williamson 2000), av vilka de två översta kan vara till hjälp för att förstå beständighet i informellt agerande. Den översta nivån – »social embeddedness» – inkluderar normer, vanor och djupt rotade beteendemönster. Förändring på denna nivå sker ytterst långsamt. Den andra nivån är den mer konkreta »institutional environment» som inkluderar lagar och regler förknippade med den politiska arenan.

Helmke och Levitsky gör en intressant distinktion mellan vad de kallar »competing informal institutions», som korrupcion, och »substitutive informal institutions», som istället syftar till att åstadkomma vad de formella institutionerna var designade för, men misslyckades med, att uppnå (Helmke & Levitsky 2004: 729). De menar att informella institutioner kan ses antingen som dysfunktionella och problemskapande, eller som funktionella och problemlösande (ibid.: 728). Sovjettidens blat korrelerar här främst med det problemlösande.

Gåvor, mutor och korrupcion

John T. Noonan hävdade i sitt stora verk *Bribes* från 1984 att mutans ursprung faktiskt är gåvan. Glenn Sjöstrand menar att många gåvor ser ut att vara givna av fri vilja och utan krav på reciprocitet – men att givandet egentligen ofta inbegriper sociala restriktioner och skyldigheter (Sjöstrand 2001). Han anser därför att en gåva som är *direkt* återgäldad inte bör betraktas som en gåva (ibid.: 47). I en avhandling om polska företagsmutor, framför David Wästerfors en liknande idé när han argumenterar för att något borde upphöra att betraktas som en gåva och istället benämnas muta, ifall handlingen inbegriper att något är *förväntat* i gengäld (Wästerfors 2004: 40f). Leslie Holmes beskriver detta som att gåvan är »virtually required» (Holmes 2006: 17). Detta betyder dock inte att mina respondenter ser denna typ av »krävda gåvor» som mutor.

Enligt *Black's Law Dictionary* innebär mutning (*bribery*) att erbjuda, ge, be om, eller ta emot något av värde i syfte att påverka en tjänstemans handlingar (inom offentlig eller rättslig förvaltning). Mutbrott – det vill säga att ta emot en krävd eller icke krävd

muta – förutsätter dock inte ekonomisk vinning (Cars 2001: 18–43; Wästerfors 2004: 47f). I ovanstående definition inkluderas emellertid inte den för den post-sovjetiska vardagskorruptionen relevanta nepotismen (*favouritism*), som enligt korruptionsforskaren Michael Johnstons definition innebär att avsevärd tid kan förflyta mellan mottagandet av en tjänst och fullföljandet av en motprestation (Johnston 2005: 36).

Holmes gör en tydlig distinktion mellan mutan – som kan utväxlas mellan två individer – och korruption, som inte nödvändigtvis involverar något utbyte (Holmes 2006: 22, 29). Transparency International (TI) definierar korruption som »the abuse of entrusted power for private gain» (Transparency International u.d.).⁴ Att utpeka en handling som korrupt kan ändå vara svårt i länder med relativt ung korruptionslagstiftning. I sådana fall kan många typer av korrupta handlingar (eller motsatsen, det vill säga avsaknad av utförd handling) ännu inte vara förbjudna enligt lag (se till exempel Holmes 2006: 17).

Andrei Shleifer och Robert Vishny (1993: 601–04) skiljer på korruption »med stöld» och »utan stöld». Förstnämnda är att personer med officiella uppdrag behåller hela avgiften för att utföra handlingar, tar betalt för något som borde vara gratis eller för att skynda på en process, eller helt enkelt »säljer» en tjänst billigare jämfört med ordinarie taxa. Denna typ av korruption är kostnadsreducerande för individer och det finns därmed få incitament för individer att avslöja de korrupta statstjänstemännen. Detta blir tydligt om man jämför med den motsatta formen av korruption (»utan stöld»), där en tjänsteman alltså lägger till en extra summa på en officiell kostnad, och själv behåller endast tillägget. I detta fall kommer i förlängningen alla aktörer »behöva» använda korruption »med stöld» för att kunna konkurrera med andra i samhället.

Shleifer och Vishny menar att i det monopoliserade och centraliserade sovjetiska systemet för mutinsamling (mutinsamling i »maffia-stil») var det alltid klart vem som behövde mutas och med hur mycket (Shleifer & Vishny 1993: 605). Nu, däremot, hävdar de att man i Ryssland ser en decentraliserad »tollbooth»-korruption (ibid.: 611), med många korrupta aktörer i varje sektor som agerar oberoende av varandra i sina försök att sälja statliga varor, vilket i förlängningen leder till att både nivån på och summan av mutorna

4. TI skiljer mellan »according to rule-corruption», det vill säga när en muta betalas i syfte att ge privilegierad behandling av något som mottagaren av mutan enligt lagen är skyldig att förmedla, och »against the rule-corruption», där en muta ger tillgång till varor och tjänster som mutmottagaren otillåtligt förmedlar.

stiger i oändlighet. Karklins framför en liknande reflektion om »the self-sustaining system of corruption», där medborgare är vana vid att statstjänstemän vill ha mutor, och därför inte bara är villiga att betala dem, utan även spontant erbjuder informell betalning (Karklins 2005: 43). Detta självförstärkande element i informellt agerande menar jag är viktig för förståelse av dagens blat.

Korruptionsforskaren Keith Darden argumenterar emot åsikten att det alltid finns ett positivt samband mellan korruption och en svag stat med bristande styrningsförmåga, och hävdar istället att korruption kan vara informellt institutionaliserad och understödja – snarare än underminera – de formella institutionerna (Darden 2008). Ett resultat av detta blir en stat som fungerar till stor del genom – och tack vare – informella institutioner, vilket på många sätt var fallet med blat under sovjettiden. Vissa forskare, till exempel Karklins (2005: 15), väljer därför att tala om god – eller iallafall användbar eller funktionell – korruption, som reducerar byråkratisk rigiditet. I sådana fall är gränsen mellan det informella och det formella ibland svår att dra. Darden (2008: 41) menar att korruption ibland är en tillåten del av ett formellt kontrakt och att mutor därför tar sig formen av en konvention i kontakten med statstjänstemän. Han väljer att se dessa djupt rotade regler – framtvingade av staten själv eller rotade som förväntningar bland tjänstemän – som en informell institution snarare än ett beteendemönster.

Sammanfattningsvis är ledare inte alltid genuint intresserade av att stävja korruption, särskilt inte om det rör sig om korruption »med stöld». Därtill är kontrollen ofta begränsad, dels för att korruption bland statstjänstemän legitimeras genom korrupta tjänstemän högre upp i hierarkin, dels för att de post-sovjetiska staterna ofta är för svaga för att straffa tjänstemän som begår mutbrott. Sammantaget finns många faktorer som kan bidra till att blat fortlever som en integrerad, förväntad och informellt legitimerad del av den officiella ekonomin.

Individens relation till staten och idén om sovjetiskt arv

Många har diskuterat huruvida det finns ett unikt sovjetiskt arv. Richard Pipes (2006) kan med sin kontinuitetsteori sägas representera en ytterlighet. Karklins menar att människor i post-sovjetiska samhällen uppvisar ett unikt beteende- och tankemönster, orsakat av en historia präglad av inofficiella metoder med fokus på kontaktnät

(Karklins 2005). Enligt henne uppvisar just post-sovjetiska stater »a special relationship between formal and informal institutions, with the latter often being decisive» (ibid.: 15).

Föreställningen om sovjetmedborgaren som fann ett nöje i att lura systemet nämns ibland som en konsekvens av att individer inte kände sig representerade av sovjetstaten, utan istället såg en tydlig gräns mellan parti- och statsauktoriteter och vanliga medborgare. Den sovjetiska planekonomin sägs ha befrämjat en bristande respekt för formella institutioner och en utbredd folklig föreställning om att det formella inte kan vara utformat i syfte att tjäna det allmännyttiga. Det här gjorde i förlängningen att människor inte såg det som stöld att dra nytta av sin tillgång till allmänna resurser (Borén 2003: 25; Karklins 2005: 15; Holmes 2006: 177–86, 197).

Tillit, identitet och känslor av legitimitet är inte lätt att implementera. Jon Elster (1983) beskriver detta som mentala föreställningar som är bieffekter av handlingar eller av positiva erfarenheter, snarare än följer av direkta statliga direktiv. Karklins tar detta ett steg längre i boken *The system made me do it* (2005) och argumenterar för att individer i slutändan skyller det egna beteendet på en immoralisk stat, som indirekt legitimerar korrupta vardagshandlingar. Det är alltså inte enbart intressant huruvida blåt är förbjudet enligt lagboken, utan även vad som enligt en allmän uppfattning om moral ses som berättigat, eller iallafall förståeligt. Både Karklins och Wästerfors berättar om hur medborgare så småningom ser sig själv som smarta och bra på att anpassa sig till omgivningen, och därmed förvandlar illegala överlevnadsstrategier till utslag av stolthet och framgång (Wästerfors 2004: 10–34; Karklins 2005: 69–70; jmf Hedlund 2007: 190, 253; Teorell 2007: 14).

Givetvis påverkas synen på informella handlingar av risken att straffas. Är risken minimal kommer fler och fler att övergå till olagliga transaktioner, om dessa är lönsamma. Slutligen blir korruption spelets regler, där hederlighet inte längre ses som rationellt (Teorell 2007: 2). Bo Rothstein (2003) har argumenterat för sambandet mellan social tillit och avsaknad av korruption. En social fälla är, enligt Rothstein, när vi människor inte längre tycker det är lönt att samarbeta, för att vi inte litar på att andra kommer att samarbeta.⁵

5. Se Rothstein & Uslander (2005) för en vidareutveckling om korrelation mellan välfärdsredistribution, tillit och korruption. Eftersom kommunismen redan orsakat låga nivåer av generell tillit i Öst- och Centraleuropa, och de flesta staterna i regionen uppvisat ökande ekonomisk ojämlikhet sedan självständigheten, menar Rothstein och Uslander att slutsatsen för vanliga människor blir att den enda väg för att nå framgång är att vara korrupt.

Dagens blat – pengar, tjänster och tillit

En viktig aspekt i min analys är den fortsatta existensen av blat som en informell institution. Fenomenet har dock *förändrats* och *anpassats* till nya behov och omständigheter. Likheten med sovjettidens blat är i huvudsak individers tankesätt kring deltagande i informella ekonomiska transaktioner. Skillnaderna är emellertid flera och kommer nu att utvecklas närmare. För att fånga både förändring och kontinuitet, väljer jag att beteckna vissa av dagens transaktioner »post-sovjetisk blat».

Pengar äntrar arenan

Sovjetisk blat – av Ledeneva beskrivet som icke-monetär – har förändrats till en informell arena där reella pengar frekvent förekommer. Istället för varor är pengar idag ofta den »eftertraktade varan». Mina respondenter framhåller att det förut rådde varubrist, men idag pengabrist. De talar också ofta om »pris» i samtal om dagens blat-transaktioner. En ukrainsk, pensionerad gymnasielärare menar att »alla kontakter man använde utan pengar under sovjettiden, har blivit kontakter med pengar». Pengar har alltså adderats som eftertraktad resurs i det informella utbytet och genererar samtidigt kortare transaktionskedjor, eftersom inte lika många individer krävs för utbyte genom dagens byteskedjor.

Parallellt med makt genom kontaktnät har pengar blivit en maktresurs. Under sovjettiden innebar makt att ha direkt eller indirekt tillgång till eftertraktade resurser, medan jag vill hävda att tillgång till pengar idag inom vissa områden antingen är en *alternativ* väg till utbyte, eller används i *kombination* med kontaktkanaler. En ukrainsk universitetsstudent menar att »om någon har bättre betyg än du, så betalar du pengar, eller så är du kanske syster till någon som arbetar på universitetet. Betalar den andra studenten, betalar du mer». Ett vanligt sätt att tala om detta är att »blat är mer kommersiellt idag». Denna användning av pengar i informellt utbyte förekommer mycket oftare i Ukraina än i Vitryssland.

Från »oskyldig» blat till mutliknande transaktioner

Den mer »oskyldiga» gamla tidens blat – som ofta var jämförbar med nepotism, enligt Johnstons definition – är idag vanligare i Vitryssland än i Ukraina. Post-sovjetiska blat-transaktioner korresponderar mer med Johnstons idé om vad som utgör mutning.

Trots detta väljer jag att kalla dagens mutliknande transaktioner för »post-sovjetisk mutbaserad blat». Jag vill framhålla tre skäl för detta.

För det första är dagens informella transaktionskanaler konstruerade snarlikt de sovjetiska, där tillit är en avgörande komponent. För det andra hävdar många respondenter dels att blat existerar, dels bekräftar de hur de betraktar många informella transaktioner som blat. Samtidigt exemplifierar de med blat-transaktioner som man teoretiskt skulle betrakta som mutning. Några ukrainska respondenter berättar till exempel: »Jag tycker att stora pengar och blat är samma sak»; »Det är kanske korruption enligt internationell lagstiftning, men vi betraktar det som blat»; och »Statstjänstemannens agerande, när han tar emot pengar, är nog korruption, men för dig som ger pengar är det nog blat».

Respondenter i Vitryssland förnekar däremot jämförelsevis ofta att blat existerar idag, även om den mer »oskyldiga» sovjettidens blat lever kvar på ett helt annat sätt just här. Vitryska respondenter argumenterar också oftare att »om det involverar pengar, är det en muta». Samtidigt menar många, som till exempel en vitrysk universitetsanställd konferensarrangör, att »skillnaden mellan blat och mutning, är att mutning är när vi inte känner varandra väl». Blat förknippas alltså fortfarande med personliga, privata kontakter. Individer fortsätter att associera till och kalla informella handlingar för blat, även när transaktionerna involverar pengar. En god illustration av vardaglig, vitrysk informalitet ger en respondent anställd på ett statligt gasbolag, som berättar: »Jag har aldrig varit tvungen ge en muta till någon, men det har hänt att jag bjudit hem rätt person på middag».

För det tredje används dagens blat ofta för att finna vägar för att muta »rätt» person, vilket knappt går utan kontakter. En ukrainsk affärsman säger att »du behöver blat för att ge pengar. Ingen skulle ta emot pengar olagligt ifall han inte känner dig (...) eller känner dig via någon annan». En vitrysk översättare poängterar det informella i dessa transaktioner som att »det inte är en service öppen för alla, du måste känna rätt person».

Gåvor med förpliktelser och den nya transaktionsvänskapen

En annan term som jag presenterar för att beskriva en viktig aspekt av dagens blat är »den nya transaktionsvänskapen». Dagens transaktioner som respondenter refererar till som blat, involverar mer krav och fler förpliktelser. Precis som under sovjettiden interagerar du med personer i en utvidgad bekantskapskrets, men du väntar

dig idag oftare något i gengäld. Det kan vara direkt monetär betalning, en tjänst, eller en gåva. Dessa förändrade och ökande krav är tydligare i Ukraina, vilket en pensionär beskriver som att du numera »förväntar dig tack från den som du hjälper». Gåvan är alltså »virtually required», för att använda Holmes uttryck. Givandet är inte utan reciprocitet, och man kan se det som »förtäckta gåvor med förpliktelser».

Denna typ av utbyte betraktar mina respondenter som ett post-sovjetiskt fenomen. En ukrainsk rekryterare på ett utländskt företag menar att »människor hjälpte varandra mer i Sovjetunionen, även gratis. Det var blat, men du behövde inte betala något». En 27-årig inköpsansvarig på ett ukrainskt företag menar att blat idag »är om du får något tillbaka, det kan vara pengar, men du förväntade dig detta i gengäld». Samma kvinna menar också att »det är skillnad på vänner och bekanta». Två kännetecken hos »gåvorna» inom post-sovjetisk blat får utbytet att framstå som mutning. För det första, i enlighet med Sjöstrands resonemang, är tjänster ofta omedelbart återgåldade. För det andra är »gåvorna» som ges i gengäld förväntade, vilket enligt Wästerfors gör transaktionerna till mutning.

Mina respondenter hävdade aldrig att de har mindre nätverk idag, men antalet kontakter som utför tjänster utan krav på gengäld är färre. En vitrysk kvinna, numera pensionär men tidigare kärnfysiker som arbetade med Tjernobyls följdverkningar, beskriver att »människor var kanske annorlunda då, mer vänskapliga. De hjälpte inte bara sina vänner, utan vänners vänner, vänners bekanta, vänners släktingar».

Tjänster istället för varor

Att blat idag handlar om tjänster, snarare än varor, är en vanligen uttryckt åsikt, främst i Ukraina. I mina intervjuer framträder de efterstävade tjänsterna inom fem områden:

- 1 Byråkrati: licenser, dokument, pass, företagsregistrering och – i Vitryssland – statliga banklån;
- 2 utbildning: utbildningsplats vid välrenommerat universitet, bättre betyg;
- 3 den juridiska sfären: undvika böter eller fängelsestraff;
- 4 vård och omsorg: förlossningsvård, daghemsplats; och
- 5 vinna i konkurrens om bra statliga jobb.⁶

6. Dessa kategorier korresponderar väl med Karklins iakttagelser i Ryssland (2005: 45, 68). Kategorierna är inte rangordnade.

En vitrysk arbetslös man som håller på att starta eget företag, menar att »under sovjettiden gällde blot bara obetydliga saker». En ukrainsk karriärkvinna menar att »den gamla blot var en oskyldig institution; den var samhälleligt smörjmedel». Nu däremot används blot för att »lösa frågor av större vikt». Typiska berättelser är: »Man kan ge mutor för att få en bättre torgplats, och vad gäller fastigheter kan man få bättre mark att bygga på. Man kan tack vare mutan få möjlighet att bli monopolist» (vitrysk före detta polis); »Förr handlade blot om till exempel kläder. Nu kan det handla om att någon anklagas för något kriminellt, och om man har de rätta personliga kontakterna kan man 'stänga målet'» (ukrainsk kvinna, ekonomiansvarig på organisation för HIV-upplysning).

Ofta berättas att blot idag används för att försäkra sig om att få väl utförda tjänster (till exempel på sjukhus), eller att tjänster utförs i tid (som utfärdandet av pass). Detta är vanligare i Vitryssland, vilket förmodligen beror både på mer omfattande vitrysk byråkrati, och det faktum att du inte som i Ukraina kan betala för god, privat vård. En vitrysk kvinna berättade att hennes anhöriga, så fort hon hamnat på sjukhus, började leta efter bekanta i sjukhuspersonalen, för att därmed få bättre vård. En annan vitrysk kvinna jag intervjuade var säker på att hon inte skulle ha överlevt sin förlossning om hon inte betalat läkaren i förväg, som därmed varit mer villig att göra sitt yttersta för att hjälpa henne.

Tilltagande maktanvändning och nya mäktiga yrken

Baserat på vilka tjänster som idag är eftertraktade vid informellt utbyte, kan man ana att det också uppkommit en rad nya »mäktiga yrken». I både Vitryssland och Ukraina anses mäktiga yrken vara de där man är i position att »samla in» mycket pengar. En vitrysk psykolog beskriver detta som att »människor har börjat tjäna pengar på sin makt». En vitrysk oberoende journalist förklarar: »Idag är det byråkraterna, eller de på lokala myndigheter, som har makt. De kan lösa problem, de samlar in mutor».

Den statliga sektorn nämns ofta som en arena där man *både* kan tjäna stora pengar *och* skaffa sig värdefulla kontakter. En ung och framgångsrik affärsman i Ukraina ger ett exempel: »Många statsanställda arbetar för låga löner, men de gör det för att de tror att de kan skapa bra kontakter med andra statsanställda, som de sedan kan använda i framtiden». Respondenterna beskriver dessutom en situation där ett ökande antal aktörer, genom sina yrken, agerar som mutinsamlare. Detta påminner om Dardens hypotes

om många »tollbooths». Samtidigt har det icke-hierarkiska särdraget som Ledeneva beskrev för sovjetisk blat ersatts av att individer uppfattar hierarkier bland sina kontakter. En ukrainsk före detta överste berättar:

Tjänstemännen från tillsynsmyndigheter är svåra att ha att göra med, för de vill inte ge tillstånd, så jag fick använda mina kontakter som stod högre än de tjänstemännen. På så sätt löste jag problemet. Under sovjettiden, däremot, hade man antingen tillgång eller inte.

Individens förklaringsmodeller

I föregående avsnitt hävdade jag att blat ännu existerar som en stabil institution för informella transaktioner, men även att många karaktärsdrag har transformerats och därmed förändrat blat till en delvis ny transaktionskanal. Jag väljer att gruppera respondenternas *förklaringsmodeller* för (fortsatta och/eller förändrade) informella transaktioner i tre kategorier, där de två första är nära förknippade med medborgarnas relation till staten.

Den första kategorin (återges i punkt 1 och 2 nedan) korrelerar med det juridiska systemet, byråkrati, tidskrävande procedurer och bristande kontroll över medborgarnas laglydighet. I den här gruppen presenteras förklaringsmodellerna i termer av att medborgarna av systemet tvingas att agera informellt. Den andra kategorin (punkt 3–5) utgår från medborgarnas mer subjektiva känslor – tillstånd som är »bieffekter» – i termer av bristande identifikation med staten, en vana att tänka informellt och att föredra kontakter framför officiella kanaler. Här presenteras förklaringar i termer av att fortsätta agera på ett särskilt vis, eftersom alla andra agerar så, och eftersom staten saknar trovärdighet.⁷ Den sista kategorin (punkt 6) relaterar till ett abrupt och »misslyckat» införande av marknadsekonomi i termer av imperfekta prismekanismer, ovana att konkurrera om arbetstillfällen, »orättvist» genomförd privatisering, avsaknad av stabilt ägarskap och konsekvenser av post-sovjetiska subventioner.

7. Medan den första kategorin korresponderar med förklaringsmodeller där staten faktiskt har (eller »borde» ha) makt och möjlighet att initiera förändrade incitament, korrelerar den andra kategorin med Williamsons högsta analysnivå – informella normsystem – där avsiktligt politiskt och juridiskt handlande är mindre verkningsfullt.

1. Att förhålla sig till inkompatibla lagar, omfattande byråkrati och svaga institutioner

Karklins uppfattning att system kan förmå människor att delta i den informella ekonomin får stöd i mina respondenters intervju svar. En vitrysk internetadministratör framhåller att »vårt land och byråkratin framkallar systemet med blat». Ofta uttrycks informellitet i relation till tidskrävande byråkrati: »Det är så mycket administrativa rutiner, så mycket byråkrati, att man behöver blat» (18-årig vitrysk filosofistuderande); »Om jag betalar behöver jag inte gå hit och dit; jag sparar tid» (19-årig ukrainsk språkstudent).

Respondenterna beskriver regelefterlevnad i vissa situationer som irrationellt. Den informella ekonomin presenteras i relation till icke-fungerande institutioner och regelverk, där informella handlingar syftar till att kompensera för svaga, offentliga institutioner som är inkapabla att fullgöra sina skyldigheter gentemot medborgarna. En vitrysk kemist och tennisinstruktör berättar: »Här är många lagar felaktiga. Människor håller inte med lagen, men de kan inte förändra den. Och vissa lagar motsäger varandra. Människor måste finna en väg runt lagarna, eftersom de inte fungerar». Det här citatet fångar alla tre skäl som Helmke och Levitsky framhåller som orsak till informella institutioner: lagar är motsägelsefulla, medborgare saknar möjlighet att förändra det formella, och det formella saknar förtroende. En pensionerad ukrainsk gymnasie-lärare förmedlar medborgarnas maktlöshet i relation till formella institutioner: »Det är ett maskineri man inte kan göra något åt. Man är ibland tvungen att använda blat». En ukrainsk affärsman, chef för ett privat byggbolag, vittnar om bristande tillit till formella institutioner: »Sovjetiska och ukrainska lagar är skrivna så att det finns vissa undantag som bara några få känner till».

Respondenterna refererar även till informella procedurer som *accepterade*, vilket är jämförbart med Dardens syn på informella handlingar som del i ett offentligt samförstånd. Respondenterna beskriver inte sällan blat som användbart och, i likhet med Karklins, fruktbart för att minska byråkratisk rigiditet. En vitrysk psykolog lyfter fram positiva aspekter av blat: »Ganska ofta får vi tack vare blat möjlighet att lösa många problem fortare än om vi försökt göra det lagligt, på grund av byråkratiska rutiner».

Min uppfattning är att respondenternas sätt att diskutera blat mer korrelerar med tanken om funktionella, problemlösande informella institutioner snarare än dysfunktionella, problemskapande. Respondenterna framhåller blat som en faktor för att reglera ett smidigt flöde av tjänster, information och arbetstillfällen. Jag fin-

ner därmed en annorlunda situation än vad till exempel Ledeneva (1998; 2006) ser i dagens Ryssland, där människor beskriver ett brett spektrum av negativa konsekvenser av den informella ekonomin.

2. Kontroll, ansvar och moral

I både Ukraina och Vitryssland resonerade respondenterna kring blat i relation till kontroll – men på olika sätt. För att illustrera ges först några exempel från Ukraina:

Tidigare följde man lagstiftningen. Vi hade starka tillsynsmyndigheter som lätt kunde utreda om något var olagligt. Folk var rädda. Nu är tillsynsmyndigheterna inte starka och folk är inte rädda. Vi lever i en stat där man inte behöver ta ansvar för något, det vill säga du kan göra något olagligt och undvika straff.

Några andra ukrainska respondenter instämmer och presenterar likande resonemang: »I dagens samhälle är ingen rädd. Det är ingen ordning i staten. Det går att betala och på så sätt undvika straff. Även de som dödar en människa kan undvika straff.» »Så många fästningar har fallit i det här landet. (...) Vad skulle stoppa dig från att göra något olagligt? Nästan ingenting, eftersom lagen är tandlös nu, och domstolarna kan alla mutas.» I Vitryssland, däremot, är människor rädda: »När de vill fånga dig, så lyckas de.» »I Vitryssland är systemet mer kontrollerande, och på sätt och vis är det inte så dåligt, om jag jämför med Ukraina. Där är det mycket oordning, systemet är mer illegalt och korrupt, människor är inte rädda och där är mycket kaos.»

Ovanstående citat illustrerar hur ukrainska respondenter förklarar sina informella handlingar mot bakgrund av statens (bristande) kontroll. Dessutom genererar kontrollbristen en bristfällig identifikation med en stat som är för svag för att bibehålla ordning. Man kan även hävda att staten, genom att inte rikta uppmärksamhet mot den informella ekonomin och dessutom fortsätter att hysa korrupta tjänstemän som inte tillrättavisas indirekt, legitimerar dagens blat. Ukrainska respondenter framhåller en »degradering av människors moral» som ett resultat av bristande kontroll, samt ser detta som en bidragande orsak till medborgares deltagande i dagens blat. En ukrainsk tandläkare berättar till exempel: »Moralisk sett gör jag en kompromiss med mig själv. Jag hatar vad som händer med det här landet och hela systemet». Samtidigt säger han senare: »Jag tänkte att det är orättvist, varför ska jag betala om tusen andra inte gör det?»

Några andra ukrainska respondenter instämmer och presenterar likande resonemang:

Människor betar sig på detta omoraliska sätt eftersom moralen inte finns någonstans. Jag tror att det här beror på kollapsen av de gamla värdena, och att de nya värdena ännu inte tagit vid.

I Ukraina visar respondenternas berättelser även på en degradering och omtolkning av vad moral innebär. En 18-årig ukrainsk student på Kievs mest prestigefyllda universitet säger: »Jag har en vän som fick hjälp av en kontakt för att få bättre resultat på det här universitetstestet. Det är inte konstigt; det är normalt».

Karklins beskrev 2005 att hon i Ryssland såg en utveckling där individer började betraktas som smarta och framgångsrika om de lyckades manipulera systemet (Karklins 2005: 70), vilket är en tendens också jag observerade i både Ukraina och Vitryssland. En vitrysk oppositionell tidningsredaktör belyser detta: »Man skäms inte ens för att använda blat, man är mycket stolt över det. Som: 'jag har lyckats hitta en bra kontakt på universitetet, rektorn till exempel, och har därmed fått möjlighet att studera på universitetet'».

3. Att lura den stat som aldrig hjälpt dig

Respondenterna rättfärdigar det egna beteendet genom att framhålla de ohederliga medmänniskorna och den omoraliska staten. En framgångsrik ukrainsk man säger: »Jag vet att det inte är bra, men det är småsaker jämfört med det som sker på högsta nivå (...) Jag ser det inte som något kriminellt.» Detta påminner om Karklins beskrivning av Ryssland, där medborgarna relaterar egna handlingar till korrupt beteende bland eliter (2005: 59, 73).

En utmärkande aspekt i den tidigare beskrivna bristen på identifikation med staten är att medborgarna redogör för en stat som aldrig hjälper dig, och som det därmed är legitimt att manipulera. En ukrainsk respondent beskriver: »Folket och staten har alltid varit fiender. Folk har aldrig räknat med att få något bra från staten. Därför är det ett nöje att gå emot staten.» Många av respondenterna beskriver en tydlig skiljelinje mellan staten och medborgarna, på ett sätt som liknar Holmes resonemang. Jag anser dessutom, i likhet med vad Karklins fann i Ryssland, att mina respondenter uttrycker misstro mot att formella institutioner kan tjäna folkets intressen.

Oavsett vad man som forskare tycker om kulturbaserade förklaringsmodeller, så kopplade respondenterna ofta fortsatt informa-

litet till en speciell kultur med en viss folkslig relation till staten. En ukrainsk revisor menar att »människor hela tiden tänker på hur de kan fuska», och en vitrysk radiofysiker på ett statligt företag beskriver att »vår mentalitet är att söka efter vägar förbi lagen». Några av intervjupersonerna har utlandserfarenhet och beskriver andra aspekter av blat. En ukrainsk kvinna menar att »många personer har inte upplevt ett system där systemet arbetar för dig».

I linje med Helmke och Levitskys beskrivning av sovjettiden, ser individer det även idag som mindre omoraliskt att stjäla från staten än från andra medborgare. Detta är nära förknippat med vad jag ser som att ukrainsk och vitrysk vardagskorruption i huvudsak är »korruption med stöld» (se nedan under punkt 5).

4. Att fortsätta att tänka informellt

Under intervjuerna framträdde blat som informell institution som mer stabil än jag på förhand antagit. Respondenter beskriver till exempel hur de fortsätter leta efter »användbara personer». En ukrainsk kvinna, före detta bokhandelsbiträde, berättar: »Det är nog ett arv från sovjettiden att man, om man möter en person som har en hög position, tänker att man ska etablera en bra bekantskap med honom». En ung vitrysk man med examen från fria universitetet i Vilnius menar att »i moderna Vitryssland har blat blivit ett anpassat relationsmönster». En vitrysk kvinna, docent i språk, berättar:

I den här kulturen handlar det mer om relationer. I ditt land är det viktigare att få saker gjorda. I vår kultur är det viktigare att skaffa kontakter. (...) Jag tror att det finns i människors medvetande; människor litar inte på de enklaste sakerna, som att du kan gå till marknaden och köpa vad du vill.

Föreställningen om blat som användbart och praktiskt, utgör en stor del av respondenternas idéer om varför de fortsätter agera informellt. En ukrainska med omfattande utlandserfarenhet, betonar däremot det irrationella med blat: »För att skaffa metrokort försöker folk använda kontakter. Men det kostar ju bara 60 grivnas! Jag väljer att använda min tid på ett mer lönsamt sätt.»

Flera intervjupersoner nämner en regional »gåvokultur», som ofta beskrivs som något trevligt och vänskapligt. Intervjupersoner säger att de är vana vid att »tacka» för saker, eller att man i Östeuropa »är van vid att ge något tillbaka». En universitetsanställd konferensarrangör menar att »ömsesidig hjälp kanske är så djup rotat att det är svårt att skilja vänskapliga handlingar från blat». Sätten respon-

denterna talar om gåvor får förfarandet att framstå som en stabil norm, där gåvor ges i utbyte mot tjänster på ett väldigt alldagligt vis.

Flera respondenter refererar också till »business blat» som ett nytt sätt att konkurrera. En ukrainsk städerska berättar att »man kan komma till anställningsintervjun och ha en annan känsla än de andra, man vet att någon har ringt, och att allt kommer gå bra». Oftast syftar termen »business blat» dock på »större» affärer. Detta påminner om Ledenevas slutsatser om Ryssland 1995, där blat blivit ett nytt sätt att arrangera sina affärer. En ukrainsk affärskvinna, som bott i London, frågar dock: »Vad som är konstigt är att även privata institutioner håller fast vid dessa informella kontakter. Varför då?»

5. Det allmänt kända och allmänt krävda informella

Flera aspekter som framkommit i intervjuerna talar för att man, sett utifrån Dardens teoretiska resonemang, bör se dagens blat som en *stabil, informell institution* snarare än ett *beteendemönster*. Jag menar att dagens blat, främst i Ukraina, är jämförbart med hur sovjettidens blat var en tillåten del i ett informellt samförstånd. Individens förväntningar och subjektiva känslor och förklaringsmodeller gör beteendet alltmer stabilt. Jag vill även hävda att »post-sovjetisk mutbase-rad blat» – i linje med Dardens resonemang – bör betraktas som en *konvention*. Några ukrainska respondenter beskriver omfattningen av den *krävda* mutan: »Det går inte att få hjälp av trafikpolisen utan pengar»; »Även de låga tjänstemännen kräver pengar för att göra sitt jobb; de förväntar sig mutor»; och »Det är något som alla känner till. (...) Jag frågade om hans lön på statsdepartementet. Officiellt eller inofficiellt, frågade han.» Dessa berättelser påminner om Karklins slutsatser om Ryssland och »the self-sustaining system of corruption», där medborgare *tror* att betalning är krävd i kontakter med statstjänstemän, eller att tjänstemännen *kräver* eller *antyder* att du ska betala informellt (2005: 41–46).

Dagens blat liknar den »korruption med stöld» som Shleifer och Vishny beskriver (1993: 601–02), eftersom det är vanligt att statstjänstemän kräver eller accepterar mutor utan att ge något av den ekonomiska behållningen till staten. Exempel är att sälja licenser billigare till vänner, eller att snabba på en passhandläggningsprocess mot en mindre summa pengar. Jag finner även stöd för den av Shleifer och Vishny beskrivna situationen när individer inte är säkra på att byråkraten de mutat inte kommer kräva mer. En ung ukrainska berättar att »om jag skulle betala skattehandläggaren, och efter ett

tag, om hans affärer inte går bra, kommer han minnas mig och att jag betalade, och komma tillbaka för mer pengar.»

Jag vill dock opponera mot Shleifer och Vishnys teori om maffiastils-korruption som ett i huvudsak sovjetiskt fenomen och »tollbooth»-korruption som den post-sovjetiska varianten. Visserligen stöds teorin om »tullstationerna» av att det idag agerar ett stort antal mutinsamlare i varje sektor, och att antalet yrken som associeras med möjligheter till mutinsamling ökar. Staten har dessutom förlorat kontrollen över mutinsamlingssystemet. I mitt material finner jag emellertid en kombination av de två korruptionsrutinerna, i synnerhet i Ukraina. Respondenter refererar till ett fast, informellt känt pris, liknande Humpreys koncept om »well-established local tariffs» (2002: 130) under sovjettiden. Många respondenter talar om en »informell avgift». En ukrainsk kvinna berättar till exempel att »om du får ditt pass, och betalar, vet dom vanligtvis hur mycket det kostar, eftersom andra betalat [inofficiellt] förut».

6. Marknadsekonomin och transitionens misslyckanden

Den tredje kategorin förklaringsmodeller – som återfinns nästan uteslutande i Ukraina – relaterar till omständigheter associerade med införandet av marknadsekonomi. Introducerandet av marknadsekonomi i Ukraina framhålls ofta som en alltför snabb och delvis misslyckad process, och en kaotisk och osäker period. »Vi får alla förändringar samtidigt – ekonomiska, politiska och sociala. Här kan man se stora förändringar i det politiska livet på bara ett halvår, vilket är omöjligt i andra europeiska länder», berättar en ukrainsk tandläkare. Människor upplever också att Ukraina fortfarande befinner sig i en transitionsperiod eller brytningstid, vilket blir ett sätt att se sina informella transaktioner som något av situationen framtvingat – omständigheterna som råder är alltså inte att betrakta som normala. Samtidigt framhåller många att förändringar faktiskt har märkts i Ukraina, men att det kommer att ta tid. »Vi är i början av den demokratiska vägen som alla andra europeiska länder gått», anser en före detta överste. »Den här [post-sovjetiska] perioden är historiskt sett för kort för att vi under en generation ska kunna överge det gamla systemet; vi behöver mer tid», menar en ukrainsk kvinna.

En affärskvinna med ovanligt mycket utlandserfarenhet är dock kritisk till det ingenmansland Ukraina framstår som. Hennes analys sammanfattar situationen väl:

Vi övergav det gamla och försöker få till stånd en övergång till ett nytt system. Ukraina rämnar. Vi har ännu inte nått det andra institutionella mönstret, som i väst är naturligt och taget för givet. Ukraina är mitt emellan. Före förändringar till det bättre, kommer vi få både svåra och även de allra värsta erfarenheter.

Jag tänker att blat har förändrats till ett mer fruktansvärt och hotfullt fenomen. (...) Det här är priset att betala. Vi har den här friheten, kanske en kaotisk frihet, men det är en kreativ frihet. (...) Utan den här perioden när alla regler verkar ha kollapsat kan vi inte röra oss framåt. Man kan inte gå och lägga sig som en kommunist, och nästa morgon vakna upp som en liberal demokrat. Vi har den här perioden av kaotisk transformation, som är väldigt smärtsam, och för vissa även otvivelaktigt negativ.

En ung ukrainska på ett tysk företag i Kiev menar att »skillnaden är att de rika människorna här blivit det på andra sätt än i Europa. De som 1991, när länderna här skapades, hade bra blat är de som är rika idag». Två andra återkommande kommentarer är att det som inte fungerade under sovjettiden – och delvis ledde till blat – också nu sällan fungerar, samt att människor i Ukraina inte riktigt är »vana» vid att agera i en marknadsekonomi.

Blat återfinns inom sektorer där marknaden ännu inte »stabiliserat sig» efter självständigheten. Problem som lyfts fram är informationsbrist, otydliga processer för att få tillstånd att sälja till exempel gas eller tilldelas mark att bebygga, samt oklara bostads- och sjukvårdsköer. Arbete är numera något man måste kämpa för att skaffa, ofta via ansökningsprocesser och i konkurrens, i ett samhälle där man tidigare fick arbete från staten, utan oro för arbetslöshet. Givetvis framförs kritik mot det nya samhället. I Kiev berättar en ung, framgångsrik affärsman att han önskar sig ett samhälle där man faktiskt kan lita på sina kunskaper, det vill säga en fungerande arbetsmarknad snarare än en marknad som styrs av informella kontakter. Många känner osäkerhet, ser ojämlikhet, bristande moral och avsaknad av ideologi, eller att allt blivit »kommersiellt».

En vanlig berättelse handlar om de nya orättvisorna: »I min ungdom var alla säkra på sin framtid. Man var säker på att man skulle kunna studera där man ville, det var ingen skillnad på människor, på det sättet som det är nu», beskriver en pensionerad järnvägsarbetare. En före detta överste berättar att »tidigare var vårt samhälle fattigt men jämlikt i sin fattigdom. Människor löste sina problem genom att ge stöd till varandra.»

I Ukraina berättar flera att man försökte ändra på systemet 2004, och trodde att det skulle bli bättre, men att folket lurades. Den ukrainska kvinnan med stor utlandserfarenhet framhåller att

hon »tror att saker håller på att ändras, särskilt i den privata sektorn, som inte kan tolerera ineffektivitet och kunskapsbrister». »Det blir så då de måste leverera och skapa profit. Men saker är annorlunda i de officiella institutionerna», fortsätter hon. En vitrysk psykolog, som precis öppnat en egen bensinmack, säger:

I framtiden kommer man tala om andra ord än blat. En dag kommer blat hem till dig och knackar på dörren, och då säger du att »du har blivit så gammal, att jag inte längre behöver dig». Man kommer ha ett annat tanke-sätt i framtiden. Man kommer inte hela tiden tänka på var man kan hitta bra kontakter. Men man måste träna sig och vara redo för att kunna konkurrera. Annars kommer vi tillbaka till blat.

Avslutande ord

Med utgångspunkt i respondenternas beskrivningar vill jag hävda att blat som fenomen framstår som en beständig informell institution. Fenomenet har dock förändrats och anpassats till nya socio-ekonomiska omständigheter. Även om många blat-transaktioner respondenterna beskriver skulle klassificeras som korruption enligt de tidigare presenterade definitionerna, ser jag en poäng i att kalla detta fenomen »post-sovjetisk blat». Huvudorsakerna är att respondenterna själva använder termen blat, att nätverken som är grunden i det informella utbytet konstrueras på sätt som påminner om sovjettiden och att blat idag presenteras som en reaktion på den officiella staten.

Dagens blat används emellertid ofta för att tillgå tjänster snarare än varor. Den utgör en kanal för att ge mutor, förkorta kötider, eller för att garantera god sjukvård. De problem man idag löser via blat är ofta betydligt större än under sovjettiden, och blat har blivit ett sätt att arrangera inte bara ens privata liv, utan även ens karriär.

De största skillnaderna mellan länderna framträder inom det som Williamson klassificerar som en andra analysnivå, det vill säga det mer konkreta, officiella institutionella ramverket. Den vitryska statens kontroll – och bristen på kontroll i fallet Ukraina – utgör den kanske mest uppenbara faktorn för skillnader i förklaringsmodeller i de båda länderna.

Likheterna är emellertid stora och beskrivs i relation till ett system som *tvingar* fram informellt agerande. Respondenterna skildrar en preferens för informella lösningar, eftersom dessa ofta ses som ett bättre sätt att lösa problem. På Williamsons översta analysnivå beskriver ukrainska och vitryska respondenter en beständighet av

normer och beteendemönster kring sitt *fortsatta* deltagande i den informella ekonomin. Man talar om »shared expectations» snarare än om »shared values». Det egna informella utbytet beskrivs ofta mot bakgrund av andras olagliga transaktioner eller en svag identifikation med en (omoralisk) stat.

Blat idag, liksom i Sovjetunionen, innebär »stöld» från staten. Idag är dock större summor pengar involverade, och antalet självständiga mutinsamlare ökar i antal i linje med Dardens teori om tullstationerna. Vissa delar av dagens blat – främst den inom vissa sektorer allmänt kända informella »avgiften» i kontakt med tjänstemän – påminner dock om maffia-korruption. Mutorna – distribuerade genom informella blat-kanaler – framstår både som officiellt sanktionerade, och som en konvention, det vill säga en stabil informell institution på gränsen till det formella.

Litteratur

- Borén, Thomas (2003) »What Are Friends for? Rationales in Informal Exchange in Russian Everyday Life» i Karl-Olov Arnstberg & Thomas Borén (red.) *Everyday Economy in Russia, Poland and Latvia*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Cars, Thorsten (2001) *Mutbrott, bestickning och korruptiv marknadsföring*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Darden, Keith (2008) The Integrity of Corrupt States: Graft as an Informal State Institution. *Politics & Society* 36 (1): 35–59.
- Easter, Gerald (1999) *Reconstructing the State: Personal Networks and Elite Identity in Soviet Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (1983) *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fitzpatrick, Sheila (1999) *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930's*. Oxford: Oxford University Press.
- Hedlund, Stefan (2007) *Institutionell teori: ekonomiska aktörer, spelregler och samhällsnormer*. Lund: Studentlitteratur.
- Helmke, Gretchen & Steven Levitsky (2004) Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics* 2 (4): 725–40.
- Humphrey, Caroline (2002) *The Unmaking of Soviet Life. Everyday Economies after Socialism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Holmes, Leslie (2006) *Rotten States?* Durham, NC: Duke University Press.
- Johnston, Michael (2005) *Syndromes of Corruption: Wealth, Power, and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karklins, Rasma (2005) *The System Made Me Do It: Corruption in Post-Communist Societies*. New York: M.E. Sharpe.

- Ledeneva, Alena V. (1998) *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ledeneva, Alena V. (2006) *How Russia Really Works*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Ledeneva, Alena V. (2008) Blat and Guanxi: Informal Practices in Russia and China. *Comparative Studies in Society and History* 50 (1): 118–44.
- Lovell, Stephen, Alena Ledeneva & Andrei Rogachevskii (2000) *Bribery and Blat in Russia: Negotiating Reciprocity from the Early Modern Period to the 1990s*. Houndmills: Macmillan.
- Noonan, John T. (1984) *Bribes*. New York: Macmillan.
- North, Douglass C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. (1991) Institutions. *The Journal of Economic Perspectives* 5 (1): 97–112.
- Piirainen, Timo (2000) »Learning to Live with the Market. Urban Households in Russia and the Official and Informal Economies» i Per Månson (red.) *East Europe Ten Years after Communism. Transforming Power and Economy*. Göteborg: Centrum för Europaforskning.
- Pipes, Richard (2006) *Russian Conservatism and Its Critics: A Study in Political Culture*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Rose, Richard (1999) Living in an Anti-Modern Society. *East European Constitutional Review* 8 (1–2): 68–75.
- Rothstein, Bo (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.
- Rothstein, Bo & Eric M. Uslander (2005) All for One: Equality, Corruption, and Social Trust. *World Politics* 25 (1): 41–72.
- Shleifer, Andrei & Robert Vishny (1993) Corruption. *The Quarterly Journal of Economics* 108 (8): 599–617.
- Sjöstrand, Glenn (2001) Gåvoinstitutionen i det moderna samhället. *Sociologisk Forskning* (2): 44–66.
- Teorell, Jan (2007) *Corruption as an Institution: Rethinking the Nature and Origins of the Grabbing Hand*. Tillgänglig på www.qog.pol.gu.se/working_papers/-2007_5_Teorell.pdf. Läst 9 januari 2010.
- Transparency International (u.d.) *Frequently Asked Questions About Corruption*. Tillgänglig på www.transparency.org/news_room/faq/corruption_faq. Läst 11 januari 2010.
- Wendel, Janine (1986) *The Private Poland*. Oxford: Oxford University Press.
- Williamson, Oliver E. (2000) The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature* 38 (3): 595–613.
- Wästerfors, David (2004) *Berättelser om mutor*. Eslöv: Symposion.
- Zimmerman, William (1987) »Mobilized Participation and the Nature of the Soviet Dictatorship» i James Millar (red.) *Politics, Work, and Daily Life in the USSR*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hjemme blant fremmede og fremmede hjemme: russiske kvinners identitetskonstruksjoner i en flerkulturell kontekst

Abstract: At Home among Strangers and a Stranger at Home: Russian Women's Identity Construction in a Multicultural Context

Drawing on interviews with Russian women living in Norway, the article discusses the social construction of identity and belonging in a multicultural context, and analyses how Russian women speak about their identity and belonging in light of their Russian past and Norwegian present. Cultural discourses from both countries contribute to their identity constructions. The article sees Russian women's sense of belonging to Russia as part of their ethnic identity. «Russianness» is imagined as a cultural community with a shared mentality and spirituality (the «Russian soul»). The women position themselves as «Russian women» who like living in Norway. They refuse to call themselves Norwegian, although they speak about being «Norwegianized». The article discusses this in the light of Norwegian discourses about «peace and quiet». The question of belonging is also discussed in connection with the concept of «home». Russian women have a sense of belonging to both Norway and Russia, which implies that they feel alienated in both countries. They are not completely Russian anymore, nor are they Norwegian.

Keywords: Russian women, discourse, identity, belonging, Norway, Russia

Natalia Moen
MA, vitenskapelig
assistent ved Avde-
ling for Russland
og Eurasia, NUPI

«Jeg vet ikke hvem jeg er. En mutant? Jeg er selvfølgelig russisk i utgangspunktet. Jeg vet ikke, jeg har det bra her... Men hvem er jeg? Norsk eller russisk?» (Nina, russisk kvinne bosatt i Norge).¹ Nina reflekterer rundt det som i Stortingsmeldingen om mangfold og integrasjon (Stortingsmelding nr. 49 2003–04) vektlegges som en grunnleggende politisk målsetning og som utgjør det overordnede temaet for denne artikkelen: samfunnstilknytning og *tilhørighet*. Flere samfunnsforskere knytter begrepet «identitet» opp mot «til-

1. Alle navn på russiske informanter i artikkelen er fiktive.

hørighet» og «hjem» (Gullestad 1989; Sarup 1998; Danielsen et al. 2004; Seeberg 2004). Denne gjensidig refererende begrepstrioen vil i den foreliggende artikkelen bli belyst ved hjelp av intervjuer med russiske kvinner i Norge.

Disse kvinnene befinner seg i en mellomkulturell posisjon. De har flyttet fra hjemlandet, men har ikke kuttet alle bånd til Russland. Enkelte har barn der, andre har foreldre eller venner. Slike bånd påvirker de russiske kvinnenes tilhørighetskonstruksjoner. Som Ninas utsagn impliserer, føler mange tilhørighet både til Russland og Norge, og de befinner seg dermed i grenselandet mellom to kulturer. Er deres mellomkulturelle posisjon problematisk? Ja, som artikkelen vil vise, innebærer den et innslag av rotløshet, usikkerhet og fremmedgjøring. Er posisjonen unik? Nei, overhodet ikke. Opplevelsen av fremmedhet gjelder ikke bare russere i Norge. I boken *Mellom to kulturer* skildrer for eksempel innvandrere fra andre deler av verden lignende opplevelser i møtet med Norge og det norske (Alghasi et al. 2006). Når vi forflytter oss fra et land til et annet, blir vante og internaliserte kategorier ofte utfordret (Gullestad 1989) – nye diskurser² vil kunne påvirke og endre våre forestillinger om verden og samfunnet rundt oss. Russiske kvinner i Norge påvirkes av norske diskurser, noe som kan føre til at de endrer holdninger og grunnsyn. Dette gjør dem til en viss grad «fremmede» i Russland. Samtidig erfarer de at siden de ikke er etnisk norske, er de «fremmede» i Norge også. Artikkelen vil vise at de likevel opplever å ha tilhørighet til begge landene – de har med andre ord en multikulturell selvforståelse.

Formålet med denne artikkelen er ikke å formidle individuelle livshistorier, men å belyse enkelte mønstre som preger kvinnenes forståelse av seg selv og omverdenen. Selv om alle informantene mine er kvinner, er ikke kjønn i seg et sentralt aspekt, det er primært kvinnenes *russiskhet* i møtet med det norske som står i sentrum for analysen. Artikkelen er dermed først og fremst et bidrag til litteraturen om konstruksjonen av komplekse multikulturelle identiteter – samtidig som den tilbyr en smugttitt inn i en russiske kulturell verden. De overordnede spørsmålene som jeg ønsker å belyse gjennom artikkelen, er hvordan en multikulturell selvforståelse kan belyses gjennom diskursteoretisk tilnærming og hvordan russiske kvinner italesetter sin identitet og tilhørighet i lys av russisk fortid og norsk nåtid.³

-
2. Diskurser er blant annet representasjoner, metaforer, bilder og fortellinger som til sammen produserer mening i en gitt kulturell og historisk kontekst (Burr 2003).
 3. Artikkelen er basert på masteroppgaven *Hjemme blant fremmede og fremmede hjemme: intervjuer med russiske kvinner i Norge i lys av diskursteoretisk perspektiv* (Moen 2009).

Intervjuer, diskurser og identitetskonstruksjoner

Analysen i denne artikkelen er basert på intervjusamtaler med ti russiske kvinner (ni fra Russland og en fra Ukraina) gjennomført høsten 2008.⁴ Samtlige intervjuer foregikk på russisk.⁵ Årsaken til at jeg kun har valgt å intervju kvinner er at den russiske migrasjonen til Norge er kjønnnet.⁶ Kvinnene jeg har snakket med er gift med – eller har vært gift med – norske menn. Flere forskere ser en forbindelse mellom den kjønnede russiske innvandringen og transnasjonale ekteskap (jf. Flemmen 2007).⁷ Fra årtusenskiftet har det skjedd en økning i antall ekteskap mellom norske menn og kvinner med bakgrunn fra Thailand, Russland og Filippinene (de tre landene som står for de største innvandregruppene knyttet til ekteskapsinngåelse med norske menn). Samlet sett for perioden 1990–2006 har 24 % av innvandrerne fra Russland fått opphold på grunnlag av familieetablering (Daugstad 2008: 75). Årsaken til at jeg spesifikt har valgt å snakke med kvinner gift med norske menn er tanken om at samlivet med en nordmann har bidratt til at kvinnene har blitt konfrontert med norske diskurser i en hverdagslig kontekst.

Alle ti er bosatt i Oslo, Akershus eller Vestfold. Kvinnene kommer fra ulike deler av Russland og er av ulike alder med et alderspenn fra 29 til 60 år. Samtlige av dem har høyere utdanning fra Russland, og de fleste er i jobb i Norge. Alle opplyser dessuten at de kommer fra stabile materielle omstendigheter i Russland.⁸ Analysens fokus er imidlertid ikke å avdekke forskjeller mellom ulike klassegrupperingers eller aldersgruppers persepsjoner, men snarere å synliggjøre enkelte mønstre i måten russiske kvinner i Norge bru-

-
4. Jekaterina er født og oppvokst i Ukraina, men definerer seg selv som russisk. Alle de ti informantene er født i sovjetperioden, og deres identitet er sannsynligvis fortsatt påvirket av den felles arven fra Sovjetunionen. For mer om russisk selvidentifikasjon i tidligere sovjetrepublikker, se for eksempel Kolsto (1996) eller Barrington et al. (2003).
 5. Intervjumaterialet ble tatt opp på bånd og oversatt til norsk av undertegnede, som selv har russisk opprinnelse. Jeg er bevisst på at min russiske bakgrunn kan ha virket inn på intervjusituasjonen og forholdet mellom forsker og informant. Samtidig bidrar min egen tilhørighet til både Russland og Norge, samt den språkkompetansen dette gir, til de analytiske poengene i denne artikkelen.
 6. Ved inngangen til 2011 var det registrert 14 228 personer med russisk bakgrunn bosatt i Norge. Av disse var 9415 kvinner og 4809 menn. Tallet inkluderer ikke norskfødte barn med russiske foreldre (se Statistisk Sentralbyrå, www.ssb.no/innvbeft/tab-2011-04-28-04.html, lesedato 2. august 2011).
 7. Se også prosjektet «Når kvinner krysser grenser. Russisk kvinneinnvandring til Nord-Norge» (<http://kjonnsforskning.no/c51726/prosjekt/vis.html?tid=51817>, lesedato 2. august 2011).
 8. Det kan tenkes at kvinner som lever under fattigdomsgrensen i Russland ikke har ressurser til å gjennomføre en migrasjonsprosess, og at resurssterke, velutdannede kvinner derfor er overrepresentert blant russere bosatt i Norge.

ker ulike kulturelle diskurser til å sette ord på sin identitetsforståelse. Våre identitetskonstruksjoner er både *individuelle*, ansett som autentiske, men også *felles*, basert på kulturelt aksepterte måter å konstruere identitet på.

Det teoretiske bakteppet for artikkelen er inspirert av diskursteorien til Ernesto Laclau og Chantal Mouffe (2001), som ser meningsdannelse i sammenheng med midlertidig fastlåste diskursive konstruksjoner. De ulike diskursene gir betydning til samfunnsfenomener og til vår egen identitet. Slik betydning kan imidlertid aldri låses helt; det vil hele tiden foregå definisjonskamper om betydningsfastleggelse. Disse definisjonskampene vil kunne være med på å forme individenes hverdagsliv og får dermed sosiale konsekvenser (Jørgensen & Phillips 1999). Hvilke diskurser som fremstår som hegemoniske, endres over tid.⁹ Ifølge Laclau og Mouffe (2001) foranlediges slik endring av artikulering, eller konkret språkbruk, hvor nye diskurser blir introdusert. Med andre ord trekker aktører på kulturelt bestemte diskurser når de fortolker verden rundt seg, samtidig som de har muligheten til å initiere kulturell endring ved å artikulere nye diskurser.

I denne sammenheng er den mellomkulturelle posisjonen som russiske kvinner befinner seg i, interessant. På den ene siden trekker mine informanter på både russiske og norske referanserammer når de setter ord på sin identitet, på den andre siden overskrider deres identitetskonstruksjoner både russisk og norsk diskurs. Mellomposisjonen kan dermed også ses som en viktig ressurs. Ifølge Thomas Hylland Eriksen (2006: 228) er en slik posisjon privilegert, ettersom innvandrerene ser både sin opprinnelige kulturelle verden og den norske skarpere og klarere enn øvrige aktører. I mitt eget materiale artikulere de russiske kvinnene åpenbart alternative diskurser: De stiller spørsmål ved kulturelle selvfølgeligheter og skaper dermed rom for alternative identifikasjonsmuligheter.

Innenfor et sosialkonstruksjonistisk perspektiv har vi ingen iboende essens som forteller oss hvem vi til enhver tid er – vår identitet blir etablert idet vi identifiserer oss med en subjektposisjon i en diskurs (Laclau & Mouffe 2001; Foucault 2008). Bronwyn Davies og Rom Harré (2007) betegner slik identifikasjon som «posisjone-

9. I mitt eget materiale vil jeg bruke betegnelsen «hegemonisk» om diskurser de intervjuede kvinnene selv fremstiller som dominerende. Disse hegemoniske diskursene former forestillingen om hva som er «vanlig» og «sosialt akseptert» i et samfunn. Individet må alltid forholde seg til slike hegemoniske diskurser når det konstruerer sin identitet. For ytterligere diskusjon av hegemonibegrepet, se for eksempel Gramsci (1978) og Laclau & Mouffe (2001).

ring». Med dette refererer de til hvordan individet både er produsert av diskurs og selv produserer den. Vi kan posisjonere andre gjennom samtale, og vi kan posisjonere oss selv (ibid.: 5). Hvordan vi posisjonerer den andre vil imidlertid ikke nødvendigvis reflektere måten han eller hun ønsker å bli posisjonert på, ettersom vi trekker på våre egne forestillinger og verdensbilder. Samtidig kan vi selv på en og samme tid være posisjonert i flere forskjellige diskurser. Dette danner ekvivalenskjeder som til sammen konstituerer vår forståelse av hvem vi er (Laclau & Mouffe 2001).

Identiteter er alltid *konstituerende* og *relasjonelle*, det vil si at de er lokalisert i relasjoner mellom grupper samtidig som gruppene definerer hverandre gjensidig (Eriksen 1997; Flemmen 2007). Når man identifiserer seg med gruppen «russere», posisjonerer man seg som *russisk* og definerer derigjennom sin etniske identitet. En måte å forstå slik identifikasjon på er som medlemskap i en form for metaforisk slektskap forbundet med felles opprinnelse og historie (Eriksen 1997: 38). Etnisk identifikasjon er årsaken til hvorfor Jekaterina, en kvinne som er født og oppvokst i Ukraina, posisjonerer seg som russisk, en identifikasjon hun blant annet begrunner med «russisk avstamning» og «russisk morsmål». Informantene mine har flere identiteter utover den etniske – de er også mødre, døtre, hus-truer og ikke minst kvinner: «Jeg går ikke rundt og føler meg russisk, jeg føler meg som en kvinne!» (Tamara). Vår selvidentifikasjon er alltid *kontekstspesifikk* (Ewing 2004) eller *situasjonell* (Eriksen 1997; Flemmen 2007). Russiske kvinners posisjonering i forhold til norske og russiske diskurser vil variere ut fra deres humør, situasjon og oppholdssted. Intervjukonteksten fikk dem samtidig til å reflektere rundt egen selvforståelse, noe som kan gi en pekepinn på hvordan det etniske forestilte fellesskapet blir konstruert.¹⁰

Tidligere norsk forskning på russiske immigranter speiler den kjønnede fordelingen og omhandler hovedsakelig russiske kvinner i Norge. På bakgrunn av diskursanalyser av norske og nordiske avisartikler om russiske kvinner har det blant annet blitt slått fast at subjektposisjonene tilgjengelige for russiske kvinner i Norge omfatter «prostituert», «postordrebrud» og «norskgift» (jf. Stenvoll 2002; Leontieva & Sarsenov 2003; Flemmen 2007). Alexandra Leontieva og Karin Sarsenov viser til hvordan diskursen om ekteskap kobles

10. Ideen om at etnisitet fremstår som et forestilt fellesskap er inspirert av Benedict Andersons nasjonsbegrep (Anderson 1991). Ifølge Anderson kan en nasjon defineres som et forestilt politisk fellesskap. Det er forestilt fordi ingen noensinne kan kjenne, møte eller høre alle medlemmene i sin nasjon. Samtidig oppleves et sterkt samhold innenfor gruppen (ibid.: 6–7).

med en økonomisk diskurs, slik at hele gruppen russiske kvinner mistenkes for å ha materielle grunner for valg av ektefelle (Leontieva & Sarsenov 2003: 28). Det har også blitt forsket på russiske kvinner i Norge og prostitusjonsstempelen (Stenvoll 2002; Sverdljuk 2009). Anne Britt Flemmen har gjennom sin studie av nordnorske aviser kommet frem til at russiske kvinner blir fremstilt som «ofre» – både i Russland, hvor de lider under patriarkalske kjønnsrelasjoner og økonomisk nød, og i Norge, hvor de urettmessig behandles som prostituerte, sårbare og fattige (Flemmen 2007). Ann Therese Lotherington bygger videre på Flemmen og oppsummerer posisjonene som er tilgjengelige for russiske kvinner som er gift med nordmenn som «den underordnede» og «den undertrykte» (Lotherington 2008: 10).

Utenlandsk forskning har blant annet fokusert på postordreetskap (Luehrmann 2004), menneskesmugling og utnyttelse av kvinner fra det tidligere Sovjetunionen (Bloch 2003; Hughes 2004; Hughes 2005) og russisk prostitusjon (Lemish 2000; McDonald et al. 2000; Alalehto 2002). I likhet med den omtalte norske forskningen bidrar utenlandske forskere til en overordnet forestilling om russiske kvinnelige migranter som underordnede og undertrykte. Annen forskning på russiske og postsovjetiske migranter i vestlige land omhandler hovedsakelig jødisk diaspora (Vinokurov et al. 2000; Rapoport et al. 2002; Elias 2005). I tillegg har enkelte forskere studert konstruksjoner av kosmopolitiske identiteter blant russisktalende immigranter i New Zealand (Maydell & Wilson 2009; Maydell 2010).

Som tidligere nevnt er denne artikkelen basert på intervjuer av russiske kvinner gift med norske menn. Artikkelen er dermed et bidrag til litteraturen om russiske ektefeller i Norge. Samtidig står ikke ekteskapelig status i sentrum for analysen. Jeg ønsker heller ikke å fokusere på elendighetsdiskurser eller måten russiske kvinner blir posisjonert på som «de andre» og dermed stilt utenfor det norske forestilte fellesskapet. I stedet ønsker jeg å se på hvordan disse kvinnene selv italesetter sin etniske identitet. Jeg vil også undersøke hvordan norske diskursive konstruksjoner kan virke inn på deres persepsjoner; hvordan norske og russiske diskursive elementer flettes sammen og skaper grobunn for nye tolkningsmuligheter, noe som igjen konstituerer den multikulturelle selvforståelsen.

Biografien – russisk identitet og tilhørighet

Jeg er selvfølgelig russisk uansett. Jeg kan russisk språk best, jeg er oppdratt med russisk litteratur, russisk musikk og russiske klassikere. Det er det jeg kan best, og det er det jeg er glad i. Slik kunnskap kan ikke stues vekk. Hvordan kan jeg si at jeg er norsk? De andre er norske. Jeg blir ikke som dem. Men ja, jeg har det bra her, barna mine har det bra her. (...) Det viktigste er å ha en normal og lykkelig familie (Tamara).

Tamara trekker her på en *sosialiseringsdiskurs*: at ens russiskhet formes gjennom oppdragelsesprosessen. Å være russisk er med andre ord ikke en biologisk egenskap ved et menneske, det er noe en blir. Samtidig er russiskheten naturalisert, den formuleres som en selvfølgelighet.

I lys av den gjensidig utelukkende konstruksjonen av norskhet og russiskhet er det umulig for Tamara å si at hun er norsk: Hvis hun posisjonerer seg som «norsk», kan hun ikke lenger være «russisk», og for Tamara innebærer dette «å stue vekk» det hun er glad i. Som motsats til *fattigdomsdiskursen* som i en nordisk kontekst ofte har blitt assosiert med russiske kvinner (Leontieva & Sarsenov 2003), formulerer Tamara en *diskurs om kulturell rikdom*. Hun vektlegger russisk litteratur, russisk musikk, russiske klassikere og russisk språk. Ved å presisere at disse elementene er «russiske», trekker hun på ideen om et forestilt fellesskap. Etnisitet er således konstruert som et forestilt kulturelt fellesskap.

Forestill deg, vi er formet av Russland, vi har bodd der, hele vår bagasje er derfra. Vi kan ikke bli født på nytt. Du var et barn, du vokste opp og internaliserte Norge gjennom oppvekstprosessen. Men vi var voksne da vi flyttet til Norge, vi var allerede formet ferdig (Marianna).

Marianna trekker på samme sosialiseringsdiskurs som Tamara. Hun formulerer russiskheten som en «biografi». Ifølge Ivar Frønes er en slik «biografi» den individuelle fortelling som gir den enkelte en ordnet forståelse av sammenhengene i sitt liv (Frønes 2004: 42). De russiske kvinnes fortelling om seg selv må ses i sammenheng med deres russiske fortid. Alle informantene mine flyttet til Norge i voksen alder og hadde dermed allerede internalisert en mengde russiske diskurser. «Det er fortidens bagasje» (Jelena). Ifølge Marianna er det umulig «å bli født på nytt», det blir dermed umulig for russiske kvinner å definere seg selv som norske. Det forestilte kulturelle fellesskapet er flettet inn deres selvbiografi og således også

deres selvforståelse. Samtidig konstrueres og forsterkes betydningen av deres fortid som «russisk» i møtet med en «norsk» nåtid.

Kulturelle fellesnevner – russisk mentalitet og sjel

Russisk mentalitet [representeres] kanskje i de verdiene mennesker som har vokst opp i Russland har. Jeg tror at det er svært viktig for russere å oppnå høy status i livet. Dette innebærer en høy stilling, både i yrkesliv og i samfunnet generelt. Det er viktig å ha mange penger, høy materiell status. Kvinner tar vare på seg selv. En kvinne må alltid se strålende ut. Russiske kvinner går veldig ofte til frisøren, får manikyr, kjøper klær... Det er vanlig å være pent kledd på jobb. (...) Så det er helt andre verdier [i Russland enn i Norge] (Inna).

En gjenganger i materialet er *diskursen om russisk mentalitet*. Antropologen Marianne Gullestad har definert mentalitet som «de disposisjoner og tankemønstre som gjelder hele folket og som endrer seg langsomt, over århundre» (Gullestad 1989: 38). Inna beskriver «russisk mentalitet» som et særegent sett av russiske verdier. En annen av informantene mine refererer til «russisk mentalitet» på følgende vis: «[Norske fedre] er veldig ansvarlige. De tar seg av barna selv når de er skilt fra barnas mor. Menn med russisk mentalitet har ikke en slik ansvarsfølelse» (Tamara). Når de intervjuede kvinnene snakker om mentalitet, refererer de til det særegne russiske, det som skiller dem fra «de andre». Nesten uansett hvilke forskjeller mellom nordmenn og russere informantene mine ønsker å forklare, vender de tilbake til mentalitetsdiskursen.

Diskursen om russisk mentalitet har først i de siste årene blitt italesatt av russiske forskere og forfattere (Smetanina 2006: 38). Det er en måte å sette ord på noe *felles* for det forestilte fellesskapet, et knute- og referansepunkt for et mylder av diskurser som alle definerer russiskhet. Begrepet «russisk mentalitet» brukes både til å begrunne handling og tankemønstre.

Russisk mentalitet er dypere [enn andre mentaliteter], den er ikke overfladisk, det er dype følelser og store tanker. (...) Det er nysgjerrighet. Russere og russiske barn er muligens mer nysgjerrige på hvordan ting fungerer. (...) [Vi ser med] videre blick på ting. Vidt og dypt (Nadja).

Nadja forbinder «russisk mentalitet» med «dybde», «bredde» og «nysgjerrighet». En annen måte informantene italesetter russisk mentalitet på, er med referanse til «den russiske sjel». Denne frem-

stilles også som noe særegent. I likhet med mentaliteten beskrives «den russiske sjel» med ord som «vid» og «dyp». Ifølge Katerina Smetanina (2006) har russere i århundrer dyrket sin «russiske sjel» og sin annerledeshet. Dermed er det ikke overraskende at «sjel» og «mentalitet» bidrar til å konstruere «det russiske» – røttene til disse diskursene finnes dypt plantet i historien. Når «russiskhet» på denne måten konstrueres som et forestilt fellesskap med særegen mentalitet og en felles sjel, fremstilles etnisitet som en indre, uforanderlig kjerne. «Synspunktene mine har endret seg. Men kjernen forblir, den kan ikke fjernes» (Tamara). Med utgangspunkt i en forestilling om etnisitet som en iboende essens, som en uutviskelig del av vår biografi og mentalitet, er det mulig å forstå hvorfor informantene mine nølte med å posisjonere seg som norske. Måten spørsmålet ble stilt på, presset dem til å velge én tilhørighet:

Jeg ønsker å bevare en russisk mentalitet, jeg vil opprettholde noe av det russiske i meg. Men jeg ser at det ikke er lurt. [I Norge] blir du og mentaliteten din til klovner. Du blir oppfattet som annerledes, nordmenn synes synd på deg eller ler av deg, du skiller deg ut fra fellesskapet. Det er selvfølgelig lurt å tilpasse seg norsk mentalitet (Sofija).

Hvis russere handler i tråd med russisk mentalitet i norsk kontekst, fremstår de som annerledes og blir stående utenfor det norske kulturelle fellesskapet. Ifølge Sofija er det lurt å tilpasse seg, russere bosatt i Norge bør integreres inn i den norske kulturelle verden. Intervjumaterialet mitt viser da også at informantene har internalisert norske diskurser. Selv omtaler de det som å ha blitt «fornorsket». Ja, de er russiske kvinner, men de trives med å bo i Norge.

Å bli fornorsket – internalisering av «fred og ro»

Jo lenger jeg bor i Norge, jo mer fornorsket blir jeg. Jeg har det ikke lenger komfortabelt i Russland, heller ukomfortabelt. Der jeg ikke så minuser før, ser jeg nå veldig mange (Tamara).

Selv om alle informantene mine definerer seg som russiske, bruker enkelte av kvinnene betegnelsen «fornorsket» for å beskrive seg selv. Tamara er en av disse. Hun opplever at hun ikke lenger føler seg «komfortabel» med livet i Russland. Forklaringen hun gir er at hun har blitt «fornorsket»: Livet i Norge har gjort at hun ser Russland med et annet blikk. I de tilfellene kvinnene uttaler at de har blitt «fornorsket», knytter de det blant annet til holdninger, synspunkter

og væremåter som de har tilegnet seg etter å ha flyttet til Norge. Begrepet «fornorsket» peker således på måter å posisjonere seg på som «norsk».

I det videre vil jeg knytte «fornorsking» opp til *diskursen om fred og ro*. Marianne Gullestad har trukket frem nettopp «fred og ro» som sentrale norske kulturelle kategorier. Ifølge Gullestad kan «fred og ro» blant annet knyttes til «konfliktunngåelse», «stillhet» og «natur» (Gullestad 1989). Kvinnene jeg intervjuet trekker på fred og ro-diskursen når de reflekterer rundt hvordan de har endret seg etter at de har flyttet til Norge. Det finnes selvfølgelig en rekke alternative måter å posisjonere seg på som norske, men jeg oppfatter «fred og ro» som et fruktbart rammeverk for å analysere disse prosessene.¹¹

Jeg har blitt tregere og mindre emosjonell. (...) Jeg blir fort sliten [i Russland]. Der er det mange mennesker og mas. Alle løper, ingen sier «hei» eller smiler, alle er så dystre. Jeg klarer ikke å fungere i dette tempoet (Jelena).

Jelena posisjonerer seg som norsk ved å beskrive seg som «tregere» og «mindre emosjonell». «Å ta det med ro» og «å ha kontroll over følelsene» er konstituerende for diskursen om «fred og ro». Idet man internaliserer elementer av norsk diskurs, etablerer man samtidig et nytt blikk på russisk hverdagsliv. Jelena beskriver Russland ved hjelp av klare motsatser til denne diskursen: «mange mennesker», «mas», «løping», «tempo». Samtlige informanter fremstiller russisk hverdagsliv som «hektisk og stressende».

Det sistnevnte trenger ikke nødvendigvis å innebære en negativ konstruksjon. «Hektisk» kan også settes i sammenheng med «dynamisk» eller «fart og spenning». Kvinnene jeg har intervjuet har vokst opp i byer der livet er sydende hektisk, hvor man konkurrerer og stresser seg gjennom hverdagen og hvor «vinneren tar alt». For enkelte av dem fremsto dermed livet i Norge i utgangspunktet som forholdsvis kjedelig. Etter hvert som de vente seg til den norske hverdagen og lærte seg å sette pris på det roligere tempoet, begynte imidlertid det hektiske hverdagslivet i Russland å oppleves som slitsomt. En slik persepsjonsendring kan forklares med at rus-

11. En annen fornorskingsmekanisme er likestillingsdiskursen. Ann Therese Lotherington (2008) har skrevet om innflytelsen norske idealer om likestilling mellom kjønnene har på russiske kvinners etablering av norskhet. Ifølge Lotherington benytter enkelte russiske kvinner seg av «likestilling» som en måte å posisjonere seg som norske. Andre opplever at de blir «presset til likestilling» fordi diskursen har en dominerende plass i det norske samfunnet.

sisk hverdagsliv blir fortolket gjennom et norsk diskursivt prisme. Russiske kvinners internalisering av det de selv anser som norske holdninger og atferdsmønstre, nemlig et roligere og mindre stresset forhold til seg selv og sine omgivelser, bidrar på denne måten til endringer i disse kvinnes syn på Russland.

De norske diskursene kan samtidig brukes strategisk for å oppnå en felles forståelse med nordmenn, noe følgende eksempel synliggjør: Da Nina flyttet til Norge, pleide hun å stille seg uforstående til nordmenns utsagn av typen «Vi tar det med ro, vi skal ikke stresse». Siden stressnivået er mye høyere i Russland, var det vanskelig for henne å forstå hvordan nordmenn kunne oppleve stress. Men, legger hun til, «nå er jeg også fornorsket (...) Det er veldig bekvemt. I jobbsammenheng går det for eksempel an å si: 'Det er så stressende, det er så mye å gjøre' – og sjefen vil forstå meg». Nina viser med dette hvordan hun har fått diskursiv kunnskap som det er mulig å bruke strategisk. Fred og ro-diskursen har en hegemonisk posisjon i Norge, den bidrar til å forme ideer og forestillinger blant annet om hvordan stress skal håndteres. I en russisk hverdag dominerer helt andre diskurser. Ifølge de intervjuede kvinnene er det ikke sosialt akseptert å klage over stress på en russisk arbeidsplass. I Norge bidrar derimot stressunnvikelse til å skape en felles referanseramme med sjefen og kollegaer. Ved å trekke på en sosialt akseptert diskurs etablerer Nina en felles forståelse med nordmenn. Samtidig gir hennes russiske utgangspunkt henne en mulighet til å ha en kritisk distanse til fred og ro-diskursen og se de strategiske mulighetene den gir.

Kunsten å omgås fremmede: den sosiale konstruksjonen av høflighet

Første gang jeg returnerte til Russland var etter to år i Norge. Jeg reiste med russisk buss fra Kirkenes til Murmansk. Jeg fikk kultursjokk. Jeg prøvde å hilse på de andre passasjerene på bussen, men de så på meg som om jeg var en folkefiende, og jeg tenkte «Velkommen hjem, Nina!» Etter hvert begynte jeg å snakke med de andre passasjerene, og vi satt og skravlet fem timer i strekk. De var veldig hyggelige, vanlige mennesker. Hvorfor er de i utgangspunktet så negative? Det er veldig vanskelig for meg å forstå. I Russland, når du går rundt i byen, eller bevares, reiser med kollektivtransport, da får du en følelse av at alle rundt deg hater deg. Det er jo egentlig ikke slik, men folk har til den grad rare ansiktsuttrykk (Nina).

Ninas fortelling er ikke unik, flere av mine informanter skildrer lignende opplevelser av «negativitet» og «ubehag» i møtet med ukjente

russere. Den russiske væremåten skildres blant annet som «uhøflig» og «aggressiv». «Det er dårlig service i Russland, hissig og uhøflig. Da jeg bodde der, tok jeg det for gitt. Men nå sammenligner jeg det med noe annet, med hvordan det er her, ikke sant?» (Nadja). Det er en klar tendens i materialet til at de russiske kvinnene, etter først å ha blitt vant til å observere nordmenn, nå oppfatter ukjente russere som negative. Kvinnene har internalisert en norsk høflighetsdiskurs. Å være hissig, uhøflig etc. kobles med konflikt, mens den norske væremåten tvert imot kjennetegnes av konfliktunnvikelse, det er et sentralt moment innenfor diskursen om fred og ro. «Du vet at ingen [nordmenn] vil være frekke mot deg, du er ikke redd for det» (Nadja).

Forskjellige kulturer har ulike diskurser som påvirker individenes måter å være høflige på. Ifølge Anh Nga Longva (2003) mener utlendinger i Norge at høflighet og vennlighet overfor fremmede ikke er blant de sosiale egenskapene nordmenn verdsetter høyest. Med begrepet «høflighet» menes «tegn som signaliserer fredelige og vennlige intensjoner: Et smil, utvekslingen av korte rituelle hilsener, eller et spontant 'unnskyld' når man duler bort i noen» (Longva 2003: 19). Longva argumenterer for at høflighet overfor fremmede, sett fra et norsk perspektiv, oppfattes som kritikkverdig fordi den ikke fortolkes som autentisk. Tvert imot kan overdreven høflighet for nordmenn virke meningsstomt og villedende (Longva 2003). Når de russiske kvinnene fremstiller nordmenn som «høflige», strider det imot Longvas funn. Samtidig understreker det bare at utlendingers oppfatning av nordmenns høflighetskultur avhenger av diskursene som styrer kulturelle koder for etikette og høflighet i deres opprinnelsesland.

«Mitt førsteinntrykk av nordmenn var at de alltid smilte. Du møter dem med blikket og de smiler til deg. Russere gjør ikke det» (Jekaterina). Informantene mine forteller at nordmenn ofte bruker smilet når de omgås fremmede. Smilet er et høflighetssignal som skiller norsk omgangsform fra den russiske. Russere blir tolket som «uhøflige» og ikke minst «sinte» på bakgrunn av manglende smil. Den russiske språk- og kommunikasjonsforskeren Iosif Sternin har hevdet at russisk kommunikativ atferd karakteriseres av «hverdagslig ikke-smiling» (*bytovaja neulybtsjivost'*) (Sternin 2000). Med dette begrepet oppsummerer Sternin forskjellige russiske koder som styrer når det passer seg å smile – og når det er upassende. Det er ikke vanlig å smile kun for å være høflig, og en russer vil derfor ofte tolke et kulturelt ubegrunnet smil som «suspekt» og «falskt». I en russisk kontekst er det for eksempel ikke vanlig å smile til fremmede,

og en butikkansatt vil dermed ikke smile til en kunde med mindre vedkommende kjenner kunden fra før. For at smilet skal fremstå som «passende», må det være begrunnet. Et smil skal være ærlig gjenspeiling av «godt humør» og et «godt forhold til samtalepart-neren» (ibid.).

Når jeg dro på besøk til Ukraina etter å ha bodd i Norge, forsøkte jeg å smile i butikken. Først så menneskene spørrende på meg, som om de muligens kjente meg, deretter så de rart på meg. Jeg smilte ikke mer. De har en slik «Hva er du smiler for?»- holdning, ikke sant? (Jekaterina)

For russiske kvinner som er vant til «hverdagslig ikke-smiling», er det norske smilet særlig fremtredende. Etter hvert som man har internalisert smiling som omgangsform, kan man, som Nina, få et kultursjokk ved retur til Russland. Informantene mine har blitt vant til at fremmede smiler til dem, og russernes «ikke-smiling» italesettes dermed som «rare ansiktsuttrykk», en «følelse av ubehag», eller en «følelse av at alle hater deg». I en vestlig kontekst kan et smil ses som et tegn på vennlighet (Longva 2003). Å vise vennlighet overfor fremmede oppfattes som en avvæpningsmekanisme – smilet bidrar til at man unngår ubehagelige, konfliktfylte situasjoner og bevarer freden. Utlendingers forståelse av hvorvidt nordmenn smiler mye eller lite vil være avhengig av hvem de sammenligner nordmenn med. I forhold til russere fremstår nordmenn kanskje som høflige, i forhold til amerikanere er de på langt nær høflige nok.

Hjem, kjære hjem

Selvfølgelig er dette landet mitt (...). Jeg kommer hjem. Jeg føler meg vel her. Jeg liker vannet vårt, jeg liker skogen vår. Jeg sier «vår». Samtidig pleier jeg å kalle steder i Russland for «mine» (Jelena).

Jelena beskriver seg selv som hjemme i Norge. Men samtidig gir hun også uttrykk for at hun anser Russland som et hjem. Jelena føler med andre ord en delt tilhørighet, noe jeg tidligere har omtalt som en mellomkulturell posisjon. Informantene mine har formulert sin russiske etniske identitet som en urokkelig «kjerne». Samtidig har de internalisert enkelte norske diskurser som gjør at deres verdenssyn har endret seg. Hvordan kan en slik identitetsforståelse knyttes til forestillinger om hjemmet? Med inspirasjon fra Kirsten Danielsen et al. (2004) finner jeg det hensiktsmessig å skille mellom hjemmet som *idé* og hjemmet som et bestemt *sted* der en utfører sine hverdagslige

oppgaver og plikter. Som sted kan «hjemme» forbindes med den leiligheten eller det huset man bor i. Ideen «hjemme» kan derimot diskursivt knyttes til «trygghet», «sikkerhet» og «tilfredshet». Å være hjemme vil med andre ord si å være der en hører til (Sarup 1998).

I en transnasjonal kontekst kan det være fruktbart å betrakte «hjemme» som multisituert, konstituert av sosiale relasjoner og praksiser (Danielsen et al. 2004: 34). Innvandrere vil kunne oppleve at deres «hjem» er situert flere steder. For eksempel kan ideen om hjemlandet symbolisere «hjemme», samtidig man har et konkret hjem i Norge, det vil si huset eller leiligheten hvor man bor. Mange har sannsynligvis også et konkret hjem i opprinnelseslandet, et hus eller en leilighet som de fortsatt disponerer, der de kanskje ferierer eller bor noen måneder i året. En tilsvarende problemstilling er selvfølgelig også aktuell blant etniske nordmenn. Hvor er «hjemme»? Er jeg hjemme i leiligheten i Oslo eller i huset til foreldrene mine i hjembyen? Er jeg hjemme i ferieleiligheten i Spania eller på hytta i Trysil? «Hjemme» er således en diskursiv konstruksjon, og hva som defineres som «hjem» samt hvilke personer hjemmet huser, vil variere fra kultur til kultur.

Jeg drar på besøk til foreldrene mine [i Russland], mens i Norge er jeg hjemme. Jeg har mistanke om at et hjem for meg er snarere er leiligheten min enn selve landet jeg bor i. Jeg føler at jeg ikke er helt hjemme [*ne v svojej tarelke*] i Norge. Men når jeg returnerer fra ferie i Russland, forstår jeg at jeg er mer hjemme i Norge enn i Russland. Så i Russland er jeg heller ikke i hjemme lenger [*ne v svojej tarelke*]. Jeg merker at jeg liksom er mer hjemme her enn der. Har jeg forvirret deg helt? (Nadja)

Slik jeg tolker Nadja, trekker hun her på begge tidligere omtalte diskurser om hva som bidrar til å konstruere betydningen av «hjem»: «hjemme» som forankret i et konkret sted og «hjemme» som en tilhørighetsidé. Nadjas leilighet i Norge er det stedet hvor hun fysisk bor, og dermed omtaler hun dette som «hjemme». Men hun føler seg ikke fullt ut hjemme i Norge, og for å forklare denne følelsen av å være mistilpasset, trekker hun på tilhørighetsdiskursen. Hun formidler følelsen av ikke å høre til gjennom bruk av det russiske uttrykket *ne v svojej tarelke* («ikke i min skål»), som best kan oversettes med «å føle seg ukomfortabel» eller «å være på feil sted». Flere av samtalepartnerne mine har brukt dette uttrykket for å beskrive hvordan de føler seg i Norge – eller også i Russland. Det kan tenkes at mennesker føler seg helt tilpass på et sted – helt «i sin skål» – først når ideen «hjemme» og stedet «hjemme» sammenfaller.

Når Nadja er på besøk i Russland, merker hun at hun føler seg mer komfortabel i Norge enn i opprinnelseslandet. På denne måten blir hennes tilhørighet til Norge først synlig for henne i en komparativ kontekst. Russlandsbesøkene forsterker Nadjas følelse av å høre hjemme i Norge. Andre informanter gjør lignende refleksjoner om deres hjem. Inna forteller for eksempel at hun opplever både å være fremmed og hjemme i Norge – hun er med andre ord «fremmed hjemme». Dette reflekterer det paradoksale i å befinne seg i grenselandet mellom to kulturer. Den multikulturelle selvidentifikasjonen beskrives som en opplevelse av rotløshet.

Informantene mine forestiller seg at de har en indre russisk kjerne – slik uttrykker de sin etniske identitet – og setter dermed ord på tilhørighet og ideen om «hjemme». Samtidig har de fått tilknytning til Norge, de har et hjem i Norge også. Kun én av kvinnene jeg har snakket med, kan se for seg muligheten av å flytte tilbake til Russland på lengre sikt. Hva angår kortere besøk, oppviser de ulike holdninger. Enkelte har ikke lyst til å reise på besøk til Russland i det hele tatt, andre er nostalgiske og uttrykker savn. Det konkrete «hjemmet» er for de fleste av dem dermed forbundet med Norge, samtidig som de oppfatter det som umulig å fjerne den russiske indre «kjernen» – og dermed den parallelle tilhørigheten til Russland.

Sist, men ikke minst

Mine informanter opplever seg på mange måter som «hjemme blant fremmede og fremmede hjemme» både i Russland og Norge. De er transittpassasjerer i grenselandet mellom to kulturer. Russiske kvinner i Norge trekker på både russiske og norske diskursive referanserammer når de omtaler seg selv og omverdenen, en prosess jeg har beskrevet som «multikulturell selvidentifisering». De ser seg selv som medlemmer av et russisk kulturelt fellesskap, formulert via ideen om en felles mentalitet og sjel og det russiske som uerstattelig del av deres biografi. Samtidig gir tilværelsen i Norge kvinnene mulighet til å betrakte det russiske med en kulturell distanse som de har tilegnet seg gjennom å internalisere norske diskurser. De russiske kvinnenes syn på Russland er således farget av norske diskurser – og deres syn på Norge av russiske diskurser.

Den multikulturelle selvidentifikasjonen konstrueres gjennom en prosess hvor ulike kulturelle diskurser flettes inn i hverandre og derigjennom åpner for nye identifikasjonsmuligheter. En diskursteoritisk tilnærming, slik det har vært anvendt her, kan være et nyttig verktøy for å vikle ut igjen denne fletten og for å undersøke

de ulike elementene den består av. Russiske innvandrere i Norge er ikke enten russiske eller norske, de er både og – og litt til. Som jeg nevnte innledningsvis, kan det å inneha en mellomkulturell posisjon i mange sammenhenger anses som et privilegium. Dette inkluderer muligheten innvandrere har til å utvide det diskursive landskapet i Norge, noe som på lengre sikt vil kunne bidra til å muliggjøre samfunnsendring.

Litteratur

- Alalehto, Tage (2002) Eastern Prostitution from Russia to Sweden and Finland. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 3 (1): 96–111.
- Alghasi, Sharam, Katrine Fangen & Ivar Frønes (2006) «På reise inn i det norske samfunnet» i Sharam Alghasi, Katrine Fangen & Ivar Frønes (red.) *Mellom to kulturer*. Oslo: Gyldendal.
- Anderson, Benedict (1991) *Imagined Communities*. London: Verso.
- Barrington, Lowell W., Erik S. Herron & Brian D. Silver (2003) The Motherland is Calling: Views of Homeland among Russians in the Near Abroad. *World Politics* 55 (2): 290–313.
- Bloch, Alexia (2003) «Victims of Trafficking or Entrepreneurial Women? Narratives of Post-Soviet Entertainers in Turkey». *Canadian Woman Studies* 22 (3–4): 152–58.
- Burr, Vivien (2003) *Social Constructionism*. London: Routledge.
- Danielsen, Kirsten, Bjørg Moen & Anne Helset (2004) «Transnasjonale og nasjonale eldrelev. En studie av stedets og hjemmets betydning i eldre år» i Øivind Fuglerud (red.) *Andre bilder av «de andre»: transnasjonale liv i Norge*. Oslo: Pax Forlag.
- Daugstad, Gunnlaug (2008) *Ekteskap over landegrensene. Ekteskapsmønster og transnasjonale familieetableringar i perioden 1990–2007*. Rapport 2008/41. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Davies, Bronwyn & Rom Harré (2007) «Positioning: the Discursive Production of Selves» i Margaret Wetherell, Stephanie Taylor & Simon J. Yates (red.) *Discourse Theory and Practice: A Reader*. London: Sage.
- Elias, Nelly (2005) Living in Germany, Longing for Israel: The Elderly Jewish Immigrants from the Former Soviet Union in Germany. *East European Jewish Affairs* 35 (2): 167–87.
- Eriksen, Thomas Hylland (1997) «Identitet» i Thomas Hylland Eriksen (red.) *Flerkulturell forståelse*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Eriksen, Thomas Hylland (2006) «Etterord. Eksilantens styrke» i Sharam Alghasi, Katrine Fangen & Ivar Frønes (red.) *Mellom to kulturer*. Oslo: Gyldendal.

- Ewing, Katherine Pratt (2004) «Migration, Identity Negotiation and Self-Experience» i Johan Friedman & Shalini Randeria (red.) *Worlds on the Move: Globalization, Migration, and Cultural Security*. London: I.B. Tauris.
- Flemmen, Anne Britt (2007) Russiske kvinner i nordnorske aviser – minoritets- og majoritetskonstruksjoner. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 31 (1): 37–54.
- Foucault, Michel (2008) *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Frønes, Ivar (2004) Identitet, tegn og kultur. Om identitet i sosiologisk teoridannelse. *Sosiologi i dag* 34 (3): 27–53.
- Gramsci, Antonio (1978) *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence.
- Gullestad, Marianne (1989) *Kultur og hverdagsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hughes, Donna M. (2004) The Role of «Marriage Agencies» in the Sexual Exploitation and Trafficking of Women from the Former Soviet Union. *International Review of Victimology* 11 (1): 49–71.
- Hughes, Donna M. (2005) «Supplying Women for the Sex Industry: Trafficking from the Russian Federation» i Aleksandar Štulhofer & Theo Sandfort (red.) *Sexuality and Gender in Post-communist Eastern Europe and Russia*. New York: The Hawthorn Press.
- Jørgensen, Marianne Winther & Louise Phillips (1999) *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag Samfundslitteratur.
- Kolstø, Pål (1996) The New Russian Diaspora – an Identity of Its Own? Possible Identity Trajectories for Russians in the Former Soviet Republics. *Ethnic and Racial Studies* 19 (3): 609–39.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (2001) *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lemish, Dafna (2000) The Whore and The Other: Israeli Images of Female Immigrants from the Former USSR. *Gender and Society* 14 (2): 333–49.
- Leontieva, Alexandra N. & Karin Sarsenov (2003) Russiske kvinner i skandinaviske medier. *Kvinneforskning* 27 (2): 17–30.
- Longva, Anh Nga (2003) Nordmenn, høflighet og kunsten å omgås fremmede. *Norsk antropologisk tidsskrift* 14 (1): 16–26.
- Lotherington, Ann Therese (2008) Over grensen: konstruksjoner av likestilling og norskhet i russisk-norske familier. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 32 (1): 6–20.
- Luehrmann, Sonja (2004) Mediated Marriage: Internet Matchmaking in Provincial Russia. *Europe-Asia Studies* 56 (6): 857–75.
- Maydell, Elena & Marc Wilson (2009) Identity Issues and Challenges Faced by Russian Immigrants in New Zealand. *Cosmopolitan Civil Societies Journal* 1 (1): 103–27.
- Maydell, Elena (2010) *The Making of Cosmopolitan Selves: The Construction of Identity of Russian-Speaking Immigrants in New Zealand*. PhD thesis. Wellington: Victoria University. Tilgjengelig på <http://researcharchive.vuw.ac.nz/handle/10063/1213>. Lesedato 5. august 2011.

- McDonald, Lynn, Brooke Moore & Natalya Timoshkina (2000) *Migrant Sex Workers from Eastern Europe and the Former Soviet Union: The Canadian Case*. Toronto: University of Toronto, Centre for Applied Social Research.
- Moen, Natalia (2009) *Hjemme blant fremmede og fremmede hjemme: intervjuer med russiske kvinner i Norge i lys av diskursteoretisk perspektiv*. Masteroppgave. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Rapoport, Tamar, Edna Lomsky-Feder & Angelika Heider (2002) Recollection and Relocation in Immigration: Russian-Jewish Immigrants «Normalize» Their Anti-semitic Experiences. *Symbolic Interaction* 25 (2): 175–98.
- Sarup, Madan (1998) «Home and Identity» i George Robertson, Melinda Mash, Lisa Tickner, Jon Bird, Barry Curtis & Tim Putnam (red.) *Travelers' Tales: Narratives of Home and Displacement*. London: Routledge.
- Seeberg, Marie Louise (2004) «Eksil eller diaspora? Hjem eller hjemland? Vietnamesiske tilhørigheter» i Øivind Fuglerud (red.) *Andre bilder av «de andre»: transnasjonale liv i Norge*. Oslo: Pax Forlag.
- Smetanina, Katerina (2006) *Russland og russere: en guide til vårt nabofolk i øst*. Oslo: Orion Forlag.
- Stenvoll, Dag (2002) From Russia with Love? Newspaper Coverage of Cross-border Prostitution in Northern Norway, 1990–2001. *European Journal of Women's Studies* 9 (2): 143–62.
- Sternin, Iosif A. (2000) «Ulybka v russkom kommunikativnom povedenii» i Iosif A. Sternin (red.) *Russkoe i finskoe kommunikativnoe povedenie*. Voronezj: Voronezjskij gosudarstvennyj tekhnitsjeskij universitet.
- Stortingsmelding nr. 49 (2003–04) *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse. Ansvar og frihet*. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Sverdljuk, Jana (2009) «Contradicting the 'Prostitution Stigma': Narratives of Russian Migrant Women Living in Norway» i Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sari Irni & Diana Mulinari (red.) *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Aldershot: Ashgate.
- Vinokurov, Andrey, Dina Birman & Edison Trickett (2000) Psychological and Acculturation Correlates of Work Status among Soviet Jewish Refugees in the United States. *International Migration Review* 34 (2): 538–55.

Bokomtaler

From Soviet Plans to Russian Reality

Iikka Korhonen & Laura Solanko (red.)

Helsingfors: WSOYpro Oy 2011

123 sidor. ISBN 9789510379516

Recenserad av **Susanne Oxenstierna** [fil.dr. i nationalekonomi, FOI – Totalförsvarets forskningsinstitut, Stockholm]

Boken *From Soviet Plans to Russian Reality* är en festskrift till Pekka Sutela som sedan över 30 år tillbaka är en etablerad nationalekonom inom sovjet- och rysslandsforskningen. Sutela skrev sin avhandling om sovjetiskt ekonomiskt tänkande och dess betydelse för ekonomiska reformer och tillhör dem som förstod och kände alla värda att känna bland de sovjetiska ekonomerna. På den tiden var Centrala ekonomisk-matematiska institutet (TsEMI) en träffpunkt för sovjetiska och västliga nationalekonomer. Här fanns Nikolaj Petrakov, en naturlig kontakt för teoretiskt sinnade kollegor, och här fanns Jevgenij Jasin, som tålmodigt tog emot mig, Sutela och andra i en strid ström av frågvisa besökare intresserade av sovjetekonomins alla gåtor (Jasin blev sedermera aktiv i utarbetandet av de ekonomiska reformprogrammen och ekonomiminister under en period under 1990-talet). Sutela fortsatte att utveckla sina ryska kontakter efter Sovjetunionens fall 1991 och byggde upp BOFIT, Finlands Banks *Institute for Economies in Transition* som satt Finland på kartan vad gäller högklassig forskning om transitionsekonomierna.

Redaktörerna och BOFIT-medarbetarna Iikka Korhonen (Sute-las efterträdare som institutets chef) och Laura Solanko har fått ihop en imponerande grupp forskare som bidragit till festskriften: Padma

Desai, Anders Åslund, Vladimir Mau, Masaaki Kuboniwa, Clifford Gaddy, Barry Ickes, Steven Rosefielde och Jouko Rautava förutom Korhonen själv. Boken i sin helhet exemplifierar viktiga problem och frågeställningar i den ryska ekonomin under transitionen. Samtliga bidrag är intressanta och välskrivna, även om jag här bara kommer att omnämna ett fåtal.

Anders Åslund har valt att analysera en av de mest omtalade ekonomiska händelserna i Ryssland under 1990-talet, den ekonomiska krisen 1998. Som alltid är det spännande att läsa mer eftertänksamma analyser av dramatiska händelser som man själv varit med om efter att dammet lagt sig. Bidraget har något av slutgiltig analys över sig, och det reder också ut en del missförstånd angående IMF:s roll i Rysslands kris. Åslund visar att krisen i sig gav Ryssland den skjuts framåt som behövdes för att reformer som fastnat skulle bli av och att marknadsekonomin, tvärt emot vad många trodde under krisen, konsoliderades efter detta.

Padma Desais bidrag »Russia: From Financial Crisis to Prospects for Economic Recovery and Diversification» talar om den pågående ekonomiska krisen som startade 2008 och är som Desais alla arbeten mycket gediget och läsvärt. Det amerikanska perspektivet på hur »reset»-processen kan hjälpa Ryssland lägger en annan synvinkel på utvecklingen än EU-perspektivet som vi är vana vid.

Maasaki Kuboniwa bidrar med kapitlet »Russian Growth Path in Light of Production Function Estimation Using Quarterly Data» som med hjälp av kvartalsdata (istället för årsdata) och produktionsfunktionsanalys visar att total faktorproduktivitet, det vill säga effektivisering, bidrog med över hälften av den ryska ekonomins tillväxt 1999–2008, ett resultat som väger tungt mot argument om att det endast skulle vara oljepriset som fått ekonomin att växa.

I »Putin's Protection Racket» utvecklar Clifford Gaddy och Barry Ickes (kanske mest kända från boken *Russia's Virtual Economy*, 2002) delar av sin »rent addiction–rent management»-teori som erbjuder en möjlig rationell förklaring till Rysslands politiska ekonomi. Författarnas kombination av hög kompetens på Ryssland och hög kompetens i nationalekonomisk teori resulterar i ett mycket underhållande kapitel.

Med tanke på Sutelas rika kontaktnät i Ryssland är det lite märkligt att endast ett bidrag i festskriften är skriven av en rysk ekonom. Detta bidrag är dock desto bättre och reflekterar fördelen med en institutionell ansats när komplexa ekonomiska processer i Ryssland ska förklaras. Bidraget är skrivet av Vladimir Mau, rektor vid Presidentakademien (Akademija narodnogo chosjajstva pri prezidente

RF). Mau är tillsammans med Jasin en av ledarna för de 21 expertgrupper som under 2011 tar fram en ny ekonomisk strategi för Ryssland. Hans kapitel »The State and Creation of a Market Economy in Russia» analyserar statens roll i övergången från industrialism till postindustrialism som i Rysslands fall sammanfaller med transitionen från kommando- till marknadsekonomi. Grundläggande är att skapa institutioner som får ekonomin att fungera och Mau går systematiskt igenom de olika institutioner som skapats i Ryssland och deras relativa funktionalitet.

Mau avslutar med att diskutera de utvecklingsvägar som föreslagits i Rysslands ekonomiska program från 2008 (*Ryssland 2020*). Han understryker att programmets tre scenarier inte ska ses som varandra uteslutande utan att man nog först måste satsa på energisektorn och energiexport för att därefter komma vidare i en mer modern innovativ ekonomi. Mau uttrycker sig mycket diplomatiskt när han diskuterar olika institutionella alternativ, men i min läsning menar han att för att utvecklingen inte ska stagnera är det viktigt att moderniseringen baseras på »institutioner för en modern marknadsdemokrati», och inte på en »dirigistisk ideologi».

From Soviet Plans to Russian Reality har ett varierat innehåll där var och en som är intresserad av rysk ekonomisk utveckling kan hitta något intressant och läsvärt. Boken känns också aktuell för den pågående ekonomiska utvecklingen i Ryssland.

Oligarkerna. Om snabba pengar och förgänglig makt i kapitalismens Ryssland

Claes Ericson

Stockholm: Norstedts 2011

371 sider. ISBN 9789113033211

Anmeldt av **Jakub M. Godzimirski** [ph.d., seniorforsker, Avdeling for Russland og Eurasia, NUPI]

Oligarkerna er Claes Ericsons tredje bok om Russlands nyere historie. Hovedmålet med denne boken er å gi svenske – og øvrige nordiske – lesere en grundig innføring i en av de største utfordringene Russland har stått overfor i den postsovjetiske perioden: omstillingen fra statsstyrt planøkonomi til marked.

Med Sovjetunionens fall i 1991 gikk et ideologisk styrt statsprosjekt under, og en ny æra i Russlands historie skulle begynne. Landet

sto overfor en omfattende politisk, økonomisk og samfunnsmessig omstilling, og landets politiske maktelite måtte fatte beslutninger med dyptgripende konsekvenser. En av de viktigste var beslutningen om en rask demokratisering av det politiske systemet og en privatisering av statlig eiendom. Det nye Russland skulle med andre ord bygges på helt andre prinsipper og ved hjelp av helt andre virkemidler enn det mislykkede sovjetiske statsprosjektet. Det var bare en hake ved dette – ingen hadde noensinne gjennomført en tilsvarende omstilling, og det fantes derfor ingen «oppskrift» på hvordan man skulle gjennomføre en slik reform. Og for å gjøre det hele enda verre: Omstillingen måtte gjennomføres i et land som allerede befant seg dypt inne i en politisk og økonomisk krise.

Oppgaven med å innføre markedsreformer ble i begynnelsen av 1992 gitt til en gruppe unge liberale økonomer med Jegor Gajdar i spissen. President Boris Jeltsin ga dem den nødvendige politiske ryggdekning, og de fikk også hjelp av en rekke vestlige rådgivere. Ingen visste på dette tidspunktet hvordan sluttresultatet skulle se ut; man bare håpet at omstillingen kunne gjennomføres forholdsvis raskt og at den skulle bidra til en bedre fremtid for Russland. Det skulle imidlertid snart vise seg å bli en langtrukken prosess. Tjuen år etter Sovjetunionens fall står Russland fortsatt overfor mange store utfordringer. Landets økonomi er fortsatt helt avhengig av inntektene fra salg av olje og gass. Reelt demokrati er en mangelvare. En stor andel av befolkningen lever i fattigdom og folketallet fortsetter å krympe.

Men det er også enkelte grupper som har tjent på omstillingen. En av disse er de russiske oligarkene, som er hovedfokus for Ericsons bok. Dette er en gruppe som av naturlige årsaker ikke eksisterte under det gamle systemet, men som har satt sitt – ikke alltid like positive – preg på dagens Russland. Ericson definerer en russisk oligark som «en man med både økonomisk og politisk innflytende» (s. 7). Han mener at det finnes to hovedgrupper: «nomenaklaturoligarkerna», som utnyttet sin posisjon i det gamle systemet for å få kontroll over indrefiletene i russisk økonomi, og «entreprenørsoligarkerna», som er «unga, modiga kapitalister» som også har sikret seg politisk innflytelse (ibid). Den tidligere russiske statsminister og Gazprom-sjefen Viktor Tsjernomyrdin er et godt eksempel på den førstnevnte gruppen, mens Mikhail Fridman, Boris Berezovskij og flere andre tilhører den andre kategorien.

Ericsons ambisjon er å tegne et kollektivt portrett av oligarkene og å se på deres rolle i overgangen fra planøkonomi til rå kapitalisme. Resultatet er den foreliggende boken, som består av tre

hoveddeler, to appendikser, en rolleliste og en grafisk oversikt over de viktigste utviklingstrekkene i dagens Russland. I tillegg finnes det en oversiktlig indeks og en liste med lesetips for de som ønsker å fordype seg ytterligere i temaet.

I den første delen, «Oligarkkapitalismens decennium» (s. 15–150), forteller Ericson historien om hvordan oligarkene som gruppe ble til og hvordan de satte sitt preg på Jeltsins presidentperiode (1991–99). I den neste, «Statskapitalismens decennium» (s. 151–260), ser Ericson nærmere på hvordan oligarkene tilpasset seg de nye spillereglene i Putins Russland. I den tredje delen, «Marknadseconomiske fenomen» (s. 261–331), analyserer så forfatteren hvordan innføringen av markedsøkonomi har forandret Russland. For å sette denne utviklingen i kontekst, gir han også en kort innføring i russisk og sovjetisk historie (s. 332–55).

Ut fra et ønske om å gi leseren best mulig innsikt i fenomenet, utvikler Ericson en interessant struktur som er tydelig inspirert av måten informasjon tilrettelegges på på nettet. Her finner man ikke bare vanlige kapitler hvor forfatteren beskriver historiske hendelser kronologisk, men også detaljerte biografier over 20 personer som har vært sentrale i utformingen av det nye, oligarkiske Russland. Ved å kombinere en kronologisk og tematisk beretning med detaljerte biografiske skisser supplert med enkelte analyser av de viktigste hendelsene, klarer Ericson å tegne et sammensatt og detaljert bilde av både mennesker og prosesser som har bidratt til å skape dagens Russland.

Ericson forteller historien om de russiske oligarkene på en spennende og levende måte – boken kan på sett og vis leses som en spenningsroman eller god krim. Dette skyldes både at temaet i seg selv er spennende og fullt av overraskelser, og forfatterens evne til å fortelle historien på en lett tilgjengelig måte. Valg av formidlingsstrategi gjør at *Oligarkerna* kan leses med stort utbytte uten at man nødvendigvis har noen forkunnskaper om Russland. Men det gjør også at boken fullstendig mangler referanser, noe som vanskeliggjør verifisering av mange av Ericsons – og andres – påstander. *Oligarkerna* kan derfor anbefales som en god innføring i et spennende tema, men den har kun begrenset nytteverdi for forskere som vil fordype seg i oligarkenes virkelighet.

Karelia Written and Sung. Representation of Locality in Soviet and Russian Contexts

Pekka Suutari & Yury Shikalov (red.)

Aleksanteri Series 3/2010

Helsingfors: Kikumora Publications 2010

281 sidor. ISBN 9789521065651

Recenserad av **Elena Namli** [professor i etik, forskningsledare vid Centrum för Rysslandsstudier vid Uppsala universitet]

Hur konstrueras kulturella och etniska identiteter? Hur bevaras de? När är de viktiga och när saknar de relevans? Dessa och liknande frågor är ständigt aktuella inom den politiska såväl som den akademiska sfären. Globaliseringen har bidragit ytterligare till att identitetsproblematiken drar till sig mångas uppmärksamhet. I detta sammanhang är antologin *Karelia Written and Sung*, som har kommit ut i Finland, intressant och tidsenlig.

Boken är ett av resultaten av ett samarbetsprojekt mellan ryska och finska forskare med titeln *The representations of locality in Russian and Soviet contexts*. Antologin fokuserar flera typer av representation av Karelen och olika författare analyserar dessa representationer från skilda perspektiv. Av sammanlagt 14 kapitel är hälften på ryska och hälften på engelska. Pekka Suutari framhåller i sin klargörande introduktion att med representation avses olika praktiker som syftar till att manifesteras och stärka en (egen) kultur. En av de uttalade och enligt min mening mest intressanta ambitionerna med antologin är att undersöka sådana praktiker vars subjekt är minoriteterna själva. Lokal identitet tolkas här som ett samspel mellan de lokala processerna och de olika politiska sammanhang som de karelska minoriteterna historiskt har ingått och fortfarande ingår i. Suutari poängterar också att forskarna inom projektet försöker omfatta ett antal olika dimensioner som aktualiseras i konstruktionerna av Karelen, nämligen etnicitet, kultur och landskap.

Första delen i antologin inkluderar fem kapitel som alla behandlar det karelska språket, dess historia, utveckling och återvitaliseringsprocess. Den andra delen består av analyser av litteratur och musik. Karelens historia är inte i sig själv ett ämne för antologin, men viktiga historiska kontextualiseringar inkorporeras på ett bra sätt både i introduktionen till boken och i flera av kapitlen. Flera författare visar tydligt hur utvecklingen av den lokala identiteten samspelas med de politiska processerna som har varit och fortfarande är avgörande för hur Karelens befolkning uppfattar, skapar

och upprätthåller sina identiteter som just kareler. Av särskild betydelse är att dessa identiteter i de flesta fall inte sammanfaller med traditionell etnicitet då det procentuella antalet »etniska kareler» ständigt minskar och idag utgör 9,2 % av republikens befolkning.

Det karelska språket i dess olika varianter klassas som »endangered», vilket innebär att det tillhör sådana språk som talas av mindre än en miljon människor och att antalet barn som socialiseras i språket ständigt minskar. Under de omständigheterna blir frågan om språkets framtid och dess roll i den lokala representationen särskilt viktig att granska närmare. Svetlana Kovaljova har skrivit en klagörande och nyanserad analys av språksituationen i dagens Karelen. Denna följs av Sanna-Riikka Knuutilas mycket intressanta diskussion om de svårigheter som organisationen Karelernas kongress möter när de försöker forma en fungerande karelsk språkkultur. Hur kommer det sig till exempel att man under sina möten talar ryska? Utmaningarna som kongressens medlemmar möter påminner om flera av de problem som andra minoriteter upplever i en värld där politik, ekonomi och masskultur ständigt reproduceras på majoritetens villkor. Också för läsare som intresserar sig för hur det karelska skriftspråket har utvecklats – och utvecklas idag – finns det flera relevanta kapitel. Ett av dessa tillhör Aleksandra Rodionova och behandlar explicit frågan om det karelska skriftspråket.

Som redan framhållits behandlar del två i antologin en rad olika aspekter av den lokala representationen inom litteratur och musik. Artiklarna berör sådana frågor som till exempel det lokala i amatör-litteratur, relationen mellan bilden av »den sovjetiska människan» och den lokala identiteten, fosterlandets (det »stora» och det »lilla») representation i läroböcker från olika perioder i Karelens historia, liksom representationer av identitet i olika musikgenrer.

Antologin är en givande läsning tack vare den mångfald av perspektiv och det omfattande material som redovisas av författarna. För både dem som intresserar sig för minoritetsfrågor och dem som särskilt arbetar med Karelen är boken en stor tillgång. Enligt min mening framstår ambitionen att följa identitetsformationen under en längre historisk period (under och efter sovjetperioden) som den mest lyckade. Inte minst uppskattar jag flera författares sakliga och nyanserade analyser av olika perioder av sovjetisk historia. Till skillnad från den beklagliga men utbredda trenden att se hela den sovjetiska perioden som en enhetlig och uteslutande negativ process, visar författarna till antologin hur olika minoritetsfrågor hanterades under skilda perioder i sovjetisk historia. Ett annat grepp som jag menar är bokens stora förtjänst är författarnas strävan att

betrakta minoriteter som subjekt för sitt eget öde. Maktobalansen och den stora politiken påverkar minoriteternas villkor, men i de flesta fall innebär inte detta att de fräntas ett eget ansvar. Både när majoritetens politik söker främja den lokala identiteten och när den vill marginalisera den, kvarstår frågan om hur minoriteterna skall hantera situationen.

Det är inte lätt att bedöma kvaliteten i en skrift där så många olika forskare samarbetar. Redaktörerna har lyckats med att skapa en bok som håller fokus på representationsproblematiken och de har också i hög grad klarat av att få skribenterna att arbeta med en kompatibel terminologi. Det jag framför allt saknar i antologin, och det kan mycket väl förklaras av min egen bakgrund inom filosofin, är en mer uttalad teoretisk ambition. I sin introduktion skriver Suutari att artiklarna »avspeglar» olika sätt att konstruera bland annat maktrelationer. Detta stämmer på gott och ont. Jag skulle önska att författarna försökt sig på mer explicita kritiska och metodologiskt stringenta analyser av representationsprocesserna. Några författare använder sig av oprecist språk och vaga formuleringar, som till exempel »på grund av olika slags politiska omständigheter» i ett sammanhang där dessa omständigheter förväntas dramatiskt påverka minoriteternas möjligheter att skapa hållbara representationer för sin identitet. Vidare lyckas inte alla författarna konsekvent betrakta minoriteter som likvärdiga subjekt inom politik och kultur. Särskilt i de avsnitt som behandlar landskap och amatörförfattarskap förekommer det jag uppfattar som en romantisering av karelernas syn på sitt land.

Sammanfattningsvis menar jag dock att boken är ett lyckat exempel på tvärvetenskaplig och internationell forskning om kollektiva identiteter. Greppet att fokusera på representation av den lokala identiteten i Karelen under en avgränsad tidsperiod gör boken relevant för läsare med skilda typer av kompetens och intressen.

Birobidzjan. Judiska Autonoma Området i ryska Fjärran Östern

Lars Åhlander

Stockholm: Dialogos Förlag 2010

111 sider. ISBN 9789175042275

Anmeldt af **Samuel Rachlin** [journalist, tidligere korrespondent for Danmarks Radio og TV2]

Nu gik det lige så godt i den unge sovjetstat med kollektivisering, de første femårsplaner og uskadeliggørelsen af de politiske modstandere og andre folkefjender. Stalins storslåede vision om den sovjetiske idyl og total kontrol over det socialistiske samfund var ved at tage form i den store rorgængers kreative hjerne med likvidering af kulakkerne som klasse og afprøvning af masseterror under skabelsen af det, der en dag ville blive symbolet på totalitarismens triumf: Gulag.

Der var blot et lille forstyrrende element – det evindelige jødiske spørgsmål, der havde plaget Rusland under zarerne, og som nu Stalin og hans våbendragere havde arvet. Hvad skulle det nye, menneskekærlige sovjetsamfunds svar være på det spørgsmål? Det officielle svar var, at den jødiske befolkning skulle integreres i skabelsen af det socialistiske paradys og spille en aktiv rolle som jødiske kollektiver både i landbruget og i industrien. Den foretrukne metode gennem 1920'erne og 1930'erne var en epidemisk oprettelse af komiteer med mærkværdige forkortelser og med den usvigelige mekanik, at den ene dags komiteemedlemmer og entusiaster er den næste dags fjender og ofre.

I det klima opstod planen om at oprette et selvstændigt jødisk område i Sovjetunionen som et hjemsted for de sovjetiske jøder, et sovjetisk Palæstina. Det blev starten til endnu et af de absurde politiske skyggespil som Rusland har så stolte traditioner for lige siden Potemkins berømte landsbykulisser til ære for Katharina den Store. Det autonome jødiske område i det Fjerne Østen fik navnet Birobidzjan og blev med årene synonymt med Potemkins kulisser. Stalin ville vise verden, at jøderne trivedes i Sovjetunionen som ingen andre steder og havde fuld frihed til at udvikle sig økonomisk, socialt og kulturelt. Det er udgangspunkt for Lars Åhlanders kortfattede og overskuelige bog om Birobidzjans oprettelse og historie frem til vore dage.

På et tidspunkt var halvøen Krim i Ukraine under overvejelse som et nationalt hjem for de sovjetiske jøder med Kaukasus, Kazakh-

stan og Sibirien som alternativer, indtil Kreml besluttede sig for det Fjerne Østen, et område mellem floderne Bidzjan og Bira langs grænsen til Manchuriet. Det nye forjættede land var et stalinistisk fantasifoster i et gudsforladt og tyndt befolket område, som kun propagandister og skrivebordspolitikere kunne tro på. Projektet var dømt til at mislykkes fra begyndelsen, og de sovjetiske jøder, der frivilligt eller under tvang slog sig ned i Birobidzjan, kom aldrig til at udgøre andet end en brøkdel af den samlede jødiske befolkning. Stalins zionistiske drøm blev et socialt og politisk eksperiment, der skulle gennemtrumfes med vold og magt for at undgå et ydmygende prestigetab. Kulisserne skulle holdes på plads for enhver pris.

Samtidigt søgte sovjetstyret at opretholde illusionen om, at man som de første i verden havde givet jøderne deres eget nationale hjem. Planen var også at tiltrække jøder fra andre dele af verden, og flere tusind jøder lod sig faktisk friste og tog imod tilbuddet. De fleste rejste tilbage igen efter nogen tid, mens andre blev anklaget for at være spioner og blev opslugt af Stalins altfortærende terroruhyre.

Åhlander opremser de succeskriterier, som Stalins håndlangere havde anlagt: Jøderne havde fået deres eget land i den sovjetiske storfamilie af nationaliteter og kunne aktivt tage del i opbygningen af det socialistiske samfund. Her kunne de frit udfolde sig og sikre den sekulære jødiske kulturs succes. Projektet skulle også skabe sympati i udlandet og vise Sovjetunionen som et progressivt samfund, der havde overvundet fortidens fordomme. Frygten for det imperialistiske Japan spillede også en rolle, fordi en udflytning af jøderne ville være med til at sikre den tyndt befolkede ødemark. Endelig var det ukompliceret at flytte jøderne derud, fordi den oprindelige befolkning i området var så fåtallig og spredt, at der ikke var nogen risiko for nationale konflikter.

Hvad Åhlander ikke får fremhævet tilstrækkelig tydeligt, er Stalinsystemets underliggende mistænksomhed mod den jødiske befolkningsgruppe som en af faktorerne bag oprettelsen af Birobidzjan. Ganske vist fordømte man antisemitismen efter revolutionen, men det folkelige jødehad og systemets indgroede antisemitisme levede videre. Birobidzjan kunne blive en ideel løsning, fordi man her kunne samle og udøve bedre kontrol med en befolkningsgruppe, hvis loyalitet magthaverne altid tvivlede på. Stalins antijødiske kampagner fra 1930erne til hans død i 1953 viste gang på gang, hvordan antisemitismen blev forklædt og udnyttet i kampen mod folkefjender, trotskister, sabotører og kosmopolitter med lægekomplottet som det mest famøse eksempel.

Man skulle tro, at Birobidzjan ville beskytte jøderne mod forfølgelse og repressalier. Ikke alene var det jødernes eget autonome område; man kunne heller ikke forvises til mere fjertliggende steder. Det viste sig imidlertid, at det kunne man godt. Den ene af Birobidzjans jødiske ledere efter den anden blev arresteret, dømt og sendt til Gulag. Kun de heldigste vendte tilbage. Som et af eksemplerne på vanviddet nævner Åhlander en af disse ledes koner, der blev dømt til arbejdslejr, fordi hun skulle have forsøgt at forgive en af Stalins trofaste medarbejdere, Lazar Kaganovitj, med den jødiske nationalret, *gefилte fisch*. Hun ville bruge det hemmelige våben mod Kaganovitj, der selv var jøde, mens han var på officielt besøg til Birobidzjan. Mens propagandaen kværnede løs om den jødiske kulturs opblomstring, gik terrorapparatet amok for at slette alle jødiske kulturspor med likvideringer af den ene jødiske kulturpersonlighed efter den anden og lukninger af jødiske aviser, blade og teatre.

Det mest bemærkelsesværdige ved Birobidzjan er, at det trods alt har bevaret sin status som et autonomt jødisk område. Birobidzjan har på forunderlig vis været i stand til at forvandles og tilpasse sig omvæltninger og forandringer og er blevet stående som en slags sovjetisk museum, mens så mange andre sovjetiske institutioner og administrative enheder kollapsede og forsvandt. Det består som en grotesk tidslomme, der den dag i dag vidner om, hvad kombinationen af politik, bureaukrati og propaganda kan føre til af tragedier og spildt liv.

Åhlander giver en nøgtern beskrivelse af det hele. Selv om en forudsætningsløs læser nok vil føle sig informeret, er der dog noget mekanisk og skematisk over den måde, historien bliver afdækket på. Man savner både refleksion og mere perspektivering i fremstillingen. Birobidzjan er et afsnit i sovjetisk historie, der måske ikke fylder så meget, men der er rigeligt med stof til en bedre forståelse både af de russiske jøders vilkår gennem tiderne og stalinismens forbandelse.

Tjechov och friheten. En litterär biografi

Lars Kleberg

Stockholm: Natur & Kultur 2010

266 sider. ISBN 9789127121270

Anmeldt af **Kjeld Bjørnager** [lektor emeritus, Slavisk Afdeling, Aarhus Universitet]

Lad mig slå det fast med det samme: Lars Kleberg har skrevet en spændende, medrivende, engageret og dybt indsigtfuld bog om Anton Tjechov. Den trækker på hans egen personlige læsning og på et væld af fremragende tjekhovforskere fra hele verden.

Kleberg kalder det en litterær biografi, men understregningen er klart under det litterære. Her skal man ikke forvente sig saftige detaljer om Tjechovs forskellige kærlighedsaffærer, for fokuseringen er hele tiden på, hvad der kan give os mulighed for at forstå forfatteren Tjechov og hans kunstneriske udvikling. »I centrum för min bok står Tjechovs utveckling som författare och hans sökande efter sätt at skriva som myndigförklarar läsaren och åskådaren« (s. 13). Tjechov var som menneske en ret sky person og brugte aldrig sine værker til at proklamere personlige synspunkter, så det har aldrig været nemt at sætte klar lighed mellem hans værker og hans personlige liv. Kleberg mener således heller ikke, at studier i Tjechovs private liv har givet noget væsentligt til forståelsen af hans kunst. »De som studerat hans private biografi i detalj tycks egentlig inte ha kommit fram till några hemligheter som ökar förståelsen av hans verk« (s. 12).

Friheden har Kleberg sat på titelbladet som en slags nøgle til Tjechovs værk, men heldigvis forsøger han ikke at presse begrebet for stramt ned over Tjechov som noget altafklarende begreb til forklaring af hans kunst. Frihed var for Tjechov i høj grad forbundet med selvdisciplin og med forståelsen af, hvordan man »pressar trälen ur sig droppe for droppe, och hur han vaknar en vacker morgon och känner att i hans ådror inte längre flyter trälblod, utan verkligt mänskligt blod ...« som han selv formulerer det i et brev (s. 41). Kleberg ser også Tjechovs arbejde med parodien og med de etablerede dramatiske og litterære former som et arbejde hen mod en frihed, en litterær og dramatisk frihed, som Tjechovs kunstneriske bestræbelse gik ud på.

Kleberg viser en vis skepsis over for den sovjetiske editionsform af samlede værker. Han skriver, at den store Tjechovudgave 1973–84 er en blanding af to metoder: Man tager alle varianter med, men for

de enkelte tekster vælger man den version, som er forfatterens sidste (s. 187). Det fremstår ikke helt klart, hvad Kleberg finder forkert i denne metode, men at den i Tjekhovs tilfælde er problematisk viser såvel *Tre søstre* og *Kirsebærhaven* i den samlede udgave.

I *Tre søstre* blev der kort før premieren på Kunstner-teatret efter Konstantin Stanislavskijs ønske skåret i de sidste tre monologer, specielt i Masjas, hvor hun tager temaet om trækfuglene op igen. Stanislavskij skrev meget præcist til Tjekhov, at han ønskede at gøre det, fordi det var det rigtige for hans opsætning af stykket. Men disse strygninger kom til at blive den autoriserede udgave uden at nogen med sikkerhed kan sige, at det var et udtryk for Tjekhovs vilje.

I *Kirsebærhaven* var det slutningen af 2. akt, som Stanislavskij ikke kunne få rundet af på en måde, som han ønskede det. Derfor bad han om lov til at stryge en lille, men ganske betydningsfuld scene mellem Firs og Charlotta. Også denne stryging blev en del af den autoriserede udgave, men da begge tekststumper findes i kommentardelen til den samlede udgave er det naturligvis op til en oversætter eller en iscenesætter at beslutte, om de skal indsættes igen, når man nu ved, at de strygninger måske ikke var forfatterens sidste vilje.

Forskellige sammenhænge mellem Tjekhovs tekster indbyrdes og også andre forfatteres tekster er grundlaget for den overordnede analyse af udviklingen i Tjekhovs kunst. Det giver afklarende indsigt at læse om forbindelserne mellem novellen *Bruden* og *Kirsebærhaven*, ligesom analysen af flere af novellerne i flere versioner er givende. Også forholdet mellem Tjekhovs *En kedsommelig historie* og Lev Tolstojs *Ivan Ilitjs død* er fremstillet som en afklaring af Tjekhovs vej til en ny form for prosa og en ny form for teater.

I bogens konklusion mener jeg dog, at Kleberg har mistet pusten. Et længere referat af den russiske forfatter Boris Sterns fantasi over, hvordan Tjekhov ville have levet videre op gennem sovjettiden, er ikke nogen god afrunding af denne så solide og i alle henseender anbefalelsesværdige bog.

The Journal of Midshipman Chaplin. A Record of Bering's First Kamchatka Expedition

Tatiana S. Fedorova, Peter Ulf Møller, Viktor G. Sedov & Carol L. Urness (red.)

Beringiana vol. 5

Århus: Aarhus University Press 2010

320 sider. ISBN 9788779343146

Anmeldt av **Rune Blix Hagen** [førsteamanuensis, Institutt for historie og religionsvitenskap, Universitetet i Tromsø]

Den første Kamtsjatka-ekspedisjonen under ledelse av den dansk-fødte admiralen Vitus Jonassen Bering (1681–1741) hadde så vidt lagt ut fra St. Petersburg i slutten av januar 1725 da ekspedisjonsmedlemmene fikk melding om at den russiske tsaren Peter den store var avgått ved døden. Det var nettopp Peter den store som hadde tatt initiativet til ekspedisjonen og lagt ansvaret for oppdraget til den russiske marinen. Tsaren hadde gitt ekspedisjonen topprioritet siden den trolig ville styrke Russlands ambisjoner om videre ekspansjon nordøstover. Dødsfallet fikk imidlertid ingen konsekvenser for gjennomføringen av det storslåtte prosjektet. Den russiske marinen plukket ut en kjerne på 34 erfarne menn – 28 av disse returnerte til St. Petersburg vel fem år seinere, i begynnelsen av mars 1730. Oppdraget var gjennomført med stor suksess og med så mange viktige, nye opplysninger at russiske myndigheter hemmeligstemplet deler av ekspedisjonsrapporten.

Foreliggende bok, som er et russisk-amerikansk-dansk samarbeidsprosjekt, omhandler denne ekspedisjonen. Størstedelen av innholdet består av loggboknedtegnelsene og dagboknotatene til kadett Peter Avraamovitsj Tsjaplin (1699–1765). Understøttet av et imponerende historisk og moderne kartmateriale utgjør denne delen omlag 220 sider av boka. Resten, omlag 80 sider, er kommentarstoff fordelt på utdypende sluttnoter til dagbokopptegnelsene og fem fylldige artikler som tematiserer ulike aspekter ved Kamtsjatka-ekspedisjonen. Ei imponerende litteraturliste og en brukervennlig indeks bidrar til å gjøre boka til et praktverk spekket med interessant informasjon.

Tsar Peter den store hadde beskrevet formålet med den lange reisen gjennom Sibir og deretter nordover mot helt ukjent land og fremmede havområder i tre hovedpunkter. For det første skulle ekspedisjonen ta seg fram langs elver og land østover gjennom hele Sibir til Kamtsjatka. For det andre skulle de etter instruksjonen bygge sjødyktige fartøyer og seile langs land så langt nordover de kunne

komme for å lokalisere grensen mellom det russiske Asia og Amerika. For det tredje skulle ekspedisjonen ta kontakt med de innfødte og samle sammen alle mulige former for informasjon om de ukjente kyststrøkene. Det ble understreket at kartleggingen av grenseområdet mellom verdensdelene var særskilt viktig. Vitus Bering mente at han hadde realisert prosjektet da han i midten av august 1728 snudde ved 67 grader 24 minutter nordlig bredde, i det havstykket som i ettertid ble oppkalt etter ekspedisjonslederen, nemlig Beringstredet.

Loggen til Tsjaplin, som for første gang blir gjengitt i sin helhet i denne boka, beskriver hele reisen fram til vendepunktet på vel 67 grader nord og deretter returen til St. Petersburg. Reiseruten er i notatene delt inn i ni etapper som til sammen dekker de fem årene ekspedisjonen varte. Tsjaplin kan berette om en lang og besværlig reise med store utfordringer særlig knyttet til klimatiske forhold, transport, forsyninger og logistikk. Loggføreren får så absolutt fram hvor krevende og slitsom denne lange reisen må ha vært. Teksten gir også et godt innblikk i 1700-tallets navigasjons- og marinekunnskap. Som en tidstypisk ekspedisjonsjournal er nedtegnelsene sterkt preget av bestrebelsene på nøytrale loggopplysninger om værforhold og geografiske posisjonsbestemmelser. Som lesere får vi ofte høre om isende kulde, snøstorm og hard frost. Fra tid til annen støter vi imidlertid også på enkelte personlige kommentarer og refleksjoner.

De fire avsluttende essayene setter ekspedisjonen inn i en større historisk kontekst. Den russiske marinehistorikeren Tatjana Fedorova skriver om Berings liv og virke med hovedvekt på hans betydning for den første Kamtsjatka-ekspedisjonen, men hun gir også et nødvendig innblikk i den andre Kamtsjatka-ekspedisjonen (1733–43) mot det nordlige Stillehavet. Under den sistnevnte ekspedisjonen omkom Bering i slutten av 1741 sammen med flere av sine menn, og han fant sitt siste hvilested på øya som i dag bærer hans navn. Etter historien om Bering følger den amerikanske temaspesialisten og kartografen Carol Louise Urness opp med en artikkel hun har kalt «The Russian Navy and Mapping». Hun vektlegger ekspedisjonens geografiske og kartografiske oppdagelser og nyvinninger. Muligheten for en nordøstlig passasje fra Europa til grenseområdet mot Nord-Amerika trekkes fram som et debatttema som oppsto i kjølvannet av oppdagelsesferden, og Urness mener at dette var en av grunnene til at russiske myndigheter la lokk på videre informasjon om ekspedisjonsresultatene (s. 269).

Sammen med den amerikanske tekniske eksperten Gary A. Davis står samme Urness som medforfatter til et bidrag om navigasjon og kartlegging. De to gir et innblikk i datidens navigasjonsutstyr og

trekker særlig fram hvordan hele det enorme geografiske området som utgjør Sibir ble kraftig utvidet østover i forhold til tidligere antagelser. Den danske slavisten og kulturforskeren Peter Ulf Møller avrunder kommentardelen med et overblikk over forskningslitteraturen knyttet til Vitus Bering og hans første Kamtsjatka-ekspedisjon. Her drøfter han blant annet ekspedisjonens betydning for seinere prosjekter, slik som reisene til James Cook og andre av 1700-tallets oppdagelsesreisende. Møller understreker dessuten ekspedisjonens betydning for Russlands grenseoppgang mot øst og for diskusjonen om en nordøstlig passasje til Fjerne Østen. I tillegg til disse fire bidragene redegjør utgiverne i innledningen for herkomsten til selve journalen til Tsjaplin og for de prinsippene som er lagt til grunn for oversettelsen.

Til sammen er dette blitt ei flott bok i stort format, rik på historiske opplevelser og observasjoner. Utgiverne har forsynt boka med et rikholdig kartografisk materiale som utvilsomt øker bokas bruksverdi. I tillegg kommer en rekke historiske illustrasjoner og 1700-tallstegninger, blant annet flere av seilskuta *Den hellige Gabriel*, som ble bygget i løpet av ekspedisjonen. Boka må absolutt betegnes som eksemplarisk innenfor sin sakprosasjanger både som leseropplevelse og som kilde til inspirasjon.

Nordområdene – hva nå?

Geir Hønneland & Lars Rowe

Trondheim: Tapir akademisk forlag 2010

151 sider. ISBN 9788251925051

Anmeldt av **Bjarge Schwenke Fors** [ph.d.-kandidat, Institutt for arkeologi og sosialantropologi, Universitetet i Tromsø]

De siste ti årene har begrep som «nordområdene», «nordområdepolitikk» og «nordområdesatsing» vært sentrale i norsk offentlig debatt, uunngåelige for så vel politikere som byråkrater, journalister, næringslivsfolk og forskere. «Nordområdene er Norges viktigste strategiske satsingsområde i årene som kommer,» slår utenriksminister Jonas Gahr Støre fast. Hva nordområdene egentlig er, og hva nordområdepolitikken virkelig dreier seg om, er det imidlertid ikke alltid like lett å få tak på. I så måte er Geir Hønneland og Lars Rowes *Nordområdene – hva nå?* en kjærkommen utgivelse. Boken gir en

«statusrapport» for norsk nordområdepolitikk, med hovedvekt på kontaktflatene mellom Norge og Russland.

Hønneland og Rowe må kunne kalles tungvektene innenfor norsk nordområdekunnskap. De har tidligere, sammen og hver for seg, skrevet både oversiktsverker og mer spesialiserte bøker som omhandler feltet. Især bør man merke seg Hønnelands *Barentsbrytninger* (2005) og Hønneland og Leif Christian Jensens *Den nye nordområdepolitikken* (2008). *Nordområdene – hva nå?* bygger til dels videre på disse. Den nye boken er kanskje særlig interessant fordi den signaliserer oppstarten av *Nordområdebiblioteket*, en bokserie som med bred tilnærming vil ta for seg nordområderelaterte spørsmål innen ulike felt. De to forfatterne er redaktører for serien, som blir til ved Fridtjof Nansens Institutt.

Nordområdene – hva nå? består av sju korte kapitler. Disse kan leses i sammenheng, men også hver for seg, som essays. Det første kapitlet i boken vies for en stor del til begrepsavklaring, noe som er helt nødvendig. «Nordområdene» og «nordområdepolitikk» er politiske betegnelser som savner en klar og entydig mening. I vid forstand kan «nordområdene» vise til hele Arktis. I snever forstand omfatter de kun den europeiske delen, de norske «nærområdene» i nord. Det er den siste avgrensningen Hønneland og Rowe tar utgangspunkt i. Begrepet «nordområdepolitikk» refererer i dag til så mangt: utenriks- og innenrikspolitikk, nærings- og distriktpolitikk, forsvar og sikkerhet, energi og miljø, forskning og utdanning, kultur, fiskeri og samferdsel. Det innbefatter det internasjonale, det nasjonale, det regionale og det lokale plan. Forfatterne belyser hvordan denne spennvidden har vokst fram; hvordan nordområdepolitikk de seneste årene har gått fra å være ren utenrikspolitikk til å bli en syntese av innenriks- og utenrikspolitiske strategier. Forfatterne velger imidlertid å begrense seg til den utenrikspolitiske dimensjonen ved nordområdepolitikken, og da i høy grad til forholdet mellom Norge og Russland. Boken handler derfor *ikke* om distriktpolitikk i Nord-Norge.

Det andre kapitlet er nokså bredt anlagt og tar for seg utviklingen i forholdet mellom Norge og Russland. Forfatterne illustrerer hvordan denne relasjonen har beveget seg fra en «unntakstilstand» til en «normaltilstand» etter hvert som Russland har kommet seg ut av krisen landet gjennomlevde på 1990-tallet. Dessverre, mener forfatterne, henger imidlertid norsk russlandspolitikk delvis fast i ideen om Russland som et nødstedt land.

De neste fire kapitlene berører ulike sentrale felt i nordområdepolitikken som forfatterne kjenner godt. I kapittel 3 får man en

innføring i norsk-russisk samarbeid på miljøfronten. Det handler naturlig nok mye om atomsikkerhet, men man får også presentert den tankevekkende historien om arbeidet med å redusere utslippene fra det russiske nikkelverket i Petsjenga, like ved norskegrensen. Nikkelsaken står i dag fram som et slående eksempel på feilslått miljøsamarbeid i nord.

I kapittel 4 får leseren et innblikk i fiskeriforvaltning, ett av de eldste norsk-russiske samarbeidsfeltene. Linjene trekkes fra 1970-tallet fram til i dag. Det settes et særlig fokus på den norsk-russiske fiskerikommisjonens utfordrende arbeid.

I kapittel 5 og 6 gjøres det rede for havrettslige og geopolitiske utfordringer i nordområdene. Vi blir kjent med soner, linjer og sokler i havet og ressursene og interessene som knyttes til disse. Boken ble skrevet i 2009, og forfatterne rakk dermed ikke å få med seg «Overenskomsten mellom Norge og Russland om maritim avgrensning og samarbeid i Barentshavet og Polhavet» (Delelinjeavtalen). Vel så viktig som delelinjespørsmålet har imidlertid det ofte litt glemte Svalbardspørsmålet vært. Som forfatterne skriver, er kontinentalsokkelen rundt Svalbard «antakelig det største geopolitiske usikkerhetsmomentet i nordområdene». Svalbardspørsmålet belyses grundig både i forhold til havrett og geopolitikk.

I det siste, oppsummerende kapitlet kommer forfatterne med egne kommentarer til nordområdepolitikken. «Hvor ligger utfordringene og hva kan gjøres?» spør de. De har særlig to bekymringer. For det første uttrykker de en viss urolighet for at den grunnleggende utenrikspolitiske dimensjonen ved nordområdepolitikken hules ut i regjeringens brede nordområdesatsing. Nordområdepolitikken har kommet til å favne for vidt, hevdes det, og forventningene knyttet til hva som skal inngå i nordområdesatsingen, spesielt lokalt i nord, har gått for langt. For det andre er forfatterne skeptiske til en altfor altruistisk tilnærming til Russland i nord. Normaltilstandens tilbakekomst bør også gjenspeiles i praktisk politikk, mener de. I stedet for fortsatt nødhjelp bør man fra norsk hold dyrke fram likeverdig samarbeid.

Forfatterens dom over nordområdepolitikken kan selvsagt diskuteres. Hva angår nordområdesatsingen har de nok rett i at denne har blitt vel vid. I så måte er det kanskje bra at noen maner til moderasjon og fokus. Påstanden om at Norge opptrer naivt i forhold til Russland er nok mer kontroversiell. Det må imidlertid sies at forfatterne underbygger sine poenger på en solid måte.

Nordområdene – hva nå? er tenkt som innføringsbok for interesserte og som pensumbok for samfunnsfagstudenter. Til dette er den

svært velegnet. Det er en informativ bok som godt kan leses uten noen spesielle forkunnskaper. Den er akademisk og forskningsbasert, men lettfattelig og fri for tung fagterminologi. Som aktuell debattbok bør den kunne appellere til journalister og politikere som interesserer seg for nordområdenes realiteter og retorikk.

Det må avslutningsvis bemerkes at dette av format er en relativt liten bok. Her er mer bredde enn dybde. Man fristes derfor til å ønske seg mer. Heldigvis er imidlertid ikke forfatterens intensjon å servere leseren et «fullt måltid», men snarere å tilby en «appetittvekker» for serien *Nordområdebiblioteket* som helhet. Hvert kapittel skal, heter det, «gi en smakebit fra noen av de saksfeltene som det er planlagt bøker om utover i serien». Dette lover godt, og det blir spennende å følge utgivelsene videre.

Eastern Sámi Atlas

Tero Mustonen & Kaisu Mustonen (red.)

Vaasa: Snowchange Cooperative 2011

331 sider. ISBN 9789525944006

Anmeldt av **Mikkel Berg-Nordlie** [forsker, NIBR – Norsk institutt for by- og regionforskning]

Eastern Sámi Atlas er en samling tekster, bilder og kart med fokus på østsamisk historie og nåtid. Utgiver er Snowchange Cooperative, en organisasjon som arbeider med bevaring av urfolks og nordlige folks kultur. I innledningen erklæres det at boken er ment som «et sosialt og kulturelt atlas som setter fokus på den historiske situasjonen til regionens nasjoner, og som dokumenterer endringer og begivenheter fra sovjettiden til dagens postsovjetiske kontekst» (s. 14, anmelders oversettelse fra engelsk).

For å nå dette ambisiøse målet har forfatterne valgt å innhente muntlig informasjon fra dem som står temaet nærmest: østsamene selv og den øvrige befolkningen på Kolahalvøya. Forfatterne har intervjuet folk på Kola siden 1999, og sitter nå på et stort arkiv av intervjuer som de bruker flittig. Boken klarer – tidvis med stor suksess – å bruke dette materialet til å la studieobjektet kommunisere direkte med leseren: I lange passasjer får kolaboere med ulik etnisk bakgrunn fortelle om sine erfaringer og legge frem sine synspunkter. Forfatterens egne presentasjoner av saksfeltet bærer også preg av personlig engasjement fremfor distansert og objektiv drøfting. I

det hele tatt bør *Eastern Sámi Atlas* ikke leses som et vitenskapelig verk – boken har ingen eksplisitte teoretiske utgangspunkt eller noen strukturert analyse – det er snarere snakk om et forsøk på kulturbergende aktivisme gjennom innsamling og presentasjon av informasjon.

I tråd med denne filosofien har bokprosjektet blitt gjennomført i samarbeid med østsamiske aktivister. Denne anmelder holder det for å være prisverdig at man søker å involvere representanter for folket man skriver om. Imidlertid er det slik at når aktører i interne politiske konflikter får anledning til å forme innholdet i en bok, utgjør det en risiko for bokens objektivitet. Dette ser vi et eksempel på i en av bokens innledningstekster, som er skrevet av en leder-skikkelse innen det russisk-samiske sivilsamfunnet. Vedkommende benytter anledningen til å angripe en annen russisk-samisk politisk aktør ved navns nevning uten at denne blir gitt noen anledning til å forsvare seg. Uansett hva man skulle mene om saken som forfatteren tar opp, hefter det store etiske problemer ved dette. Her burde redaktørene ha vært mer bevisste på sin rolle.

De første fem kapitlene er ikke utstyrt med forfatternavn og må således antas å være skrevet av redaktørene selv. Disse tekstene gir oss en oversikt over ulike østsamiske undergrupper, en kort gjennomgang av østsamisk historie, et overblikk over tradisjonelle økonomiske aktiviteter, litt informasjon om gammel og ny religiøs tro og en relativt omfattende innføring i områdets klima og værforhold. Deretter kommer fire bidrag fra andre forfattere, før man går over til kartmaterialet: Paul Fryer skriver om østsamenes «nabofolk» på Kola, komiene; Leif Rantala går nærmere inn på historien til akkalamene, en av de kulturelt mest truede samiske gruppene; Julian Konstantinov skriver om samfunnsutviklingen i Lovozero, de russiske samenes sentrale tettsted; og Sergej Zavalko gir oss en kort rapport om kolasamisk demografi.

Denne anmelderen fant særskilt interessant avsnittet om same-nes skjebne under Sovjetunionens hardeste undertrykkelsesperiode samt kapitlene om Kolahalvøyas naturmiljø, hvor leseren får høre mange interessante vitnesbyrd fra lokalbefolkningen om hvordan de opplever at naturens kretsløp endrer seg rundt dem. Jeg vil også trekke frem kapitlene skrevet av Paul Fryer og Julian Konstantinov. Fryers kapittel må sies å være et friskt pust inn i nordisk dekning av minoritetenes situasjon på Kola da det ikke fokuserer på det samiske, men på Kola-komiene og den identitetsmessige spenningen disse opplever mellom en orientering mot et historisk hjemland i øst og deres følelse av tilhørighet til regionen de har

bebodd siden 1800-tallet. Konstantinov har levert bokens kanskje mest interessante tekst for de som interesserer seg for russisk-samisk politikk. Hans «reisebrev» fra Lovozero gir en kortfattet oversikt over visse lokale utviklingstendenser. Konstantinov skriver kritisk om det han (i likhet med flere andre forskere på feltet) oppfatter som et gap mellom retorikk om kolasamisk revitalisering og den reelle situasjonen.

«Indrefiletet» i *Eastern Sámi Atlas* er imidlertid kartmaterialet. Gjennom 115 sider med kart får man en god og utfyllende oversikt over høyst forskjellige emner hva angår både det østsamiske spesifikt og resten av Sápmi (det tradisjonelle samiske bosetningsområdet, som strekker seg sydover til og med Jemtland/Herjedalen i Sverige og Hedmark i Norge). Av emner som kartene redegjør for, kan nevnes reindrift og naturbruk, administrative regimer i ulike land, naturressurser, demografi og språk.

Boken er ellers preget Tero Mustonens fotografier, som bidrar til å gi leseren et bedre inntrykk av hvem og hva alt dette egentlig handler om. I motsetning til bildene media ofte har valgt å vise frem fra Kola, bilder som illustrerer nød og elendighet, er Mustonens fotografier forfriskende fokusert på dagligliv, normalitet og naturskjønnhet. Boken inneholder også mange historiske fotografier av høy kvalitet. *Eastern Sámi Atlas* må sies å være en liten gullgruve hva gjelder historisk fotodokumentasjon og nåtidsbilder.

Eastern Sámi Atlas inneholder mye interessant informasjon, men det er ikke til å stikke under en stol at man kanskje også sitter igjen med en viss følelse av forvirring etter å ha lest boken. Det er litt uklart hva som er den røde tråden og hva som er logikken bak rekkefølgen de ulike temaene presenteres i – det springes lett fra det ene østsamisk-relaterte temaet til det andre. En indeks med nøkkelord ville vært kjærkomment for å kunne navigere bedre i boken.

Hovedinntrykket av *Eastern Sámi Atlas* er imidlertid at Snowchange Cooperative og deres partnere har gjort en solid innsats for å samle ulike typer informasjon om østsamene mellom to permer: Tekstene baserer seg på et rikt og nitid innsamlet muntlig materiale, bildene gir et godt inntrykk av natur og folk på Kola og kartene er interessante. I sum gjør dette at *Eastern Sámi Atlas* bør finnes i boksamlingen til alle som interesserer seg for østsamiske spørsmål, men den har også mye å by på for de som har fokus på samiske spørsmål og urfolk generelt.

Estland og Norge i fortid og nåtid: Norsk-estisk forening 25 år

Turid Farbregd & Øyvind Rangøy (red.)

Gjettum: Norsk-estisk forening 2010

288 sider. ISBN 9788230315385

Recensert av **Anu Mai Köll** [professor, Centre for Baltic and East European Studies, CBEES, Södertörns högskola]

Vänta nu, är det inte 20-årsjubiléer och inte 25 det ska vara just nu? Men det visar sig att titeln stämmer, Norsk-estisk forening bildades 1984, fast då hette det Norsk-estisk kulturlag. Det handlar alltså inte om en förening som uppstod i samband med Sovjetunionens sönderfall och den solidaritet med Baltikum som då fick ett uppsving, utan om en kärlekshistoria av ett annat slag. Den handlar om norska entusiaster som besökte Estland i djupaste stagnationsperiod, såg instängdheten och det tysta motståndet, och kämpade för förbindelser på kulturell nivå. Det var alltså inte någon politiskt korrekt förening. De var rädda för sovjetisk infiltration och hade till en början slutet medlemskap där man skulle väljas in. De baltiska exilkretsarna såg ännu med misstänksamhet på kontakter med Sovjetunionen och höll avstånd (med undantag för Baltiska institutet i Stockholm). När förändringen i Baltikum blev politiskt nyhetsstoff i slutet av 1980-talet uppstod konkurrerande grupperingar som ville ha en högre politisk profil. Entusiasterna lyckades så småningom samordna sig med dessa och gå samman i Norsk-estisk forening år 1995. Den vindlande och rätt krångliga föreningshistoriken visar en del av de utrikespolitiska blindskär man hade att manövrera efter, när Baltikum var en del av det kalla krigets politik, liksom när denna slutligen upplöstes.

Förälskelsen var inte opportunistisk, och kulturen förblev den viktigaste länken. I boken kallas Estland tillgivet för »det lilla landet med den stora kulturen». Norsk-estisk kulturlag organiserade författarbesök, konstutställningar och översättningar till en början. Kulturtidskriften *Vinduet* gav ut ett temanummer om baltisk litteratur redan 1983, vilket måste vara unikt. En konstutställning anordnades 1984 och tidskriften *Dyade* hade ett specialnummer 1987. Estniska kulturutövare och journalister bjöds till Norge och i dessa tider fick de sällsynta utlandsresenärerna mycket starka intryck med sig hem. Numera är samma personer europeiska intellektuella, som Jaan Kaplinski eller Marju Lauristin, beresta och språkligt bevandrade.

Snart nog kom samhällsomvandlingen i de baltiska republikerna, som blev de baltiska staterna 1991, att dominera verksamheten. Då

anordnade de norska värdarna kurser i hur en fri press arbetar. De gjorde också en insats för utbytesstudier mellan länderna. Översättningar av litteratur blev fortsatt en viktig del i en bredare upplysning om varandras kulturer. Som resultat av dessa utbyten finns nu en grupp personer som är tvåspråkiga, reser mellan länderna, och ibland också har familjeband på ömse håll. De bildar fortsatt en kärna i kontaktverksamheten. Föreningen har under sin tillvaro varit med om konstruktionen av en region som på EU-språk kallas BSR, Baltic Sea Region. De 25 åren av aktivitet har inneburit att man har gått en lång väg mot gemenskap och mer likartade villkor, och föreningen kan med rätta vara stolt över sin insats.

I den omfattande minnesvolymen tar förhistorien ganska lite plats, medan föreningshistoriken, som ju har ganska många intressanta poänger och vändningar, är mycket metodiskt redovisad. Därutöver skriver enskilda deltagare om olika aspekter av verksamheten. Man blir nyfiken på Turid Farbregd, som gav den första impulsen till Kulturlaget. Hon valde att läsa språket i Estland, fick nära kontakt med människor där och tog på sig en känsla av ansvar: »Det kjendest besynderlig å gå omkring på gatene i Tallinn (...) som eit fritt menneske bland internerte fangar.» Kärleken till Estland kom till henne med klarsyn, inte med illusioner om något främmande och romantiskt. Engagemanget i språket bör ha betytt mycket för att hon skulle bli så väl bemött. Ester har en nästan kuslig kärlek till sitt språk, vem som helst på gatan kommenterar gärna varje nyans av språkkunskaper hos främlingar. En person med hennes engagemang måste ha väckt både uppseende och uppskattning på 1980-talet. Kanske finns det paralleller med det engagemang som nynorskan en gång framkallade. I boken nämns att Estlandssympatierna tenderar att attrahera en majoritet av nynorsk-talande i Norge. Farbregd har fortsatt att översätta estnisk litteratur till norska, men konstaterar sorgset att antalet översättningar av norska litterära verk till estniska vida överträffar de estniska böcker som getts ut på norska.

Den haltande likvärdigheten turneras också av Marju Lauristin i ett kort inlägg med titeln »Kan Estland noen gang bli et nordisk land?» Estland skiljer sig från sina nordiska grannar genom en 2–3 gånger lägre bruttonationalprodukt, men också genom annorlunda sociala föreställningar och något man kunde benämna mindre solidaritet. Från den långa och smärtsamma historien har ester liksom letter och litauer liten vana vid frihet men desto mer vana vid svek och orätt. Solidaritet med de svagare har svårt att hävda sig i förhållande till uttryck för motstånd och nationalkänsla. Någon sådan motsättning upplever hon inte i Norden, där kan frihetskänsla sam-

sas med rättvisa och kärleken till nästan. Det låter ju lite idealiserande, men hon skyndar sig att förklara att det totalitära systemet ödelade de mellanmänskliga relationerna och att det kulturella traumat har en tendens att lyfta fram konflikter, både sociala och etniska, i samhället. Slutligen saknas i Baltikum den etniska homogenitet som fanns i det nordiska projektet när välfärdsstaterna byggdes upp.

Detta inlägg är en av många olika röster som får plats i minnesboken. Där finns enkla reseminnen och korta hälsningar från både kulturpersoner och politiker. Boken är rikt illustrerad med foton som det är lätt att bli lite nostalgisk över. Själv fastnade jag för bilden av Juri Lotman på konferens i Bergen 1986, vackert friserad och i valrossmustasch, huvudet kortare än den norske värden. Det är ögonblicksbilder av hur närmandet över Östersjön har gått till de senaste 25 åren, med korta och långa steg, buren snarare av kulturell nyfikenhet än av ekonomiska intressen.

Norge og Polen: En historie om solidaritet

Jan Strękowski

Översatt av Gunnar Arneson

Oslo: Forlaget Press 2010

302 sidor. ISBN 9788275474122

Recenserad av **Klaus Misgeld** [fil dr, professor; tidigare forskningsansvarig på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm]

Det norska folkets insatser för Solidarność på 1980-talet och kontakterna med den polska demokratiska oppositionen redan under 1970-talet har föga uppmärksammats i litteraturen. I en nyligen utkommen bok om den västeuropeiska fackföreningsrörelsen och Polen under denna tid, *Solidarity with Solidarity: Western European Trade Unions and the Polish Crisis, 1980–1982* (red. Idesbald Goddeeris, 2010), behandlas nio länder, bland dessa Danmark och Sverige, men inte Norge. Jan Strękowskis bok *Norge og Polen* (2010; 2005 på polska) hade alltså kunnat fylla en lucka.

Strękowski skildrar en mångfacetterad verksamhet fram till 1989/90 och den nya polska republiken. I centrum står det konkreta solidaritetsarbetet i Norge för Polen, men därutöver berörs även andra politiska och kulturella relationer. Huvudaktören är organisationen Solidaritet Norge–Polen (SNP), formellt stiftad den 4

april 1981, men aktiv redan hösten 1980. SNP sägs som mest ha haft 100 000 medlemmar, med på sin höjd 60 lokalföreningar över hela landet (som mot slutet minskade till tolv främst i Osloområdet) och 200 fackliga organisationer. Det fackliga inslaget var således påtagligt, men den dagliga verksamheten bars upp av ett antal individer. Ett särdrag var enligt författaren den norska dominansen bland medlemmarna och i ledningen, även om polacker bosatta i Norge, som dock var relativt få, spelade en viktig roll som kontaktpersoner, pådrivare och exekutörer.

Att förse den polska oppositionen med utrustning för kommunikation, både öppet och efter militärlagarna den 13 december 1981 på hemliga vägar, var ett huvudsyfte med SNPs verksamhet. Ett annat var det humanitära stödet till Solidarność-familjer och aktivister, bland annat genom »adoptioner». Arrangerandet av eller medverkan vid demonstrationer, spridning av information till Polen genom insmugglade trycksaker och inte minst »Radio Solidaritet» i Trondheim (1984–87) var också centrala inslag. Samtidigt såg SNP som sin uppgift att informera den norska allmänheten, regeringen och Stortinget och att hålla solidaritetsandan vid liv, inte minst då intresset för Polen sjönk efter 1983. Och så gällde det att motarbeta »vänsterorienterade» norska medierepresentanter som sökte sprida en mer fördelaktig bild av den polska regimen.

Boken beskriver alltså en omfattande verksamhet. Men sättet att skildra allt detta är mindre tillfredsställande. Klipp och vittnesuttalanden, ofta som långa citat, staplas ovanpå varandra. Det görs få försök att tränga djupare. Motstridiga uppgifter ställs bredvid varandra. Många upprepningar förekommer. Det hade behövts mer analys i stället för referat. I kapitlet om den norska LO, till exempel, hade det varit möjligt att komma längre. LO, enligt en representant för Solidarność Brysselkontor »utvilomt Skandinavias sorte får», var något reserverad i förhållande till Solidarność, trots ett fackligt engagemang på många håll i Norge för den polska rörelsen. Skildringen hade behövt differentieras. De använda källorna är få och de tolkas utifrån Brysselkontorets perspektiv. Men varken detta kontor eller några andra utomstående aktörer tilläts styra de skandinaviska landsorganisationernas verksamhet för den polska rörelsen, vilket bäddade för konflikter och en negativ rapportering.

Här finns ett samband med ett annat stort tema som berörs i boken, dock endast på ytan. Solidarność växte fram i en tid av ökande internationella spänningar, en tid som har betecknats som »det andra kalla kriget». Det stora problemet som många västeuropeiska aktörer såg och som påverkade sättet att förhålla sig till

den polska demokratiseringsprocessen, var ju att avspännings- och nedrustningssträvanden kunde försvåras ytterligare. Stora delar av den polska oppositionen hade lite förståelse för denna avspänningspolitik och försöken att »bygga broar» mellan blocken. De hade naturligtvis sina skäl. Författaren tycks dela deras uppfattning. Men problemet kan inte avfärdas med ett förstrött moraliserande (jfr Hallvard Kvale Svenbalrud, »Fra 'forsinket brobygging' til normaliseringspolitikk. Nedbyggingen av norsk Polen-politikk i Solidaritets tiår, 1980–1990», *Internasjonal Politikk* 2009). Faktiskt löstes det på många håll, som till exempel i Sverige och i Förbundsrepubliken Tyskland, genom att man dels arbetade med fiktionen att endast stödja facklig verksamhet i Polen, dels gjorde detta i förtäckta former, men ändå i stor omfattning.

Dessutom fanns ett annat politiskt konfliktområde i bakgrunden, inte bara i Norge. Inom delar av vänstern fanns en dröm om att Solidarność skulle bli en förebild för den egna samhällsomvandlingen. Som framgår av boken fanns inom SNP förutom allmänt liberala inte minst västerradikala grupper (»marxist-leninister», »maoister» med flera) och så småningom även högerorienterade personer, de sistnämnda särskilt bland de polska aktivisterna. Det unika med SNP sägs ha varit att de kunde samarbeta. Men de politiska och fackliga motsättningarna bidrog 1990 till att SNP splittrades. Rörelsen fick för övrigt även stöd från kyrkorna. Den katolska kyrkan i Oslo sägs ha spelat en viktig roll för föreningen Kultura och dess tidskrifter, samtidigt som det katolska inslaget hos Solidarność var svårsmält för en del aktivister.

Både den politiska kontexten och de ideologiska brytningarna behandlas osystematiskt och den individcentrerade framställningen ger ingen klar bild av fördelningen av styrkorna inom SNP. Lika oklar förblir bilden av det norska respektive det polska inflytandet och därmed givna politiska preferenser. Här hade det dessutom varit särskilt intressant att göra internationella jämförelser. En annan och i litteraturen omdiskuterad fråga är varifrån en del av de finansiella resurser kom som solidaritetsorganisationerna använde, vid sidan av de egna insamlade medlen. Det är välkänt att Reagans administration, liksom under senare 1980-tal även USAs kongress, stödde mycket av denna typ av verksamhet och då brydde sig mindre om aktivisternas politiska hemvist. Men hur var det i Norge? Även här lämnar författaren oss i sticket.

Strękowski är journalist och filmare. Han har inga vetenskapliga ambitioner. Det förekommer inga referenser, noter, tabeller eller register. Några få boktitlar och vissa tidningsklipp nämns i

texten. Informationen om rapporterna från den polska ambassaden i Oslo till Warszawa (även de ofta baserade på media) förblir vag. Källkritiken rörande rapporter, men särskilt muntliga informationer av namngivna personer lyser i stort sett med sin frånvaro, fast tendentiösa drag i vissa fall är lätta att konstatera. Avsaknaden av belägg och internationell komparation medför dessutom att baksidestextens påstående att norska SNP var »den største og viktigste støtteorganisasjonen i Europa» för Solidarność hänger i luften. Något liknande har hävdats i flera länder. Men boken *Norge og Polen* ger trots sin rapsodiska karaktär intressanta inblickar i en betydelsefull verksamhet som byggde på ett brett engagemang för Polen och framstår därmed som ett slags äreminne över det skildrade solidaritetsarbetet; tyvärr inte mer.

Nikolai Brandal, Øivind Brattberg
og Jan Einar Thorsen

Sosialdemokratiet

Fortid – nåtid – framtid

Sosialdemokratiet har siden 1930-tallet vært en sentral del av norsk politikk og samfunnsliv. Dette er den første boka på norsk som analyserer sosialdemokratiet som ideologi og politisk praksis.

Sosialdemokratiet gir en samlet fremstilling som diskuterer de politiske utfordringer i vår egen samtid og for fremtiden, med sosialdemokratiets idégrunnlag og historie som utgangspunkt.

Kr 329,-

Kjøp boken i bokhandelen eller på:
• bestilling@universitetsforlaget.no
• www.universitetsforlaget.no
• tlf. 24 14 76 55

UNIVERSITETSFORLAGET

Nye bøker i Norden

DANMARK

Gren Hansen, Henrik
En by i Rusland (roman)
Hillerød: Logos Media 2011
184 s. ISBN 9788774257448

Lund Hansen, Ulla & Anna Bitner-
Wróblewska
**Worlds apart? Contacts across the
Baltic Sea in the Iron Age. Network
Denmark-Poland, 2005–2008**
Nordiske fortidsminder serie C, vol. 7
København: Det Kongelige Nor-
diske Oldskriftselskab 2010
583 s. ISBN 9788787483186

Murphy, Robert
**Vitus Bering. En dansker i tsarens
tjeneste**
Oversatt av Marianne Winthersø
Århus: BROE 2011
191 s. ISBN 9788792336750

**Long-term sustainability of return
of rejected asylum seekers to
Kosovo. Evaluation of the Kosovo
Return Programme implemented
by Danish Refugee Council
2006–2009**
København: DRC, Danish Refugee
Council 2011
46 s. ISBN 9788777100260

FINLAND

Nikula, Jouko, Inna Kopoteva,
Miira Niska, Egle Butkeviciene &
Leo Granberg (red.)

Social innovations and social partnerships in Finland, Russia and Lithuania

Helsinki: Finnish Centre for Russian
and Eastern European Studies,
University of Helsinki 2011
251 s. [uten ISBN]

NORGE

Elvestad, Christel &
Audun Sandberg (red.)

Combining nature protection and sustainable use: status and chal- lenges from a Norwegian-Russian perspective

NF-rapport (Nordlandsforskning)
4/2011
Bodø: Nordland Research Institue
2011
120 s. ISBN 9788273216113

Flikke, Geir (2011)

Etterlevelse, tilpasning eller avvik. ILOs konvensjoner om kollektiv forhandlingsrett og organsasjons- frihet og RuBeKa-landene

Oslo: NUPI 2011
85 s. ISBN 9788270023110

Matei, Iana

Til salgs: Mariana, 15 år

Oversatt av Anne Elligers
Oslo: Pantagruel 2011
272 s. ISBN 9788279004561

Meisingset, Kristian, Aleksandra
Kawecka & Elzbieta Czapka

Polakk

Oslo: Frekk forlag 2011
98 s. ISBN 9788293097020

Kljutsjarjova, Natalja

Russland rundt på tredje klasse (roman)

Oversatt av Alf B. Glad
Oslo: Cappelen Damm 2011
172 s. ISBN 9788202340223

Sennerteg, Niclas

Stalins hevn: den røde armé i Tyskland 1944–45

Oversatt av Leif Magne Lervik
Oslo: Anno 2011
498 s. ISBN 9788282710022

Steinfeld, Hans-Wilhelm

Forvirringens tid. Russlands vei mot presidentvalget 2012

Oslo: Cappelen Damm
224 s. ISBN 9788202367336

Smedberg, Marco & Niklas
Zetterling

Utbruddet av andre verdenskrig: Hitlers angrep på Polen i 1939

Oversatt av Egil Fredheim
Oslo: Spartacus 2011
414 s. ISBN 9788243005907

SVERIGE

Bernhardsson, Christian
Radiation exposure of human populations in villages in Russia and Belarus affected by fallout from the Chernobyl reactor: measurements using optically stimulated luminescence in NaCl, TL-dosimeters and portable survey instruments
 Doctoral dissertation series
 2011:62
 Malmö: Skåne University Hospital, Lund University 2011
 64 s. ISBN 9789186871116

Chrispinsson, John
Den glömda historien: om svenska öden och äventyr i öster under tusen år
 Stockholm: Norstedt 2011
 441 s. ISBN 9789113025247

Dianova, Tanja
En människa föddes i Moskva
 Norrköping: Tanja Dianova 2011
 98 s. ISBN 9789197961417

Feilitzen, Cecilia von & Peter Petrov
 Feilitzen (red.)
Use and views of media in Sweden & Russia: a contemporary study in St. Petersburg & Stockholm
 Södertörn Academic Studies nr 44
 Huddinge: Södertörns högskola 2011
 325 s. ISBN 9789186069261

Hagberg, Jonny (red.)
Kyrkohandbok för evangeliskt-lutherska församlingarna i Ryska riket 1832
 Skara stiftshistoriska sälls-kaps skriftserie nr 59
 Skara: Skara stiftshistoriska sällskap 2011
 74 s. ISBN 9789186681029

larskaia-Smirnova, Elena
Class and gender in Russian welfare policies: Soviet legacies and contemporary challenges
 Göteborg: Inst. för socialt arbete, Göteborgs universitet 2011
 106 s. ISBN 9789186796822

Johnsson, Peter
Polen i historien
 Stockholm: Carlsson 2011
 601 s. ISBN 9789173314169

Kjellander, Petter
Estniska frontsoldater berättar: 20. Waffen-Grenadier-Division der SS (estnische Nr. 1) på östfronten
 Stockholm: Svenskt militärhistoriskt bibliotek 2011
 175 s. ISBN 9789185789870

Lindenskoug, Susanna Sjödin
Manlighetens bortre gräns: tidelagsrättegångar i Livland åren 1685–1709
 Stockholm studies in history
 Stockholm: Stockholms universitet 2011
 174 s. ISBN 9789186071677

Barbara Tornquist-Plewa &
Krzysztof Stala (red.)
**Cultural transformations after
Communism: Central and Eastern
Europe in focus**
Lund: Nordic Academic Press
336 s. ISBN 978-9185509591

Utrikesdepartementet
**Ett imperium imploderar: rappor-
tering och analyser från svenska
diplomater om händelserna i
Sovjetunionen och dess lydstater
med tonvikt på Baltikum åren
1989-1991**
Stockholm: Utrikesdepartementet,
Regeringskansliet 2011
106 s. ISBN 9789174964370

Bidragstere

Mikkel Berg-Nordlie (f. 1983), MA i Peace and Conflict Studies, er forsker ved Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR). Han har bl.a. utgitt «Striving to unite. The Russian Sámi and the Nordic Sámi Parliament model» (*Arctic Review on Law and Politics*, 1/2011); «Need and misery in the eastern periphery: Nordic Sámi media debate on the Kola Sámi» (*Acta Borealia*, 1/2011); «Compatriots or competitors? A glance at Rossiyskaya gazeta's immigration debate 2004–2009» (*Socialo zinatnu vestnesis*, 2/2010, sm.m. Aadne Aasland og Olga Tkach).

E-post: mikkel.berg-nordlie@nibr.no

Kjeld Bjørnager, mag.art i slavisk filologi, er lektor emeritus ved Slavisk Afdeling, Aarhus Universitet. Han er bl.a. forfatter til *Tjekhovs Teater* (2003) og har oversat en lang række af Tjekhovs teaterstykker til dansk.

E-post: kjbj@8800.dk

Johannes Due Enstad (f. 1983), MA i historie, er doktorgradsstipendiat ved Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo. Han arbeider på en avhandling om sovjetborgeres hverdagsliv under den tyske okkupasjonen av Leningrad-provinsen. Han har bl.a. utgitt «De arabiske jødernes eksodus: bakgrunn og årsaker» (*Babylon*, 2/2010); «Historiografisk forsoning? Beleiringen av Leningrad i sovjetisk og russisk historieskrivning» (*Etter Lemkin*, 1/2010).

E-post: j.d.enstad@iakh.uio.no

Bjarge Schwenke Fors (f. 1977), ph.d.-kandidat ved Institutt for arkeologi og sosialantropologi, Universitetet i Tromsø. Arbeider med doktoravhandling innenfor feltet grensestudier med den norsk-russiske grensen som case.

E-post: bjarge.s.fors@uit.no

Jakub M. Godzimirski (f. 1957), ph.d. i sosialantropologi, har siden 1995 vært ansatt som seniorforsker ved Avdeling for Russland og Eurasia, Norsk Utenrikspolitisk Institutt. Hans viktigste forskningsfelt er russisk utenriks- og sikkerhetspolitikk, russisk energipolitikk og utvidelsen av NATO og EU til Sentral- og Øst-Europa. Seneste publikasjon er «Nord Stream: Globalization in the Pipeline» i Julie Wilhelmsen & Elana Wilson Rowe (red.) *Russia's Encounter with Globalization* (2011).

E-post: jmg@nupi.no

Rune Blix Hagen (f. 1951), cand. philol., er førsteamanuensis i historie ved Institutt for historie og religionsvitenskap (IHR), Universitetet i Tromsø. Han har bl.a. utgitt *Kongens reise til det ytterste nord. Dagbøker fra Christian IVs tokt til Finnmark og Kola i 1599* (2004, red. sm.m. Per Einar Sparboe); *Dei europeiske trolldomsprosessane* (2007); *Hekser – fra forfølgelse til fortryllelse* (2003, ny utgave 2010).

E-post: rune.hagen@uit.no

Anu Mai Köll, professor i baltisk historia, kultur och samhällsliv, är föreståndare för Centre for Baltic and East European Studies, Södertörns högskola, sedan 2006. Utvalda publikationer: *Kommunismens ansikten: Repression, övervakning och svenska reaktioner* (2005, red.); *The Village and the Class War. Anti-kulak Campaign in Estonia 1944–1949* (utkommer 2012).

E-post: anu-mai.koll@sh.se

Mi Lennhag (f. 1981), doktorand i statsvetenskap, Lunds universitet. Hennes publikationer omfattar bland annat «Understanding Post-Soviet Petty Corruption. Informal Institutions, Legitimacy, and State Criticism» i Zdenka Mansfeldova & Heiko Pleines (red.) *Informal Relations from Democratic Representation to Corruption*.

Case Studies from Central and Eastern Europe (2011); «Populism, putinism och popularitet – Ett motsägelsefullt samtida ryskt ledarskap» (*Fronesis*, 34/2010); *Föredömligt folk förvandlar gränsland till Europaland – Bilden av Ukraina i svensk press januari 2004 till mars 2006* (2009).

E-post: mi.lennhag@svet.lu.se

Klaus Misgeld, fil dr och docent i historia, är pensionerad; tidigare forskningsansvarig på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm och gästprofessor vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, Huddinge. Utvalda publikationer: *Sozialdemokratie und Aussenpolitik in Schweden: Sozialistische Internationale, Europapolitik und die Deutschlandfrage 1945–1955* (1984); *Den fackliga europavägen: LO, det internationella samarbetet och Europas enande 1945–1991* (1997); «Sweden: Focus on Fundamental Trade Union Rights» i Idesbald Goddeeris (red.) *Solidarity with Solidarity: Western European Trade Unions and the Polish Crisis, 1980–1982* (2010).

E-post: misgeldklaus@gmail.com

Natalia Moen (f. 1983), MA i sosiologi, er vitenskapelig assistent ved Avdeling for Russland og Eurasia, Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI).

E-post: nm@nupi.no

Elena Namli (f. 1966) är professor i etik, forskningsledare vid Centrum för Rysslandsstudier vid Uppsala universitet. Har bland annat publicerat *Kamp med förnuftet: rysk kritik av västerländsk rationalism* (2009).

E-post: elena.namli@ucrs.uu.se

Susanne Oxenstierna (f. 1956) är fil.dr. i nationalekonomi och arbetar sedan 2009 på FOI (Totalförsvarets forskningsinstitut) inom Rysslandsprojektet (RUFs). Hon forskar inom områdena rysk ekonomi, försvarsekonomi och energisektorn. Bland hennes senaste publikationer återfinns «Rysslands militärreform: Leder ökade försvarsutgifter till modernare beväpning?» (*Kungliga Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift*, 3/2011); *Russia's Nuclear Energy*

Expansion (2010); «Modernisering eller fortsatt oljeberoende? Den ryska ekonomin efter krisen» (*Ekonomisk debatt*, 7/2010).

E-post: Susanne.Oxenstierna@foi.se

Samuel Rachlin (f. 1947), cand.phil. i russisk og M.A. i journalistikk, er journalist, forfatter, foredragsholder, PR- og kommunikasjonskonsulent. Han har bl.a. utgitt *Mig og Stalin. Essays* (2011).

E-post: samrach@aol.com